

37/04

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI**

**Q. OLIMOV, O. ABDUQUDUSOV, L. UZOQOVA,
M. AHMEDJONOV, D. JALOLOVA**

KASB TA'LIMI USLUBIYATI

Oliy ta'lim muassasalari 5140900 — «Kasb ta'limi» bakalavriat
yo'nalishlari talabalari uchun o'quv qo'llanma

**Toshkent
«IQTISOD-MOLIYA»
2006**

572 (070)

K-27

74,5

K28

R

O'quv qo'llanmada kasb ta'limining metodologik asoslari va ilmiy tadqiqot usullari, tamoyillari va o'qitish jarayonini tashkil etish, o'tkazish, bilim, ko'nikma va malakalarni baholash yo'llari hamda kasbiy faoliyatni tashkil etish, talabalarni kasbga yo'naltirish bo'yicha tavsiyalar bayon etilib, ta'lim-o'qitish, metod-usul tushunchalaridan sinonim sifatida foydalanilgan.

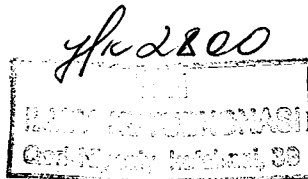
O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan o'quv qo'llanma sifatida tavsiya etilgan.

Taqrizchilar : **D.Adizov** - Pedagogika fanlari doktori
O.Safarov - texnika fanlari doktori, professor

Q.Olimov, O.Abduqodusov, L.Uzoqova, M.Ahmedjonov, D.Jalolova

Kasb ta'limi uslubiyati: O'quv qo'llanma/ Q.Olimov, O.Abduqodusov, L.Uzoqova, M.Ahmedjonov, D.Jalolova; O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi, Buxoro Oziq-ovqat va yengil sanoat texnologiyasi instituti. - T.: «IQTISOD—MOLIYA», 2006 y. 160-bet.

ISBN 978-9943-13-006-7

BBK 74.5ya 722

© «IQTISOD—MOLIYA», 2006

KIRISH

Respublikamiz hukumati va Prezidenti olib borayotgan ijtimoiy-iqtisodiy siyosatda mamlakat hayotining barcha jabhalarini rivojlantirishga, ayniqsa, yosh avlodni milliy tiklanish mafkurasi ruhida tarbiyalashga juda katta e'tibor berilmoqda. Hozirgi kunda ta'lim olayotgan yoshlar Respublikamizning kelajagidir. Bu sharaflı vazifani bajarish o'qituvchilar zimmasiga tushadi. Shu sababli yuksak malakali o'qituvchilar tayyorlash va ularning malakasini oshirish masalalariga katta e'tibor qaratilmoqda.

Prezidentimiz o'zining «Buyuk kelajagimizning huquqiy kafolati» nomli risolasida shunday deb ta'kidlaydi: «Tarbiyachi ustoz bo'lishi uchun boshqalarning aql-idrokini o'stirish, ma'rifat ziyosidan bahramand qilish, haqiqiy vatanparvar, haqiqiy fuqaro etib yetishtirish uchun, avvalo tarbiyachilarning o'zi ana shunday talablarga javob berishi, ana shunday fazilatlarga ega bo'lishi kerak». Bu tezis, o'z navbatida, o'qituvchi-tarbiyachilarning yuksak kasbiy va shaxsiy fazilatlar egasi bo'lishini taqozo etadi. Shuning uchun ham, o'qituvchi oldiga qo'yilgan vazifalar o'ta murakkab, mas'uliyatli va ayni paytda sharaflidir.

Rivojlangan davlatlar safidan o'rin olishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan Respublikamiz, xalq xo'jaligining barcha tarmoqlari kabi ta'lim sohasida ham ilg'or texnologiyalarni joriy etish va shu orqali ta'lim mazmunini jahon andozalari darajasiga olib chiqishga harakat qilmoqda.

Hozirgi paytda oliy ta'lim muassasalarida va kasb-hunar kollejarida yangi pedagogik va axborot texnologiyalarni qo'llash va zamonaviy o'quv-uslubiy majmualarni ishlab chiqish muammolariga qaratilgan bir necha diqqatga sazovor ishlar amalga oshirilmoqda. Shuningdek, ta'lim tizimini takomillashtirish maqsadida xorijiy mamlakatlarning kasbiy ta'lim tajribalaridan foydalanilmoqda. Ushbu ishlarni amalga oshirish ta'lim sohasida xalqimizning boy merosi, buyuk mutafakkirlarimizning g'oyalari va davrimizning ilg'or yangiliklarini o'zida mujassamlashtirgan metodik tizimning yaratilishiga asos bo'lmoqda.

Kadrlar tayyorlash milliy dasturida koʻzda tutilgan asosiy vazifalardan biri taʼlim tizimini zamonaviy oʻquv adabiyotlari va yangi pedagogik texnologiyalar bilan taʼminlashdan iboratdir.

Oʻqitish jarayonining vazifasi taʼlim, tarbiya va rivojlanish birligini taʼminlashni nazarda tutadi. Biroq kasbiy taʼlim yoʻnalishlari boʻyicha pedagog kadrlar tayyorlashda taʼlim oluvchilarning qobiliyati, ong va koʻnikmalarini oʻstirish, ilmiy-amaliy bilimlarini chuqurlashtirish muammosi bundan ham muhimroq. Bu xususiyatlar kelajakda taʼlim oluvchilar qobiliyatini rivojlantirishga, oʻz kasblariga qiziqish va masʼuliyatni oshishiga yordam beradi. Oʻqitish jarayonida taʼlim oluvchilarning ijodiy qobiliyatlarini oshirish muammosi murakkab va koʻp qirrali. Shuning uchun taʼlim oluvchilarning ilmiy-nazariy va amaliy bilimlarini oshirishda ularning kasbga boʻlgan qiziqishi va qobiliyatini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Shu oʻrinda shuni esdan chiqarmaslik kerakki, ayniqsa, kasb-hunar kollejlari oʻqitish jarayonida talabalarning ijodiy qobiliyatlarini oshirish va ularning amaliy koʻnikma, malakalarini shakllantirish uchun taʼlim jarayoniga yuqori darajali malakaga ega boʻlgan pedagoglar hamda qobiliyatli va mohir mutaxassislarni jalb qilish, ularni ham ishlab chiqarishning zamonaviy texnologiyasi va ularning ishlash tamoyillari bilan tanishtirish zarur. Shunda biz ishlab chiqarishga malakali mutaxassisni yetkazib bera olgan boʻlamiz.

Kasb-hunar kollejlari yoʻnalishi va ixtisoslik xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, taʼlim tizimi ishlab chiqarish jarayonlari bilan uzviy bogʻlanishi lozim. Buning uchun kasbiy taʼlim oʻqituvchilari maxsus fanlarni oʻqitish uslubiyatini, kasbiy-pedagogik mahorati va amaliy koʻnikmalarini oshirib borishlari talab qilinadi. Hozirgi kunda Kadrlar tayyorlash Milliy dasturidan va jahon andozalariga moslashish ehtiyojidan kelib chiqqan holda kasbiy taʼlim oʻqituvchi — kadrlarning asosiy qismi yangi texnika va texnologiyani chuqur bilishi hamda tahlil qila olishi, yangilik yaratish darajasiga ega boʻlishi juda muhim. Taʼlim jarayonida yangi pedagogik texnologiyalar va faol taʼlim omillaridan foydalanish, yangi ishlab chiqarilayotgan texnik vositalarni tatbiq qilish, talabalarni koʻproq mustaqil ishlashga undash, ilgʻor tajribalardan saboq berishning turli yoʻllaridan keng foydalanish maqsadga muvofiqdir. Yana bir muhim jihati, kasb-hunar kollejlari taʼlim olayotgan talabalarning kasb-hunarga moyilligi, layoqatlari,

bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish, ularning tanlagan yo'nalishlari bo'yicha bir yoki bir necha zamonaviy kasb egallashlari uchun maxsus fanlarni o'qitishni samarali tashkil qilish, ushbu jarayonni yangi darsliklar, o'quv qo'llanmalari bilan ta'minlash lozim.

O'quv qo'llanmada kasbiy ta'limni metodologik asoslari va ilmiy tadqiqot metodlari ko'rsatiladi. Kasb ta'limi tamoyillari va o'qitishning turli metodlari batafsil keltiriladi. Kasbiy ta'lim jarayonini tashkil etish, o'tkazish va bilim, ko'nikma hamda malakalarni baholash, kasb-hunar kollejlari o'quv va ishlab chiqarish amaliyotini o'tkazish bayon etiladi.

O'quv qo'llanmaning yana bir xususiyati, kasb-hunar kolleji o'qituvchisining kasbiy-pedagogik faoliyatini tashkil etishi va pedagogik mahorati bo'yicha tavsiyalar beradi.

*Ilmdan bir shu'la dilga tushgan on,
Shundan bilursankim ilm bepoyon.*
FIRDAVSIY

I bob. KASB TA'LIMINING METODOLOGIK ASOSLARI VA ILMIY TADQIQOT METODLARI

1.1. Kasb ta'limining asosiy tushunchalari

1. TA'LIM — bilim berish, malaka va ko'nikma hosil qilish jarayoni, kishini hayotga, mehnatga tayyorlashning asosiy vositasi. Ta'lim jarayonida bilim o'zlashtiriladi va tarbiya amalga oshiriladi.

Ta'lim tor ma'noda o'qitish tushunchasini anglatadi. Lekin u faqat turli o'quv yurtlarida o'qitish jarayoni emas, balki oila, ishlab chiqarish va shu kabi sohalarda ham ma'lumot o'zlashtirish jarayonidir.

Ta'lim jarayoni o'z tarkibiga quyidagilarni qamrab oladi: a) ma'lum bir tajriba va amaliy faoliyat turini muvaffaqiyat bilan tashkil qilish uchun olamning zarur xususiyatlari haqidagi axborotlarni o'zlashtirish (bu jarayonning mahsuloti bilimlardir); b) mana shu faoliyat turlarini yuzaga keltiradigan usul va vositalarni o'zlashtirish (bu jarayonlarning mahsuloti malakalardan iborat bo'ladi); v) ko'zlangan maqsad va berilgan masala shartiga mos ravishda to'g'ri yo'l va usul tanlash hamda nazorat qilish uchun ko'rsatilgan axborotlardan foydalanish usullarini egallash (bu jarayonning mahsuli — malakadan iborat bo'ladi).

Insonning ma'lum bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishida ongli maqsad bilan boshqariladigan barcha xatti-harakatlari ta'lim bilan bog'liq bo'ladi.

Ta'limning mohiyati, maqsadi va mazmuni jamiyatning madaniy taraqqiyoti, fan-texnikasining rivojlanganligi, ishlab chiqarish texnologiyalarining amalga joriy etish darajasi kabilar bilan belgilanadi. Ijtimoiy munosabatlar, umumiy ma'lumotga bo'lgan talab va ehtiyoj, kishilarning kasbiy tayyorgarligiga, ta'lim haqidagi g'oyalariga qarab kishilik jamiyatining turli davr (bosqich)larida ta'limning mohiyati, maqsadi, mazmuni, tashkil etish shakllari, amalga oshirish metodlari va vositalari o'zgarib, takomillashib boradi.

Ta'lim, mohiyatiga ko'ra, bu jarayonda ishtirok etuvchilarning o'zaro hamkorlikdagi faoliyatlarining natijasidir. Ta'lim jarayonida shaxsning

dunyoqarashi, qobiliyati, fazilat (xislat)lari o'zgaradi. Ta'lim jarayonida kishilik jamiyatining ijtimoiy-tarixiy tajribalari tahsil oluvchilar tomonidan o'zlashtiriladi va shu yo'l bilan u avlodlar orasidagi ma'naviy-madaniy, ijtimoiy vorislikni ta'minlaydi.

Ta'limning metodologik asosini dialektik bilish nazariyasi tashkil etadi.

KASBIY PEDAGOGIKA – umumiy pedagogikaning bir sohasi bo'lib, u tarbiya, ta'lim, o'qitish haqida qator nazariy va amaliy ma'lumotlar beradi. Kasbiy pedagogika sanoat, ishlab chiqarish va mehnat pedagogikasining masalalari bilan shug'ullanadi. Kasb-hunar ta'limi pedagogikasi bir necha bo'limlariga bo'linib, bu bo'limlarda kasbiy pedagogikaning asoslari va muhim masalalarini, ya'ni kasb-hunar ta'limi yo'nalishlari, mehnat pedagogikasi, kasb-hunar didaktikasi kabi masalalarni qamrab oladi. Shuningdek, kasb-hunar tarbiyasining ijtimoiy-psixologik shart-sharoitlari, kasb-hunar ta'limi nazariyasi, huquqiy asoslari o'rganiladi.

KASB TA'LIMI TEXNOLOGIYASI — o'qitish va o'qish jarayonini ishlab chiqish, amalga oshirish va baholash usuli bo'lib, maqsadga erishishga yo'naltirilgan holda insonlarning o'rganish qobiliyati va ular o'rtasida muloqot to'g'risidagi tadqiqotlar natijasiga hamda ta'lim jarayonini yanada samarali tashkillashtirishning jonli va jonsiz vositalari bilan shug'ullanishga asoslanadi.

DIDAKTIKA – grekcha «didaskiyen» so'zidan olingan bo'lib, o'qitaman, o'qishni o'rgataman ma'nolarini anglatadi. Didaktika bu o'qitish nazariyasidir. Didaktika o'qitish jarayonining shakllari, metodlari, tamoyillari, mazmuni, vazifasi va maqsadlarini ishlab chiqadi.

METODIKA– pedagogikaning o'qitish qonuniyatlari, qoidalari, tashkil etish shakllari, amalga oshirish va natijalarini nazorat qilib, baholash metod hamda vositalarini o'zida mujassamlashtiruvchi fan tarmog'idir. Har bir o'quv fani, o'qitish sohasi o'rgatishning vazifalari, mazmuni, metodlari va tashkil etish shakllari metodika asosiga qurilgan.

O'QITISH METODIKASI - bu turli usullar tizimi bo'lib, o'quv-didaktik materiallardan foydalanish orqali belgilangan maqsadga erishish uchun nazariy va amaliy mashg'ulotlar paytida qo'llaniladigan usullar majmuasidir.

Kasbiy ta'lim metodikasi ijtimoiy hayotning ma'lum sohasida faoliyat ko'rsatish uchun zarur bo'lgan bilim, amaliy ish-harakat usullarini

shakllantirish qonuniyatlari, qoidalari, shakl, metod va vositalari hamda mazmuni haqidagi pedagogikaning muhim tarmog'idir.

METOD – iborasi (yunoncha-methodos-tadqiqot yoki bilish yo'li, nazariya, ta'limot ma'nosini anglatib) voqelikni bilish, o'zlashtirish, o'zgartirish usullari majmuasidir. Metod insonning amaliy faoliyati negizida vujudga kelgan. Metod – pedagogik jarayon elementi sifatida mazmun – maqsadlarga maksimal mos kelishi kerak, ana shunda – tarbiya, ta'lim rivojlanish amalga oshadi. Metodning asosiy vazifasi – qobiliyatni rivojlantirish. Kasbiy faoliyatda metodning asosiy ko'rsatkichi – uning kasbiy faoliyat vositalariga mosligidadir.

METODOLOGIYA – «metod» va «logiya» iboralarining birligida bilish faoliyati usuli, tuzilishi, vositalari va mantiqiy tartibi haqidagi ta'limot ma'nosini anglatadi. Demak, metodologiya har qanday faoliyatning zaruriy tashkiliy komponentidir.

Metodologik bilimlar, eng avvalo, muayyan faoliyat turlarining mazmuni va izchilligini o'ziga qamrab olib, odat hamda me'yorlar shaklida, ikkinchidan, amalda bajariladigan faoliyatning ta'siri sifatida yuzaga chiqadi. Har ikkala holda ham bilimning asosiy vazifasi bilish jarayonini tartibli ravishda amalga oshirish yoki biror obyektни amaliy o'zgartirishdan iborat.

TA'LIMYIY KENGLIK – ta'lim jarayonlari amalga oshiriladigan, ya'ni tashqi atrof – muhit bilan o'zaro harakat anglanadigan va amalga oshiriladigan kenglik.

Pedagogik jarayonda ta'limiy kenglikning miqdor va sifat jihatdan tavsifi asosan pedagogga, uning ichki madaniyati, dunyoqarashi, qarashlariga bog'liq bo'ladi. Shuning uchun ham, pedagogning kasbiy tayyorgarligi nafaqat aniq mazmunni egallashga, balki ekologik madaniyat, ma'naviyat, umumiy madaniyatni shakllantirishga yo'naltirilgan taqdirda maqsadga muvofiq bo'ladi.

Tashqi va ichki ta'limiy kenglik, kasbiy faoliyatning ahamiyati bugungi kun ta'limining eng dolzarb muammolaridandir.

BILIM - bir butunlikni tashkil qiluvchi qismlarning ichki zaruriyatidan kelib chiqqan bog'liqlikdir. U qonuniyat deb ham yuritiladi. Chunki bu zaruriy bog'liqlik narsa va hodisalarning tabiatidan kelib chiqadi va insonning ixtiyorida tashqari mavjud bo'ladi. Uni o'zgartirib bo'lmaydi. Bilim kishidan kishiga ma'lumot (axborot) orqali o'tadi.

KO'NIKMA VA MALAKALAR. Ko'nikma va malakalar deganda biror shaxsning muayyan faoliyatni muvaffaqiyatli bajarishi uchun shart-

sharoitlar yaratib beruvchi, tashqaridan kuzatish mumkin bo'lgan xatti-harakatlari va reaksiyalari tushuniladi. **Malakalar** ongli ravishda amalga oshirilgan faoliyatning tarkibiy qismiga kiruvchi avtomatik tarzda yuz beradigan xatti-harakatlardir.

MALAKA- kishi egallagan bilimlari ko'nikma bosqichidan o'tib, doimiy harakat turiga aylanishi, mahorat hosil qilishi.

MAHORAT- o'zlashtirilgan bilimlar va hayotiy tajribalar asosida barcha amaliy ish-harakatlarni (shu jumladan, dars berishni) kam kuch va kam vaqt sarflab bajarish.

BAHOLASH- ta'lim jarayonining ma'lum bosqichida o'quv maqsadlariga erishilganlik darajasini oldindan belgilangan mezonlar asosida o'lchash, natijalarni aniqlash va tahlil qilishdan iborat jarayondir.

KASB - muayyan bilim va mahorat talab etadigan mehnat faoliyati turi. Kasb-hunar sirlarini egallashga umumiy hamda maxsus ma'lumot, amaliy ish-harakat usullarini o'zlashtirish orqali erishiladi.

Kasb o'ziga mehnat faoliyatining tor doirasi bilan xarakterlanuvchi ixtisosliklarni mujassamlashtiradi. Ba'zi kasblarda bir qancha ixtisosliklar mavjud bo'lishi mumkin. Masalan, o'qituvchilik kasbi o'qitiladigan o'quv predmetlariga binoan: umumta'lim, umumtexnik, maxsus fanlar o'qituvchisi bo'lishini ko'rsatishi kifoya. Kasb va ixtisos shaxsning muntazam ravishda, ma'lum turdagi ish bilan shug'ullanishini ifodalaydi. Respublikamiz fuqarolariga kasb va ixtisos tanlashlariga keng imkoniyatlar yaratilgan.

1.2. Kasb ta'limining metodologik asoslari

O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimining metodologik asoslari:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi
2. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi qonuni
3. O'zbekiston Respublikasining «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi to'g'risida»gi qonunidir.

Qomusiy qonun, O'zbekiston Respublikasining konstitutsiyasi XII chaqiriq O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining XI sessiyasida 1992-yil 8-dekabrda qabul qilingan. Mustaqil O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi qabul qilinganligini nishonlash maqsadida Konstitutsiya qabul qilingan kun 8- dekabr umumxalq bayrami va dam olish kuni sifatida belgilab qo'yilgan. 1978- yilda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi 1992- yil 8-

dekabrda boshlab o'z kuchini yo'qotgan. Amaldagi qonunda O'zbekiston xalqi:

- inson huquqlariga va davlat suvereniteti g'oyalari sodiqligini tantanali ravishda e'lon qilib;
- hozirgi va kelajak avlodlar oldidagi yuksak mas'uliyatini anglagan holda;
- o'zbek davlatchiligi rivojining tarixiy tajribasiga suyanib;
- demokratiya va ijtimoiy adolatga sadoqatini namoyon qilib;
- xalqaro huquqning umume'tirof etilgan qoidalari ustunligini tan olgan holda;
- Respublika fuqarolarining munosib hayot kechirishlarini ta'minlashga intilib;
- insonparvar demokratik huquqiy davlat barpo etishni ko'zlab;
- fuqarolar tinchligi va milliy totuvligini ta'minlash maqsadida;
- o'zining muxtor vakillari siymosida O'zbekiston Respublikasining mazkur konstitutsiyasini qabul qilgan.

Respublikamizning asosiy qomusi VI bo'lim 26 bob va 128 moddadan iborat. Konstitutsiyaning mohiyati va mazmuni boshqa ijtimoiy fanlarni o'rganish davrida chuqur o'rganilganligi bois, uning bevosita ta'lim-tarbiya bilan bog'liq 41 va 42- moddalariga qisqacha to'xtalib o'tamiz.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi 41-moddasi. Har kim bilim olish huquqiga ega. Bepul umumiy ta'lim olish davlat tomonidan kafolatlanadi. Maktab ishlari davlat nazoratidadir.

42-modda. Har kimga ilmiy va texnikaviy ijod erkinligi, madaniyat yutuqlaridan foydalanish huquqi kafolatlanadi. Davlat jamiyatning madaniy, ilmiy va texnikaviy rivojlanishiga g'amxo'rlik qiladi deb belgilab qo'yilgan.

Mustaqil O'zbekistonning dastlabki "Ta'lim to'g'risidagi" qonuni 1992- yil 2- iyuldan joriy etilgan bo'lib, u VII bo'lim 44 moddadan iborat edi.

«Ta'lim to'g'risida»gi qonunga asosan, «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi to'g'risida»gi qonuni O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining IX sessiyasida, 1997- yil 29- avgust kuni qabul qilingan.

Bu qonun fuqarolarga ta'lim, tarbiya berish, kasb-hunar o'rgatishning huquqiy asoslarini belgilaydi hamda har kimning bilim olishdan iborat konstitutsiyaviy huquqini ta'minlashga qaratilgan.

Qonun quyidagi bo‘lim va bandlardan tashkil topgan:

I. Umumiy qoidalar: Muammolar va kadrlar tayyorlash tizimini tubdan isloh qilish omillari

1.1 Rivojlanishning erishilgan darajasi

1.2 Kamchiliklar va muammolar

1.3 Isloh qilish omillari

II. Kadrlar tayyorlash milliy dasturining maqsadi, vazifalari va uni ro‘yobga chiqarish bosqichlari

2.1 Dasturning maqsad va vazifalari

2.2 Dasturni ro‘yobga chiqarish bosqichlari

III. Kadrlar tayyorlashning milliy modeli

3.1 Shaxs

3.2 Davlat va jamiyat

3.3 Uzluksiz ta‘lim

3.3.1 Uzluksiz ta‘limni tashkil etish va rivojlantirish prinsiplari

3.3.2 Uzluksiz ta‘limni isloh qilish yo‘nalishlari

3.3.3 Uzluksiz ta‘lim tizimi va turlari: maktabgacha ta‘lim; umumiy o‘rta ta‘lim; o‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘limi; oliy ta‘lim; oliy o‘quv yurtidan keyingi ta‘lim; kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash; maktabdan tashqari ta‘lim

3.4 Kadrlar tayyorlash tizimidagi fan

3.5 Kadrlar tayyorlash tizimida ishlab chiqarish

IV. Kadrlar tayyorlash tizimini rivojlantirishning asosiy yo‘nalishlari

4.1 Ta‘limning uzluksizligini ta‘minlash

4.2 Pedagog va ilmiy-pedagog kadrlar tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish

4.3 Ta‘lim jarayonini mazmunan isloh qilish

4.4 Ma‘naviy-axloqiy tarbiya va ma‘rifiy ishlar

4.5 Iqtidorli bolalar va iste‘dodli yoshlar

4.6 Ta‘lim tizimini boshqarish

4.7 Kasb-hunar ta‘limi sifatini nazorat qilish tizimini shakllantirish

4.8 Ta‘lim tizimini moliyalash

4.9 Moddiy-texnika ta‘minoti

4.10 Ta‘lim tizimining yaxlit axborot makonini vujudga keltirish. (monitoring)

- 4.11 Ta'lim xizmati ko'rsatish bozorini rivojlantirish
- 4.12 Ta'lim sohasida ijtimoiy kafolatlarni ta'minlash hamda bu sohani davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishi
- 4.13 Fan va ta'lim jarayonlari aloqalarini rivojlantirish
- 4.14 Ishlab chiqarish va ta'lim tizimi integratsiyalashuvini rivojlantirish
- 4.15 Ta'lim bilan kadrlar tayyorlash sohasidagi xalqaro hamkorlik

V. Dasturni ro'yobga chiqarishga doir tashkiliy chora- tadbirlar

Uzluksiz ta'lim tizimi quyidagilarni qamrab oladi:

- maktabgacha ta'lim;
- umumiy o'rta ta'lim;
- o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi;
- oliy ta'lim;
- oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim;
- kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash;
- maktabdan tashqari ta'lim.

Uzluksiz ta'lim kadrlar tayyorlash tizimining asosi hamda O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlovchi, shaxs, jamiyat va davlatning iqtisodiy, ijtimoiy, ilmiy-texnikaviy va madaniy ehtiyojlarini qondiruvchi ustuvor sohadir.

Uzluksiz ta'lim ijodkor, ijtimoiy faol, ma'naviy boy shaxs shakllanishi va yuqori malakali raqobatbardosh kadrlar tayyorlanishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratadi.

Ta'lim muassasalarini hududiy yo'nalishga o'tkazish va tarkibiy tuzilmasini o'zgartirish ishi amalga oshiriladi. Uzluksiz ta'lim tizimini rivojlantirish va uning samaradorligini baholash monitoringi amalga oshiriladi.

Uzluksiz ta'lim tizimi uchun pedagog kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlash ustuvorligi ta'minlanadi.

Ta'limning uzluksizligi shunday ma'no beradiki, inson tug'ilgandan boshlab to umrining oxirigacha ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'lsin.

Bunday tizim O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida qonuni"da o'z aksini topgan.

Kasb-hunar ta'limi- talabalarning kasb-hunarga moyilligini, layoqatlarini, bilim va ko'nikmalarini chuqur rivojlantirish ularning tanlagan yo'nalishlari bo'yicha bir yoki bir necha zamonaviy kasb egallash imkonini beradi.

Oliy ta'lim – uzluksiz ta'lim tizimining yuqori malakali mutaxassislar tayyorlovchi mustaqil turi. U oliy ta'lim muassasalarida amalga oshiriladi. Oliy ta'lim quyidagi ikki bosqichdan iborat: *bakalavriat* va *magistratura*.

Bakalavriat – o'rta mahsus kasb-hunar ta'limi negizida oliy ta'lim yo'nalishlaridan biri bo'yicha fundamental bilimlar beradigan, o'qish muddati to'rt yildan kam bo'lmagan tayanch oliy ta'lim;

Magistratura – bakalavriat negizida o'qish muddati kamida ikki yil bo'lgan aniq mutaxassislik bo'yicha oliy ta'lim;

Bakalavr, magistr – oliy ta'limning tegishli bosqichiga muvofiq dasturlarni muvaffaqiyatli o'zlashtirgan shaxslarga beriladigan *akademik darajalardir*.

Yuqorida keltirilgan qisqa jummlar mazmuni, ular umuman respublikamiz ta'lim tizimi, shuningdek, kasb-hunar ta'limining ham metodologik asosi ekanligiga ishoradir. Kasb-hunar ta'limining metodologik asoslarisiz uni maqsadi, vazifalari, mazmuni, tashkil etish shakllari, metod va vositalari, ishtirokchilari, natijalari hamda bu jarayonga ta'sir etuvchi omillarni o'rganish mumkin emas. Kasb-hunar ta'limining metodologik asoslari uning me'yoriy hujjatlari aniqlashga imkon beradi.

1.3. Kasb-hunar ta'limining o'quv-me'yoriy hujjatlari

Ma'lumki, insonning har bir xatti-harakati ongli ravishda amalga oshadi. Ana shu ongli xatti-harakat yetuk rus psixolog olimi P.Ya. Galperin va uning maslakdoshlari fikricha, asosan, quyidagi uch bosqichda amalga oshadi:

I. Mo'ljalga olish bosqichi bo'lib, unda shaxs o'z oldiga qo'ygan aniq maqsadini mo'ljalga oladi, ya'ni rejalashtiradi, loyihalashtiradi. Maqsadga erishish yo'llarini modellashtiradi.

II. Asosiy, amalga oshirish bosqichida o'z imkoniyati, shart-sharoit, mavjud bo'lgan ko'plab boshqa omillarni hisobga olgan holda amaliy xatti-harakatlar bajarilib, ma'lum natijaga erishiladi.

III. Nazorat qilish va o'zgartirishlar kiritish bosqichi hisoblanib, unda ko'zlangan maqsad bilan olingan natija qiyoslanadi va kerakli xulosaga kelinadi. Kerakli hollarda reja va amalga oshirish bosqichlarining mazmuni, tuzilmasi va shakliga o'zgartirishlar kiritilib, ish-harakat usullari takomillashtiriladi.

Kishilar (inson) tomonidan amalga oshiriladigan barcha jarayonlar kabi ta'lim-tarbiya ishi ham ushbu qonuniyatga to'liq bo'ysunadi. Demak, ta'lim-tarbiya ishi ma'lum me'yorlar doirasida amal qiladi. Bu me'yorlarsiz ta'lim-tarbiya ishi mazmun, shakl, zamon va makon hamda natijalar tekisligida samarasiz bo'ladi. Aslini olganda, maxsus ta'lim muassasalarida amalga oshiriladigan ta'lim-tarbiya ishlari aniq maqsadni ko'zlab, reja asosida kechadi.

O'zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligiga erishib, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishning o'ziga xos yo'lini tanlashi kadrlar tayyorlash tuzilmasi va mazmunini qayta tashkil etishni zarur qilib qo'ydi. "Ta'lim to'g'risida"gi qonunning joriy etilishi yangi o'quv rejalari, dasturlari, darsliklarni hamda zamonaviy didaktik ta'minotni ishlab chiqishni va tatbiq etishni taqozo qildi.

Shu nuqtayi nazardan Kadrlar tayyorlash Milliy dasturida ta'lim jarayoni, mazmunini isloh qilish, asosan, me'yoriy hujjatlar majmuyi (davlat ta'lim standarti, o'quv rejalari va dasturlari) asosida, kadrlarga ta'lim va tarbiya berish milliy istiqloq g'oyalari muvofiq amalga oshirilishi alohida ta'kidlab o'tilgan.

Tasniflagich O'zbekiston Respublikasining axborotlarni kodlashtirish va tartibga solish yagona tizimining tarkibiy qismidir.

Oliy ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklari tasniflagichi – oliy ma'lumotli kadrlar tayyorlash uchun bakalavriat ta'lim yo'nalishlari va magistratura mutaxassisliklarining tizimlashtirilgan ro'yxatidir. Unda quyidagi sakkizta bilim sohasi ko'zda tutiladi:

1. Ta'lim
2. Gumanitar fanlar va san'at
3. Ijtimoiy fanlar, biznes va huquq
4. Fan
5. Muhandislik, ishlov berish va qurilish tarmoqlari
6. Qishloq xo'jaligi
7. Sog'liqni saqlash va ijtimoiy ta'minot
8. Xizmatlar

Tasniflagichda ta'lim bosqichlari (bakalavriat, magistratura), bilim va ta'lim sohalari, ta'lim yo'nalishlari va mutaxassisliklari yettita raqamli kod bilan belgilanadi.

- mutaxassislik kodi;
- yo'nalish kodi;

- ta'lim sohasi kodi;
- bilim sohasi kodi;
- ta'lim dasturlarining bosqichli kodi.

Ta'limning xalqaro standart tasnifiga binoan ta'lim bosqichlari bakalavriat yo'nalishlarida 5 raqami, magistratura mutaxassisliklarida – 5 A (raqam va harf) bilan belgilanadi. Masalan: bakalavriat kodi 5140100, 5211300, 5520400 va hokazo; magistratlar 5 A 140101, 5A211301, 5A520403 va hokazo.

Kasb-hunar ta'limi yo'nalishlari tasniflagichi o'rta maxsus va kasb-hunar ta'limi muassasalarida kichik mutaxassislar tayyorlash bo'yicha tayyorlov yo'nalishlari kasblarining va mutaxassisliklarining tizimlashtirilgan ro'yxatidir.

Davlat ta'lim standartlari (DTS)- umumiy o'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar va oliy ta'lim mazmuniga hamda sifatiga qo'yiladigan talablarni belgilaydi. DTSlarini bajarish O'zbekiston Respublikasining barcha ta'lim muassasalari uchun majburiydir.

Oliy ta'limning Davlat ta'lim standarti (bundan keyin OTDTS) kadrlar tayyorlash sifatiga, ta'lim mazmuniga qo'yilgan talablar; ta'lim oluvchilar tayyorgarligining zaruriy va yetarli ta'lim muassasalari bitiruvchilariga qo'yilgan malakaviy talablar; o'quv yuklamasining maksimal hajmi; ta'lim muassasalari faoliyati va kadrlar tayyorlash sifatini baholash tartiblari hamda yo'l-yo'riqlarini belgilaydi.

OT DTS o'quv jarayonini tartibga soluvchi, ta'lim muassasalari faoliyati va kadrlar tayyorlash sifatini baholovchi me'yoriy hujjatlar: bakalavriat ta'lim yo'nalishlari, magistratura ixtisosliklari uchun DTS, o'quv rejaları, o'quv fanlari dasturlari va boshqalarni tayyorlash uchun asosdir.

Kasb-hunar ta'limi tarmoq standarti – yo'nalishlar bo'yicha kichik mutaxassislarni tayyorlashning zarur va yetarli mazmuni hamda pirovard maqsadlarini aniqlaydi, ta'lim oluvchilarning o'quv yuklamalari hajmi va standart sifatleri nazoratini belgilab beradi.

Oliy ta'limning birinchi bosqichida ta'lim dasturlari umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi bilan uzluksiz va uzviy ta'minlanishini inobatga olgan holda ishlab chiqilishi va talabalarning quyidagi majburiy fanlarni o'zlashtirishini nazarda tutishi zarur:

- gumanitar va ijtimoiy-iqtisodiy;
- matematik va tabiiy-ilmii;

- umum kasbiy;
- ixtisoslik;
- qo‘shimcha.

Kasbiy faoliyat uchun zarur ko‘nikma va malakalarni bakalavriat ta‘lim dasturlari bilan uzluksizlik va uzviylik ta‘minlanishini ko‘zda tutib, ishlab chiqilishi va talabalar tomonidan quyidagi majburiy bloklar o‘zlashtirilishini nazarda tutishi zarur:

- umummetodologik fanlar;
- mutaxassislik fanlari;
- ilmiy faoliyat.

Ta‘lim- tarbiya jarayonini tashkil etishni rejalashtiruvchi, asosiy hujjat o‘quv rejalari hisoblanadi. O‘quv rejasi kasb-hunar ta‘lim muassasalarida ta‘lim-tarbiya jarayonini samarali tashkil etishni, o‘quv fanlarini alohida o‘rganish sur‘atini ta‘minlovchi hujjatdir.

O‘quv rejasi – har bir yo‘nalish uchun alohida tuzilib, vazirlik tomonidan tasdiqlanadi. Unda quyidagilar o‘z ifodasini topadi:

1. Tayyorlov yo‘nalishi (ixtisoslik) kodi va uning nomlanishi
 2. O‘qish muddati
 3. O‘qishni tugatgandan so‘ng olinadigan akademik darajasi
 4. Ta‘lim shakli
 5. O‘quv davrining taqsimoti (jadvali)
 6. O‘quv jarayonining rejasi
 - 6.1. O‘rganiladigan o‘quv predmetlari
 - 6.2. Har bir o‘quv predmetini o‘rganish uchun ajratilgan umumiy vaqt miqdori
 - 6.3. O‘rganish uchun ajratilgan vaqtni-ma‘ruza, amaliy mashg‘ulot, laboratoriya ishlari, seminarlar, kurs loyihalari va mustaqil ta‘limga qanday miqdorda taqsimlanganligi
 - 6.4. O‘quv predmetini qaysi bosqich, semestrlarda, haftasiga qancha soatdan o‘rganish tartibi
 7. Davlat attestatsiyasi
 8. Tanlov fanlarining ro‘yxati
 9. Izohlar
- O‘quv rejalari mazmuni va tuzilishiga mos holda quyidagi omillarga e‘tiborni qaratmoq lozim:
- Ta‘lim va tarbiyaning maqsadli yo‘naltirilganligiga;
 - Mehnat va ishlab chiqarish jarayonining tuzilishiga;
 - Ta‘lim- tarbiya jarayonining qonuniyatlariga.

O'quv rejalarini ishlab chiqishda bo'lg'usi mutaxassislarda shakllantirilayotgan malaka mahoratlari darajasining o'rganilayotgan o'quv fanlari miqdoriga va o'rganish davriga aniq mos tushishini e'tiborda tutmoq lozim. Bo'lg'usi mutaxassislarning bilim va ko'nikmalarining shakllanishini, har bir fanni bosqichma-bosqich chuqur o'rganishlari, qulay va muhimligini ham nazarda tutishi kerak bo'ladi.

Dastur o'quv predmetining mazmuni, uni tahsil oluvchilar tomonidan o'zlashtirilishining eng maqbul usullari, tartibi, axborot manbalarini o'zida mujassamlashtiruvchi me'yoriy hujjatdir.

O'quv dasturi - shu nom bilan nomlangan o'quv predmetiga tegishli bo'ladi. O'quv predmeti - ta'lim muassasasida o'rganish uchun fan, texnika, san'at, ishlab chiqarish faoliyatining muayyan sohasidan tanlab olingan bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy fazilatlar tizimidir.

Ta'lim standartlarida belgilab berilganidek, umumiy va maxsus talablar, bilim va ko'nikmalar, o'quv rejalaridagi umumkasbiy va maxsus fanlarda o'zaro uzviyligini ta'minlash, fan dasturlarini zamon talablariga mos ravishda oddiydan murakkabga qarab tuzib chiqish, har bir fan dasturlarining mavzulariga mos ravishda qo'shimcha ko'rgazmali qurollar yaratish o'qituvchilarga murakkab vazifalarni qo'yadi, talabalarning esa nazariy bilimlarini shakllantirib boradi.

Kichik mutaxassislar tayyorlashga qo'yilgan talablarning hujjatli asosini tasvirlaydigan o'quv dasturlarida pedagogik maqsadlarning to'liq va aniq belgilanishi talab qilinadi. To'liqlik deganda mazmunning barcha zaruriy va qo'yilgan maqsadga erishish uchun yetarli elementlarni kiritish tushuniladi. Aniqlik deganda esa real o'quv jarayonida berilgan mazmunni joriy qilish yo'lini ko'rsatadigan elementlar va belgilar tasavvur etiladi.

O'quv-dasturiy hujjatlar tuzilmasi va mazmunini ishlab chiqish o'qitish jarayonini takomillashtirish va mehnat bozori talablariga javob beradigan malakali kadrlar tayyorlashda muhim ahamiyatga ega.

1.4. Kasb ta'limining ilmiy tadqiqot metodlari

Kasb ta'limi muammolariga qaratilgan ilmiy izlanishlar o'tkazishdan maqsad o'qitish va o'rgatishning samarali metodlarini ishlab chiqish va amalda qo'llash, texnik vositalarni qo'llashga doir masalalarni yechimini topishdan iborat. Ilmiy izlanishlar olib borish uchun o'qituvchida fanning

mazmunini chuqur bilish talab etiladi. Ko'pchilik bo'lajak pedagoglar talabalik vaqtlaridayoq pedagogik izlanishlar bilan shug'ullanadilar. Fan bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar, maketlar, mustaqil ishlar uchun materiallar tayyorlaydilar. Ilmiy anjuman va seminarlarda ma'ruzalari bilan qatnashib, o'zlarining pedagogik mahoratlarini oshirib boradilar.

Ilmiy pedagogik izlanishlar jarayonini shartli ravishda quyidagi bosqichlarga bo'lish mumkin:

1. O'qituvchining adabiyotlarni o'rganish va amaliy ishlar asosida muammolarni aniqlashi

O'qituvchi adabiyotlarni o'rganish davomida quyidagilarni aniqlashi kerak:

- o'rganilayotgan muammo to'g'risida adabiyot muallifining fikr-mulohazasi;

- o'rganilayotgan muammo to'g'risida usullardan farqli ravishda kiritgan takliflari;

- adabiyotlarda qaysi asosiy masalalar yoritilmagani;

- muammoni yechish uchun olib boriladigan izlanishlar.

Quyidagilar o'qitish jarayonida yuzaga keladigan muammolardir:

- o'qituvchi mashg'ulotlar jarayonida duch keladigan qiyinchiliklar;

- kamchilik va qiyinchiliklarning yuzaga kelish sabablari.

2. O'qitishni bosqichma-bosqich tashkil etish.

Dalillarni taqqoslash orqali asoslangan taklif beriladi.

3. Izlanish natijalarini rasmiylashtirish va o'quv jarayonida qo'llash

Maxsus fanlarni o'qitish metodikasida ilmiy izlanishlarning umumiy va maxsus usullari qo'llaniladi.

Umummilliy usullarga nazariy izlanish, kuzatish, suhbat va tadqiqotlar kiradi.

Nazariy usul - adabiyotlardan o'rganish va tahlil qilish hamda pedagogik tajribalar asosida olib boriladigan izlanishlar. Adabiyotlar ustida ishlashda kitob va jurnallar, maqolalar va patentlar, ilmiy ishlar, to'plamlar va kataloglar, internet tizimidan olingan ma'lumotlardan foydalaniladi.

Kuzatish - odatda, tabiiy kuzatish orqali talabalarning fanlarni o'zlashtirishlari, ularning xulq-atvori va muomalasidagi o'zgarishlarni hisobga olish va tegishli ta'lim-tarbiya ta'siri ko'rsatish yo'llarini belgilash uchun qo'llaniladi. Bu usul tadqiqotchining pedagogik tajribaning muayyan bir tomoni va hodisalarini biror maqsadni ko'zda tutib idrok etishi tashkil etadi. Bunda kuzatishlar tezligi va soni, kuzatish obyekti,

vaqti, pedagogik vaziyatlarni kuzatish uchun ajratiladigan tavsif va hokazolar hisobga olinadi.

Qayd qilish usuliga qarab kuzatishlar turlarga bo'linadi. Bevosita va bilvosita qayd qilish usuli tadqiqotchiga real pedagogik jarayonda kuzatuvchining xatti-harakatlari kabilarni yozib qo'yish imkonini beradi. Bevosita qayd qilish usuli biror-bir hodisaning oqibatlarini haqidagi daliliy materialni boshqa shaxslar orqali yoki qandaydir asbobni qo'llash vositasida olishga imkon beradi. Ilmiy-texnika taraqqiyoti asrida kuzatishning vizual usullari xilma-xil texnika vositalari (kinofilm, videotasvir, teleko'rsatuv)dan foydalanish orqali tobora ko'p qo'llanilmoqda.

Suhbat usuli — so'rashning bir turi bo'lgani holda tadqiqotchining jiddiy tayyorgarlik ko'rishini talab etadi. Chunki u tekshirayotgan shaxs bilan bevosita aloqada bo'lish vaqtida og'zaki suhbat tarzida, suhbatdoshining javoblarini yozmasdan, erkin muomala shaklida qo'llaniladi.

Suhbat usulida - o'qituvchilar va talabalar jamoasi bilan ota-onalar va keng jamoatchilik bilan yakka va guruh tarzida ish olib borilganda qo'llaniladi. Suhbat usulidan farqli ravishda intervyu olish usuli oldindan belgilangan savollarni izchillik bilan bayon qilishni nazarda tutadi. Bunda javoblar magnit tasmasiga yoki kassetalarga yozib olinadi. Hozirgi kunda ommaviy so'rash nazariyasi va amaliyotida intervyu olishning ko'p usullari mavjud. Bular:

- guruhlar tarzida;
- jadal;
- sinov va h.k.

Talabalar ijodini o'rganishda — ularning o'ziga xos individual tartibdagi faoliyatlariga doir omillar tahlil qilinadi, xulosalar yasaladi.

Pedagogik so'rash usuli — tadqiqotchining boshqa kishilardan pedagogik tajribaning biror tomoni yoki hodisalari haqida axborot olish jarayoni bu usulning asosini tashkil qiladi. So'rash usulida savollarning mantiqiy o'ylangan tizimini, ularning aniq ifodalanishini, nisbatan kamchiligi (3-5ta) nazarda tutiladi. Shuningdek, qat'iy shakldagi javobni («ha»,»yo'q») ham taqozo etishi mumkin.

Test, so'rovnomalalar - so'rovnoma, ya'ni anketa usuli ilmiy farazning yangiligini aniqlash, yakka yoki guruh holdagi talabalarning fikrlarini, qarashlarini, qanday kasblarga qiziqishlarini, kelajak orzu-istaklarini bilish va tegishli xulosalar chiqarish, tavsiyalar berish maqsadida o'tkaziladi.

Test savollaridan ko'zlangan maqsad oz vaqt ichida talabalarning bilimlarini yoppasiga baholashdir.

Mutaxassislarning bilimini va dunyoqarashini aniqlash uslublaridan biri — bu test yordamidagi sinovdir.

Test yordamida sinov talaba yoki mutaxassisning bilimi, ilmi, ma'naviyati hamda yoshlarning qaysi yo'nalish va mutaxassislikka layoqati borligini, iqtidorini zudlik bilan aniqlash yoki baholashga imkon beradi. Test yordamida bilimlarni baholashning pedagogik nuqtayi nazaridan yutuqlari va kamchiliklari keltirilgan va baholash jarayonini EHM yordamida avtomatlashtirish mumkinligi ta'kidlangan. Test savollari va masalalarining aniqligiga sabab, uning qisqa va lo'ndaligi, umumiy javoblar ichida to'g'ri javobning borligi va ularning talabalarga ko'rsatma bo'lib xizmat qilishi, uning topishmoqli o'yinga o'xshashligi va javobni topishda xotira, ichki tuyg'u va topqirliklar qo'l kelishidir. Test savollarini chop etish talabalarning mustaqil ishlashini yanada faollashtiradi.

Test sinovlari usuli - yozma javoblarni ommaviy ravishda yig'ib olish usulidir. Test so'rovlarini (anketalarini) ishlab chiqish murakkab ilmiy jarayon. Pirovard natijada tadqiqot natijalarining ishonchliligi anketalar mazmuniga, berilayotgan savollar shakliga, to'ldirilgan anketalar soniga bog'liq bo'ladi. Odatda, test savollari kompyuterda ma'lumotlarni matematik statistika metodlari bilan ishlash imkonini beradigan qilib tuziladi.

- **Tajriba-sinov eksperiment usuli** - ushbu tajriba ta'lim-tarbiya jarayoniga aloqador ilmiy faraz yoki amaliy ishlarning tatbiqiy jarayonlarini tekshirish, aniqlash maqsadida o'tkaziladi.

Statistika ma'lumotlarini tahlil qilish usuli — ta'lim sohasidagi, jumladan, ajratilgan mablag'larning doimiy o'sib borishi, darslik va o'quv qo'llanmalari, ko'rgazmali qurollar, o'qituvchi kadrlar tayyorlash, ta'lim muassasalarining qurilishi, xo'jalik shartnomalari va ulardan tushayotgan mablag'lar statistika usuli orqali aniqlanadi.

Matematika va kibernetika usullari - o'qitish nazariyasi, amaliyotida hisoblash matematikasi va kibernetikasi mashinalari yordamida bir tildan ikkinchi tilga tarjima, dasturli ta'lim va uni mashina orqali boshqarish, o'qitishni mustahkamlash, baholash orqali ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirish, tabaqalashgan va individual ta'lim berish kabi jarayonlardir.

Ijtimoiy tadqiqot usuli - anketaga savollar kiritiladi. Bundan maqsad talaba-yoshlarning kasb-hunarga bo'lgan qiziqishlarini, talabalar orasidagi

do'stlik munosabatlarini, o'quv yurtidagi shart-sharoitlarni bilish, yutuq va kamchiliklarni, dinga, xususan, tasavvuf ilmiga qiziqishlarini aniqlash, talabalarning ma'naviy sifatlarini, bilim olishga ishtiyoqi, adabiyotlar bilan ta'minlanganlik darajasi, o'quv taqsimoti, o'qituvchilarning bilim berish darajasi, o'quv qo'llanmalarining sifati, kompyuterda mashg'ulot o'tkazish turlarini o'rganish, ilmiy va kasbiy mahoratni oshirishdagi mashg'ulotlar turi, stipendiyalar miqdori, stipendiyalar talabalarning xarajatini qanchalik qoplashi, talabalarning haq to'lanadigan ishlarda qatnashishi, ota-onalarining moddiy yordami, ularning ma'lumoti, ish joyi, talabalar ko'p boradigan jamoat joylari, yashash joyi, ilmiy dunyoqarashining shakllanishiga ta'sir etuvchi, mutaxassis bo'lib yetishishida hal qiluvchi omillar, talabalarning onglilik darajasi, komil inson bo'lish uchun kerakli bo'lgan ma'naviy sifatlar, o'zlashtirganlik darajasi haqidagi savollar anketaga kiritiladi. Savol-javoblarning barchasi kompyuterda qayta ishlanadi va xulosalar chiqariladi.

Ushbu usullardan tashqari kasb ta'limida maxsus empirik usullardan ham foydalaniladi.

Kasbiy pedagogikada tadqiqotning maxsus empirik usullari keng tarqalib, unda hodisa va jarayonlarni o'rganishga yo'naltirilgan asbob-uskunalar va apparatlar obyektiv miqdoriy kattaliklarni olish maqsadida qo'llaniladi.

Tadqiqotning maxsus empirik usullarini shartli ravishda 3- guruhga bo'lish mumkin:

1. Ish-harakatlarining natijaviy tafsilotini o'rganish (harakatlarni aniq bajarish, sarflanadigan vaqt, ish unumi)

2. Biomexanik usullar

3. Psixofiziologik usullar

Ish-harakatlarining natijaviy ko'rsatkichlari bilan bog'liq tadqiqotlarda, shu jumladan, ularni o'zlashtirish jarayonida xronometraj katta rol o'ynaydi. Ish me'yori, maqbul vaqt, shu jumladan, ishlab chiqarish ta'limining turli davrlarida talabalar vaqt me'yori, ish tartibotini aniqlash maqsadida, shuningdek, harakatlarning vaqtinchalik tuzilmasini o'rganish talabalar yoki ishchilarning tayyorgarlik darajasini baholash uchun xronometrajdan foydalaniladi.

Ish kunini tasvirga olish xronometrajning bir turi bo'lib, unda ish kuni davomida yoki ishlab chiqarish ta'limi darajasida barcha vaqt sarflari o'lchanadi va tahlil qilinadi. Bu bilan ish vaqtining sarfi va ishni tashkil

etishning holati ajratib ko'rsatiladi. Xuddi shu maqsadlarda o'z-o'zini tasvirga olish qo'llanilib, unda talaba yoki ishchi o'z ishini o'zi kuzatadi va olingan natijalarni maxsus kuzatish varaqasiga kiritadi.

Biomexanik usullar — bu ish-harakatining fazoviy vaqt va kuch parametrlarini o'rganishdir. Bunda ularning mukammallik darajasi, ishchining asbob, dastgoh va hokazolar bilan o'zaro kuch ta'siri, asbob va qo'l harakatining kinematikasi va boshqalar aniqlanadi.

Tarixan ilk biomexanik usulga siklogramma kiritiladi. Siklogramma harakat elementlarining ketma-ketligi va o'zaro bog'liqligini o'zida aks ettiradi. Siklogramma usullarida asboblarga, qo'l yoki oyoqlarga elektr lampochkalar birlashtiriladi. Ish jarayoni fotoapparat bilan suratga olinadi. Fotoplastinkada lampochka tasvirining yorug' nuqtalar ko'rinishida qolgan izi mos ravishdagi harakat trayektoriyasini beradi. Olingan trayektoriyaning tahlili harakatning tezligi, tezlanishi, yo'nalishi va boshqa tashkil etuvchilarni aniqlash imkonini beradi.

Psixologik usullar o'quv va mehnat faoliyati jarayonida inson organizmining turli a'zolarining funksional holatini o'rganishda foydalaniladi. Bulardan elektromiografiya, elektrokardiografiya, elektrodermografiya usullari keng qo'llaniladi.

Elektromiografiya — harakatlanuvchi muskullar elektrik potensialini yozishdir. Istalgan muskul harakati bosh miyadan elektrik impuls ko'rinishida uzatiladigan ta'sirlar natijasida ishlaydi. Muskullarning elektrik faolligi uning qisqarish kuchini aniqlaydi. Muskullarning elektrik potentsiali maxsus elektrodlar yordamida kuchaytirgichga, avtomatik tarzda yozgichga uzatiladi va u yerda miogramma — elektrik signallarning qog'ozda yozilishi qayd qilinadi.

Elektrokardiografiya — yurak tomirlarining elektrik potentsiallarini qayd qilishdir. Yurak tomirlari ham muskullar kabi bosh miyadan keluvchi elektrik signallar ta'siri ostida qisqaradi. Ularni qayd qilish elektrokardiografiya deb aytiladi.

Elektrodermografiya — terining elektrik potensialini qayd qilishdir. Inson tanasidan ter oqib chiqishi ham miyaning elektrik signallari ta'siri ostida amalga oshadi. Elektrodermogramma, birinchi navbatda, insonning ish jarayonidagi his-tuyg'u holati ko'rsatkichi hisoblanadi.

Markaziy asab tizimining funksional holatini aniqlash uslubi o'quv-mehnat faoliyatining talaba organizmi holatiga ta'sirini o'rganish uchun qo'llaniladi, masalan, diqqat darajasi, ish jarayonida toliqishning

rivojlanishi, mashqlar ta'siri ostida markaziy asab tizimida sodir bo'ladigan siljishlar va hokazo.

Ko'pincha shartli reaksiyalar usuli qo'llaniladi, ya'ni talabalarga nurli, tovushli yoki boshqa xildagi axborotlar uzatiladi. Unga javob tariqasida talaba uncha murakkab bo'lmagan qandaydir ish holatini amalga oshirishi kerak. Masalan, tugmachaga bosadi. Bu harakatni bajarish vaqti va xarakteri bo'yicha ushbu vaziyatda talaba markaziy asab tizimining holati va turli mezonlar ta'siri ostida undagi o'zgarishlarni aniqlashi mumkin.

Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar

1. Kasbiy pedagogikaga oid «didaktika» va «metodika» tushunchalarining mohiyati va mazmunini (qo'shimcha adabiyotlardan foydalanib) kengroq yoriting.

2. O'zbekiston Respublikasining ta'lim tizimi metodologik asoslariga nimalar kiradi?

3. Tasniflagich nima va ularning tarkibiy qismlariga nimalar kiradi?

4. Uzluksiz ta'lim jarayonini qanday tushunasiz?

5. O'z yo'nalishingizga mos kasb-hunar kollejlari yo'nalishlaridagi o'quv rejasining tarkibiy qismlari va maxsus fanlarni yozing.

6. Kasb ta'limining ilmiy tadqiqot metodlari to'g'risida tushuncha bering.

Bilimingizni tekshirib ko'ring.

1. Qaysi variantda ta'lim iborasiga to'g'ri ta'rif berilgan?

a) nazariy va amaliy mashg'ulotlar;

*b) bilim berish, malaka va ko'nikma hosil qilish jarayoni, kishini hayotga, mehnatga tayyorlashning asosiy vositasi;

c) olamning zarur xususiyatlari haqidagi axborotlar majmuyi;

d) insonlarning o'rganish qobiliyati;

e) fanning mazmuni, maqsadi va vazifalarini o'rgatuvchi o'quv jarayon;

2. O'qitish jarayonining shakllari, usullari, tamoyillari, mazmuni pedagogikaning qaysi qismida o'rganiladi?

- a) Metodika
- b) Kasbiy pedagogika
- *c) Didaktika
- d) Pedagogika
- e) Metodologiya

3. Ta'limiy kenglik bu — ...

- *a) ta'lim jarayonlari amalga oshiradigan, ya'ni atrof-muhit bilan o'zaro harakatni anglatadigan kenglik
- b) bilim berish, malaka va ko'nikma hosil qilish
- c) nazariy dars va amaliy mashg'ulotlar paytida qo'llaniladigan usullar majmuyi
- d) voqelikni bilish, o'zlashtirish, o'zgartirish usullari majmuyi
- e) har qanday faoliyatning zaruriy tashkiliy komponenti

4. Faoliyatlarning zaruriy tashkiliy komponenti bo'lib nima hisoblanadi?

- a) Didaktika
- b) Metodika
- *c) Metodologiya
- d) Kasbiy ta'lim texnologiyasi
- e) Pedagogika

5. Kasbiy ta'lim texnologiyasi deganda nimani tushunasiz?

- *a) o'qitish va o'qish jarayonini ishlab chiqish, amalga oshirish va baholashning tizimli usuli;
- b) olamning zaruriy xususiyatlari haqidagi axborotlar majmuyi;
- c) bilish jarayonini tartibli ravishda amalga oshirish;
- d) biror obyektни amaliy o'zgartirish;
- e) amaliy ish-harakat usullarini shakllantirish qonuniyatlari.

Kamolotga erishish uchun, avvalo qalb pokizaligi haqida o'ylash kerak. Qalb pokizaligiga esa yurak haqiqatni izlaganda va ruh oriflikka intilgan taqdirdagina erishiladi. Bularning barchasi haqiqiy bilimga bog'liqdir.

KONFUTSIY

II bob. KASB TA'LIMI TAMOYILLARI VA USULLARI

2.1. Kasb ta'limi tamoyillari

O'qitish tamoyillari-o'qitish nazariyasining boshlang'ich qoidalari bo'lib, unga pedagogik jarayonning barcha tashkil etuvchilari amal qilishi kerak.

M.N. Skatkin ta'lim tamoyillarini quyidagicha belgilaydi: ilmiylik, har tomonlamalik, hayot bilan aloqadorlik, tabaqalashtirish, tizimli-lik, o'quv fanlari orasidagi o'zaro aloqadorlik, joriylilik .

M.G. Ogorodnikov esa o'z tadqiqotlarida ilmiylilik, g'oyaviylik, tarixiylik, tizimlilik, nazariya va amaliyotning birligi, ta'limning hayot bilan aloqasi kabilarni tamoyillar sifatida ajratib ko'rsatgan.

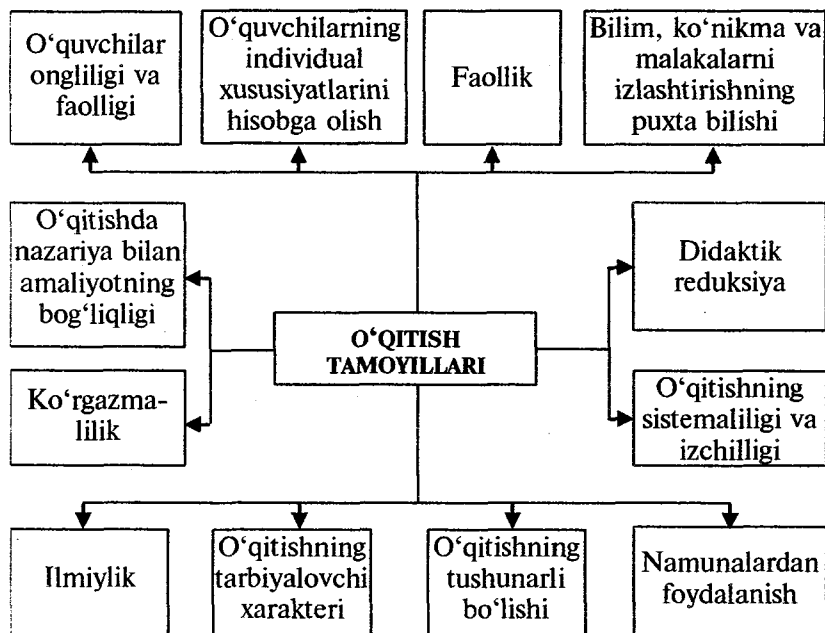
S.Ya. Batishev-kasb ta'limi mazmunini ishlab chiqarish va mehnat jarayoni rivojlanishi bilan uzviy bog'langan holda tasavvur etish kerak deb hisoblaydi va ta'limning quyidagi tamoyillarini qayd etgan: ilmiylik, tizimlilik va joriylilik, nazariy ta'lim bilan ishlab chiqarish mehnatining birligi .

V.A. Skakun – kasb ta'limi tamoyillarini ilmiylik va g'oyaviylik; ta'lim, tarbiya va rivojlantirishning birligi; ilmiy-texnika taraqqiyotiga ta'limning bog'liqligi, politexnizm; malakali ishchilarni tayyorlash barcha tomonlarining bir-biriga aloqasi; ta'limning tabaqalashtirish deb biladi.

A.P. Belyayeva ta'limda xalqchillilik, ilmiylik, politexnikaviylik, tizimlilik, muqobillik, politexnik va kasbiy ta'limning birligi hamda o'zaro aloqasi; fanlararo va majmuaviy o'zaro aloqadorlik, kasbiy safarbarlik, ta'limning moslashuvchanligi va turg'unligi, mujassamlangan hamda tabaqalashganligini asosiy tamoyil sifatida talqin etadi.

O'qitish tamoyillarining majmuasi mavjud bo'lib, ularga quyidagilar kiradi:

- faollik tamoyili;
- o'qitishda nazariya bilan amaliyotning bog'liqligi tamoyili;
- ko'rsatmalilik tamoyili;
- o'qitishning tarbiyalovchi xarakteri tamoyili;
- ilmiylik tamoyili;
- o'qitishda sistemalilik va izchillik tamoyili;
- o'qitishning tushunarli bo'lishi tamoyili;
- namunalardan foydalanish tamoyili;
- talabalarning individual xususiyatlarini hisobga olish tamoyili;
- bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishning puxta bo'lishi tamoyili;
- didaktik reduksiya tamoyili.

Faollik tamoyili - talaba o'zi harakat qilgan paytda yaxshi o'rganadi va o'zlashtiradi. Shuning uchun o'quv jarayoni shunday tashkil qilinishi kerakki, talaba ilm olishga ongli munosabatda bo'lsin.

Talabalar har bir darsga faol qatnashishi kerak. Chunki talaba qandaydir ish bajarishda u ishni ongli ravishda o'zlashtiradi va bu bilim xotirasida chuqurroq o'mashib qoladi. Natijada talabalar darslarni yaxshiroq va chuqurroq o'zlashtirgani uchun mukammal bilimga ega bo'lish bilan birga, ularning bu sohada qiziqishi ortadi. Mustaqillik va individual ravishda o'rganish kabilarga faqat shu tarzda erishish mumkin, xolos. Buning uchun, o'qituvchi juda yaxshi uslubiy qobiliyatlarga va ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak.

O'qitishda nazariya bilan amaliyotining bog'liqligi. Ilmiy bilimlar kishilarning ishlab chiqarish faoliyati ehtiyojlari asosida paydo bo'lib, ana shu faoliyatga xizmat qilganligi va hayot bilan bog'langanligi sababli, bu bilimlarni egallash uchun ularni mazmunan o'zlashtirish va amalda qo'llay bilish ham kerak.

Talabalarni amaliy faoliyatga tayyorlash nazariy bilimlarni egallash jarayonidan boshlanadi. Keyinchalik u tajriba va amaliy mashg'ulotlarda davom ettiriladi. Bu mashg'ulotlarda talabalar o'qituvchi rahbarligida tajriba sharoitida olingan bilimlarini tekshiradilar, mustahkamlaydilar va chuqurlashtiradilar. Ularni amalda qo'llanish ko'nikmalari va malakalarini hosil qiladilar.

Ishlab chiqarish ta'limi talabalar amaliy faoliyatining muhim bosqichidir. Ular egallagan nazariy bilimlari asosida tanlagan kasblariga doir mehnat ko'nikmalari va malakalarini hosil qiladilar. Shu bilan birga, nazariy bilim ham to'ldirilib, aniqlashtirilib boriladi.

O'qitishning ko'rsatmaliligi. O'qitishning ko'rsatmaliligi shuni tasdiqlaydiki, agar talabalarda o'rganilayotgan jarayonlarni narsa va hodisalarni bevosita idrok qilish bilan bog'liq muayyan hissiy — amaliy tajriba bo'lgan taqdirdagina ular bilimlarni ongli ravishda o'zlashtiradilar hamda ularda ilmiy tasavvur va tushunchalar hosil qilish mumkin. Bu tamoyil o'qitish jarayonida turli sezgilardan: ko'rish, eshitish, badan bilan sezish va boshqalardan foydalanishni talab etadi. Buyum qanchalik har tomonlama idrok qilinsa, talabalarning shu buyum haqidagi bilimi ham shunchalik to'la va chuqur bo'ladi.

Ko'rsatmalilik tamoyili o'qitish maqsadlariga mos bo'lib, materialning mazmuni bilan belgilanadi. Bu materialni o'rganish esa talabalarni chinakam ilmiy va hayotiy bilimlar bilan qurollantirishi kerak. Ko'rsatmalilik bu bilimlarni yaxshiroq o'zlashtirib olishga hamda ularning hayot bilan, mehnat amaliyoti bilan bog'lanishiga yordam

beradi. Mashgʻulotlarda turli xil koʻrsatmali qurollarni qoʻllash talabalarning fikrlash faoliyatini faollashtiradi, ularning diqqatini aynan oʻtilayotgan mavzuga jalb etadi. Shuning uchun koʻrsatmalilik vositalari oʻqitishning hamma bosqichlarida talabalarning yangi mavzuni tushunishlarida, bilimlarini mustahkamlashda, tekshirish hamda amaliy faoliyatida va ishda qoʻllashlarida, mehnat koʻnikmalari va malakalarini hosil qilishda tatbiq etiladi. Bilimlarni iloji boricha koʻrgazmali va real hayotga yaqin qilib tatbiq etish bir tomondan tilning tushunarligini va oʻqitish jarayonida audio-vizual vositalardan foydalanishni talab qilsa, ikkinchidan, u bevosita ish jarayonida va real holatda oʻqitishni talab etadi.

Oʻqitishning tushunarli boʻlishi tamoyili oʻrganilayotgan material mazmuni, hajmi va oʻqitish usullariga koʻra talabalarning yoshiga, tayyorgarlik darajasiga, jismoniy kuchi va bilish imkoniyatlariga mos boʻlishini talab etadi.

Oʻqitishning tushunarli boʻlishi deganda uni oson oʻzlashtiriladigan boʻlishi tushunilmaydi. Haddan tashqari oson materialni talabalar ortiqcha kuch-gʻayrat sarflamay, oʻzlashtirib oladilar. Bunday oʻqitish talabalarning aqliy bilish imkoniyatlarini rivojlantirishga yordam bermaydi. Oʻqitishni tushunarligi talaba imkoniyatlarining eng yuqori chegarasi va uni asta-sekin oshirib borish bilan belgilanadi. Taʼlim jarayonining borishida talabalar oldiga qoʻyiladigan oʻquv va mehnat topshiriqlarini izchillik bilan murakkablashtirib borish ularning aqliy imkoniyatlari va jismoniy kuchlarini rivojlantiradi. Oʻquv materialining mazmuni shunday tanlangan va tuzilgan boʻlishi kerakki, talabalar uni oʻzlarining avval olgan bilimlari bilan bogʻlay olishlari va uni tushunishda qiynalmasligi lozim.

Namunalardan foydalanish tamoyiliga koʻra oʻqituvchi oʻquv materialining mazmunini tushuntirish uchun har doim yaxshi namunalar tanlashga harakat qilishi kerak. Yaxshi model, amaliyotdan tipik misollar, yaxshi yoki yomon mahsulotlar ham kutilgan darajadagi natijaning sifati qanday boʻlishi yoki boʻlmasligini aniq koʻrsatadi.

Didaktik reduksiya tamoyilida talabaning bilimlarni yuqori darajada oʻzlashtirishi uchun bu oʻquv materialini kerakli miqdorgacha qisqartirilishi lozim. Agar oʻquv materialining hajmi juda katta boʻlsa, undan kerakli qismlar tanlab olinishi kerak. Majmuaviy va murakkab

topshiriqlar osonlashtirilishi lozim, lekin ma'nosi o'zgarماسligi shart. Shuning uchun, agar faqat boshlang'ich bilimlar berish kerak bo'lsa, o'quv materialini iloji boricha oddiyroq tushuntirishga va nihoyatda ko'p va keng o'quv materialini bilan talabani qiynamaslikka harakat qilish kerak. Tajribali o'qituvchi murakkab jarayonlarni oson so'zlar bilan tushuntira oladi.

Ilmiylik tamoyili talabalarga o'rgatish uchun ilmiy jihatdan asoslangan, amalda sinab ko'rilgan ma'lumotlar berilishini talab etadi. Ularni tanlab olishda fan va texnikaning eng so'nggi yutuqlari va kashfiyotlaridan foydalanish kerak.

Ilmiy bilimlarni egallash jarayonida talabalarda ilmiy dunyoqarash, tafakkur rivojlanadi. Har bir darsda o'qitiladigan o'quv materialining ilmiy mazmuni keng va chuqur bo'lishi va talabada nafaqat bilim, balki tafakkur hosil qilishi hamda uning ijodiy qobiliyatini shakllantirishi kerak. Buning uchun esa o'qituvchi o'z ilmiy saviyasini izchil ravishda oshirib borishi, zamonaviy pedagogik texnologiyalar kashfiyotlar va ilmiy yangiliklardan xabardor bo'lishi lozim. Talaba o'rganayotgan bilimlar, albatta, nazariy tasdiqlangan va amalda sinalgan bo'lishi kerak.

O'qitishning tarbiyalovchi xarakteri — o'qitish va tarbiyalash jarayonlari bir-biriga uzviy bog'liq bo'ladi. O'qitish bilim berish vazifalarini hal qilish bilan birga talabalarga juda katta tarbiyaviy ta'sir ham ko'rsatadi. U talabalarning bilish imkoniyatlarini va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga, ularning o'quv va mehnat faoliyatidagi faolligi va mustaqilligini, bilimga qiziqishini oshirishga yordam beradi.

Biroq o'qitish jarayonidagi tarbiya stixiyali ravishda amalga oshirilmaydi. Uning maqsadi, mazmuni, g'oyaviy yo'nalishi va talabalarga ta'sir etish samaradorligi bir qator shartlarga bog'liq bo'lib, ulardan asosiy lari: o'rganilayotgan fanning mazmuni, o'quv mashg'ulotlarining tashkil etilishi va metodikasi hamda bu mashg'ulotlarni o'tkazayotgan pedagogning shaxsiy fazilatidir.

O'quv mashg'ulotlarining to'g'ri tashkil etilishi va ularni o'tkazish metodikasi talabalarga juda katta tarbiyaviy ta'sir ko'rsatadi. Mashg'ulotlarda talabalarning bilim, ko'nikma va malakalarni egallashga doir individual ishlari ham, bu ishlarning guruhli ko'rinishlari ham qo'llaniladi.

Ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish maqsadida tarbiyaviy yo'nalishning ustuvorligini ta'minlash asosiy mezon hisoblanadi.

Tarbiya orqaligina inson o'z shaxsini anglaydi. O'z-o'zini anglagan kishigina o'z qobiliyatlari va imkoniyatini bilgan holda ehtiyojini shakllantirish zaruratini vujudga keltiradi.

O'qitishda sistemalilik va izchillik - sistemalilik va izchillik tamoyili o'qitishni shunday tashkil etishni talab etadiki, bunda o'quv fanlarini o'qitish qat'iy mantiqiy tartibda olib boriladi. Talabalar bilim, ko'nikma hamda malakalarni izchillik bilan egallab boradilar va ayni zamonda amaliy vazifalarni hal qilish uchun ulardan foydalanishni o'rganadilar.

Sistemalilik va izchillik tamoyili pedagogik jarayonning hamma bo'g'inlarida amalga oshiriladi. Uning talablari darsliklar va dasturlarni tuzishda o'z aksini topadi. Ulardagi material bir qator didaktik talablar bo'yicha joylashtiriladi. O'quv dasturida nazariy va amaliy mashg'ulotlar bir-biriga uzviy bog'lanishi saqlanishi kerak. Har bir darsda o'quv maqsadini aniq belgilash va belgilangan maqsadga muvofiq keluvchi mazmuni tarkib toptirish kerak. Har bir kasbiy fan uchun o'quv dasturi talabiga mos holda dastavval tayanch tushunchalarni aniq belgilab olib, ularning darajasi va me'yorini aniqlash kerak. Maxsus fanlarni o'qitishda qo'llaniladigan usullarni aniq belgilab, yuqori samara beruvchi usullardan foydalanish, mashg'ulotlar davomida berilayotgan bilim va ko'nikmalarning talabalar tomonidan o'zlashtirish darajasini belgilovchi nazorat va tekshirishning turli usullari hamda testlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Talabalarining ma'lumot darajasi oshib borishiga va rivojlanishiga qarab predmetni bayon qilishning didaktik sistemasi fan sistemasiga tobora yaqinlashib boradi. Mashg'ulotlarni o'tkazishda dasturga aniq rioya qilish va talabalarining darslik bilan ishlashi ularning bilimlarni muayyan sistemada o'zlashtirib olishga yordam beradi.

O'qitishda talabalarining ongliligi va faolligi - bu tamoyil o'qitishni shunday tashkil etishni nazarda tutadiki, bunda talabalar ilmiy bilimlarni hamda ularni amalda qo'llash metodlarini ongli va faol egallab oladigan, ularda ijodiy tashabbuskorlik va o'quv faoliyatida mustaqillik, tafakkur, nutq rivojlanadigan bo'lsin.

O'qitishdagi onglilik tamoyili talabalardagi ta'lim jarayonining aniq maqsadlarini tushunish, o'rganilayotgan dalil, hodisa, jarayonlar va

ular o'rtasidagi bog'lanishni tushungan holda o'zlashtirib olish, o'zlashtirilgan bilimlarni amaliy faoliyatda qo'llay bilish kabi me'yorlarni anglatadi.

Talabalarining faolligi ularning nazariy materialni egallab olishida va sinfda, laboratoriyada, ustaxona hamda ishlab chiqarish sharoitlarida o'quv-mehnat topshiriqlarini bajarishida namoyon bo'ladi. Faollik talabalarining o'quv va mehnat faoliyatidagi mustaqilligini rivojlantirish bilan mustahkam bog'liq.

Talabalarining yoshi va individual imkoniyatlarini hisobga olish - har bir talaba o'zining individual (jismoniy, psixik va b.) xususiyatlariga egaki, bu uning o'quv faoliyatiga katta ta'sir etadi. Pedagogning bu xususiyatlarni o'rganishi va hisobga olishi ta'lim-tarbiya sifatini oshirish va har bir talabaning ijobiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun sharoit yaratadi.

Talabaning bunday xususiyatlarini o'rganish uzoq vaqt mobaynida olib boriladi. Pedagog talabalarining mashg'ulotlardagi va ishlab chiqarish ta'limi vaqtida ustaxonalardagi ishini, uy vazifalarini bajarishini kuzatadi, ularning bilimi, yozma ishlari va tayyorlagan buyumlarini tekshiradi, darsdan tashqari vaqtlarda ular bilan suhbatlashadi. Talabaning kuchli va ojiz tomonini bilib olishga, uning qiziqishlari, tafakkuri, nutqi, xotirasi, diqqati, xayoliga xos bo'lgan xususiyatlarni o'rganishga, uning xarakteri va iroda sifatlarini yaxshi bilib olishga harakat qiladi, hayotiy va mehnat tajribalarini, ularning o'qishga kelishdan oldingi faoliyati xususiyatlarini o'rganadi.

Bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishning mustahkamligi. Nazariy va ishlab chiqarish ta'limi jarayonida talabalar o'zlarining bo'lajak kasbiy faoliyatlari uchun kerak bo'ladigan bilim, ko'nikma va malakalarni egallab boradilar. Bundan tashqari, avvalgi mashg'ulotlarda hosil qilingan bilim, ko'nikma va malakalar ancha murakkabroq materialni o'zlashtirib olish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Ilmiy bilimlarni egallash talabalarining xotirasi, mantiqiy tafakkuri, xilma-xil faoliyat turlaridagi ijodiy faolligi va mustaqilligini rivojlantirishga yordam beradi. Lekin hosil qilingan bilim, ko'nikma va malakalarning kelgusida ilmiy bilimlar tizimini o'zlashtirishda asos bo'lishi uchun ular puxta o'zlashtirilgan bo'lishi va talabalarining xotirasida saqlanishi kerak. Mustahkamlik tamoyilining talablari shulardan iborat bo'lib, bularga rioya qilmaslik talabalarining sust o'zlashtirishiga, o'qishda

ulgurmasligiga sabab bo'ladi. O'qitish tamoyillari bilan bir qatorda o'qitishning asosiy qoidalari ham bo'lib, ularga quyidagilar kiradi:

- tushunarlikdan - tushunarsizga;
- yaqindan - uzoqqa;
- osondan - qiyinga;
- aniqdan - mavhumga;
- umumiydan - xususiyga.

2.2. Kasbiy ta'lim metodlari

Ta'lim metodlari deganda o'qituvchi va tahsil oluvchilarning yagona maqsadga erishish borasidagi o'zaro hamkorlikdagi faoliyatlarini tushunmoq kerak.

O'qitish jarayoni murakkab va ko'p qirrali bo'lib, nihoyatda xilma-xil va turli xarakterdagi omillarga bog'liq. O'qituvchi o'qitish usullarining bitmas-tuganmas xazinasiga ega. O'qitish usullarini har xil tasniflarini tahlil qilmay, ularning ba'zilariga to'xtalib o'tamiz.

1. O'qitishda talabaning harakatlari tavsifiga ko'ra:
 - a) faol usullar
 - b) sust usullar
2. O'quv ishining turlariga qarab:
 - a) bilimlarni o'zlashtirishning dastlabki usuli
 - b) bilimlarni takomillashtirish usuli
 - c) bilimlarni tekshirib ko'rish va baholash usuli
3. O'quv materiallarini uzatich va idrok etish manbalariga qarab:
 - a) og'zaki usullar
 - b) ko'rgazmali usullar
 - c) amaliy usullar

O'qitish usullari o'quv jarayonining amalga oshirish, ya'ni o'qitish va o'qish usullari bo'lganligidan, har bir usulga o'qituvchi faoliyati va talabalar faoliyati nuqtayi nazaridan qarash kerak. Shuning uchun ham, ta'lim usullarini o'quv materiallarini uzatich va idrok etish manbalari bo'yicha quyidagicha guruhlaymiz.

Og'zaki usullar. Agar talabalar asosiy o'quv axborotini o'qituvchining o'quv mulohazalari va isbotlari jarayonida yoki darslik mavzulari asosida olsalar, bunday usullar og'zaki usullar jumlasiga kiradi (tushuntirish, hikoya, suhbat va h.k.).

<i>Og'zaki usullar</i>	<i>Ko'rsatmali usullar</i>	<i>Amaliy usullar</i>
<p>A) <i>Suhbat; maqsadni tushuntirish talabalarga muammoli savol berish, talabalar-ning javoblarini muho-kama qilish.</i></p> <p>B) <i>O'quv adabiyoti bilan mustaqil ishlash; maqsadni tushuntirish; Topshiriqning mazmuni va talabalar-ning ish tarti-bini aniqlash, talabalar ishiga rahbarlik qilish, yakun yasash.</i></p> <p>V) <i>Ovoz yozishdan va radio, televidiniyedan, multime-dia resurslaridan foydala-nish; maqsadni tushuntirish kompyuter, texnika va multimedia vositalarini boshqarish; talabalarni idrok etishiga rahbarlik qilish va yakun yasash.</i></p>	<p>A) <i>Ko'rgazmali o'quv adabiyotlari rasmlar va chizmalarni, videotas-virlar, Multimedialar, tajribaviy mehnat usul-larini namoyish qilish; maqsadni tushuntirish; topshiriqni aniqlashi texnika vositalarini boshqarish, tajribalarni amalda ko'rsatish.</i></p> <p>B) <i>Talabalar-ning obyekt va jarayonning musta-qil kuzatishlari; maqsadni tushuntirish, kuzatish obyektlarini aniqlash; talabalar-ning kuzatishlariga rahbar-lik qilish, yakun yasash.</i></p>	<p>A) <i>Laboratoriya va amaliy ishlar; maqsadni tushun-tirish, talabalar ishini tartibini va maz mu-nini aniqlash hamda rahbarlik qilish; yakun yasash;</i></p> <p>B) <i>Mashqlar; maqsadni tushunti-rish; talabalar-ning ishini tartibini va mazmunini tushun-tirish; yakun yasash.</i></p> <p>V) <i>Talabalar-ning ijodiy ishlari; maqsadni tushunti-rish, muammo qo'-yish; talabalar ishiga rahbarlik qilish va yakun yasash.</i></p>

Og'zaki usullar qo'llash jarayonida ko'rgazmali qurollardan foydalanish mumkin. Ammo ular yordamchi rol o'ynaydilar.

Bayon darsda ko'rgazmali vositalardan foydalanish yoki foydalanmasligiga bog'liq bo'lmagan holda tuziladi. Masalan, o'qituvchi tikuv mashinasining tuzilishini va ishlash tartibini tushuntirayotganda kinematik sxemadan foydalanish mumkin. Lekin isbot mantiqini kinematik sxema belgilamaydi, balki u tushunchani o'zlashtirishga yordam beradi, xolos.

Og'zaki usullardan foydalanishning muvaffaqiyat ko'rsatkichlari — talabalar-ning yangi bilimlarni eslab qolishlari va takror aytib bera olishlaridir. Og'zaki usullarda talabalar o'qituvchi mulohazalari jarayonini takrorlaydilar, unga taqlid qiladilar.

Talaba o'qituvchining tushuntira olish mantiqiga qanchalik yaqinlashsa, materialni shunchalik muvaffaqiyatliroq o'zlashtiradi.

Og'zaki usullardan yangi materialni o'rganish paytida foydalaniladi va bu o'rganish fanlarni egallashning boshqa usullari bilan qo'shib olib borilsagina ular ta'limda yaxshi samara beradi.

Ko'rgazmali usullar deganda ta'lim jarayonida qo'llaniladigan ko'rgazmali qurollar va texnika vositalariga ko'p darajada bog'liq bo'lgan o'quv materialini o'zlashtirish shakllari tushuniladi.

Ta'limning ko'rgazmali vositalari bilimlarni o'rganish va o'zlashtirish xarakterini belgilaydi. Masalan, tikuv mashinasi detallarining namunalari ko'rsatilganda, mexanizmlarning ishlashini virtual model orqali yoki tikuv mashinasida bajariladigan texnologik jarayonning videotasviri namoyish qilinishi orqali tushuntirish mumkin.

Asosiy maqsad dars mazmuni, albatta. O'qituvchi esa qo'shimcha tuzatish kiritishi mumkin, xolos.

Ta'limning bunday usullaridan foydalanilganda talabalarning bilish faoliyati ko'rgazmali vositalar yordamida shakllanadigan yoki esga tushiradigan hissiy obrazlarga, tasavvurlarga bog'liq bo'ladi. Ko'rgazmali qurollar bilimlarni bir tizimga solish va boyitishda, shuningdek, talabalarning fikr yuritish faoliyatini faollashtirishda yordam beradi.

Ta'limning ko'rgazmali usullari talabalarning bilish faoliyatida obrazli va mantiqiy, konkret va abstrakt, hissiy va aqliy jihatlarning nisbatini chuqur tushunishni talab etadi.

Amaliy usullar. Mashqlar, mustaqil topshiriqlar, amaliy va tajriba-sinov ishlari asosida o'quv materialini egallash shakllari ta'limning amaliy usullari jumlasiga kiradi. Ana shu usullar yordamida amaliy ko'nikma va malakalar shakllantiriladi. Bunday ko'nikmani shakllantirish jarayoni o'quv faoliyatida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ko'nikmalarni egallashning muvaffaqiyati uni shakllantirish sharoitiga bog'liq.

Birinchi shart-ko'nikma nima maqsadda shakllantirilishini anglashdir. Har qanday ko'nikma-avtomatlashgan darajaga yetkazilgan harakatlar sistemasidir. Agar talaba o'quv materialini o'zlashtirishda ularning ahamiyatini tushunmasa, bu harakatlarni shakllantirish qiyin bo'ladi. Masalan: tikuv mashinasi kiyimni qaysi qismlarini tikishga mo'ljallanganligini va buning uchun kiyim materialiga mos ravishda ip va ignalar tanlanishi tartibini bilmasa, shu ishlarni bajarishdagi harakatlarini shakllantirish qiyin bo'ladi.

Ikkinchi shart-mashqlarning tizimli bo'lishi. Odatda, ko'nikmalarni egallashdagi kamchiliklarga o'quv mashqlari tizimini tashkil etish va o'tkazishdagi kamchiliklar sabab bo'ladi, ya'ni mashqlarni o'tkazish uchun kerakli vositalar bilan ta'minlanmaganligi.

Uchinchi shart-amaliy harakatlarni anglagan holda bajarish. Talabalar harakatlarning muayyan fikriy rejasiga asoslanishlari, ish jarayonlarining izchilligini yaxshi tushunishlari zarur. Ularni mexanik tarzda takrorlashga va yodlab olishga yo'l qo'ymaslik kerak.

To'rtinchi shart-dastlabki amaliy harakatlar va jarayonlarga puxta tayyorlanish. Ular ongli ravishda reja asosida bajarilsa, ko'nikma tezroq, muvaffaqiyatliroq shakllanadi. Buning uchun talabalar nazariy bilimlarni yaxshi egallashlari kerak.

Beshinchi shart-mashqlarni mustaqil bajarish va o'zini o'zi nazorat qilish. Talaba ko'nikmani mustaqil bajara boshlaganida u o'z harakatlarini nazorat qiladi. O'qituvchi talabaga o'z-o'zini nazorat qilish usullarini o'rgatishi zarur. Masalan, talaba kiyimni bironta detaliga bezak berish jarayonini amaliy o'rgangandan keyin, uyda o'zi mustaqil ravishda bajarishga va baho berishga o'rganadi.

Oltinchi shart-bajarilgan mashqlar, amaliy ishlar tahlili va ularni baholash. O'quv ko'nikmalari va malakalarida ijobiy va salbiy jihatlar bo'ladi. Talabalar yo'l qo'yadigan tipik xatolar namoyon bo'ladi. Lekin sinfda yaxshi ishlarni namoyish qilish, rag'batlantirish kerak. Ijobiy namuna asosida o'qitish afzalroqdir.

Agar ko'nikmani shakllantirish shartlariga rioya qilinsa, o'qitishning amaliy usullari o'quv materialining muvaffaqiyatli egallanishiga olib keladi.

2.3. Faol o'qitish metodlari

Keyingi yillarda pedagogika fani va amaliyotida ta'lim oluvchilarning mustaqil ishlash va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish hamda faollashtirishga yo'naltirilgan faol usullarini ishlab chiqish va ulardan foydalanishga katta e'tibor qaratilmoqda.

Shunday samarali usullardan biri muammoli o'qitishdir.

Muammoli o'qitish deganda mashg'ulotlarda pedagog tomonidan yaratiladigan muammoli vaziyatlar va talabalarning ularni yechishga qaratilgan faol, izlanuvchan, mustaqil faoliyati tushuniladi. Buning

natijasida talabalar puxta kasbiy bilim va ko'nikmalarga ega bo'ladilar va fikrlash qobiliyatlari rivojlanadi.

Talabalarning mashg'ulotlarga faol qatnashishi yoki qatnashmasligi o'qituvchiga bog'liq. Lekin talabalarni darsga jalb etish maqsadida o'qituvchi tomonidan qo'llaniladigan har qanday urinish yetarli darajada samara bermasligi mumkin. Bunday darslarni muammoli tarzda o'tish talabalarning darsga qiziqishini orttiradi. Bunda har bir talaba darsning mohiyatini tushunib olishi uchun uning oldiga o'qituvchi tomonidan ma'lum bir muammo qo'yilishi kerak. Qo'yilgan muammoning talabalarda qay darajada intilish uyg'otishi uning xarakteriga bog'liq. Bunda har bir talaba o'z oldiga qo'yilgan muammoning mohiyatini chuqur anglab, uni yechishga harakat qilishi kerak. O'qituvchi esa bu jarayonni kuzatib boradi, tegishli maslahat berib yo'nalishlarni ko'rsatadi.

Zamonaviy darslarning xarakterli tomoni ham shunda. Muammoli o'qitishni boshqarish pedagogik mahoratni talab etadi, chunki muammoli vaziyatning paydo bo'lishi individual holat bo'lib, tabaqalashtirilgan va individuallashtirilgan yondashuvni talab etadi.

Muammoli darslarning yana bir xarakterli tomoni, bu usulni qo'llash talabalar bilimini o'stirish bilan birga ularda shu fanga qiziqish ham uyg'otadi.

Muammoli vaziyat yaratishning quyidagi uslubiy yo'llari mavjud:

- mavzu bo'yicha ziddiyatli holat paydo qilinadi va talabalarga yechim yo'llarini izlash taklif etiladi;

- muammoli holatga turlicha baho berish taklif etiladi;

- nazariy va amaliy topshiriqlardagi muammolar aniqlanadi;

- taqqoslash, umumlashtirish va xulosalar chiqarish;

- aniq savollar qo'yiladi.

Ta'limning muammoli – izlanuvchan uslublari amalda bilimni so'z orqali ifodalash, ko'rgazmali va amaliyotlar yordamida bajariladi. Bunda o'quv materialini muammoli bayon qilish uslubini qo'llash, amaliy muammoli – izlanuvchan ishlarini, hatto tadqiqot tipidagi amallarni bajarish to'g'risida so'z yuritish mumkin.

O'quv materialini muammoli uslub yordamida o'tish tuzilgan muammoli ma'ruza uslubi orqali bilim bayoni davomida mulohaza yuritish, isbotlash, umumlashtirish, dalillarni tahlil qilish, talaba fikrini qamrab olish, uni faollashtirish kabi usullardan foydalanishni ko'zda tutadi.

Muammoli ta'lim uslublaridan biri evristik va muammoli izlanuvchan suhbat hisoblanadi. Bunda o'qituvchi (pedagog) talabalar oldiga qator izchil va o'zaro uzviy bog'liq bo'lgan savollarni qo'yadi. Talabalar ularga javob berganda qandaydir shakllarni aytib, ularning to'g'riligini isbotlashga harakat qiladilar. Shu bilan birga, mustaqil ravishda yangi mavzularni o'zlashtirishga harakat qiladilar. Agar evristik suhbatda taxminlar yangi mavzuning faqat biror qismiga aloqador bo'lsa, muammoli-izlanuvchan suhbatda talabalar muammoli vaziyatning butun bir tizimini hal qiladilar. Shuning uchun ham, bu suhbatning farqi shartli bo'lib faqatgina muammoli vaziyatda qo'llanish tadbirlariga taalluqlidir.

Ta'limning muammoli – izlanuvchan uslublarida ko'rgazmali qo'llanmalar esda saqlashni faollashtirish maqsadida emas, balki darsda muammoli vaziyatni yaratadigan amaliy masalalarni qo'yish uchun ishlatiladi. Bundan tashqari, keyingi paytda rasmlar va chizmalar tizimi ko'rinishida muayyan o'quv vaziyatlari tasvirlarining ko'rgazmali qo'llanmalari ko'p tayyorlanmoqda. Bu usulda talabalarning mustaqil fikrlashining ustuvor ko'rinishlarini aniqlash oson ko'chadi.

Muammoli - izlanuvchan uslublar ko'proq ijodiy bilish faoliyati ko'nikmalarini rivojlantirish maqsadida qo'llaniladi. Ular talabalarning mavzuni chuqur anglashiga, mustaqil egallashiga yordam beradi. Bu uslublar, ayniqsa, quyidagi hollarda samarali qo'llaniladi: o'quv jarayonida tushuncha, qonun va nazariya kabilarni shakllantirish ko'zda tutilganda, daliliy axborotni ma'lum qilish, mehnat faoliyatining laboratoriya-tajriba-sinov uquvi va ko'nikmalarini hosil qilishda, o'quv materialining mazmuni prinsipial jihatdan yangi bo'lmay, ilgari o'rganilganining mantiqiy davomi bo'lsa, uning asosida talabalar yangi bilimni qidirish uchun mustaqil qadam tashlasa, mazmun hodisadagi sabab-oqibat va boshqalarga olib kelsa.

Modulli o'qitish metodi

«Modulli o'qitish» termini xalqaro tushuncha — modul bilan bog'liq bo'lib, uning bitta ma'nosi - faoliyat ko'rsata oladigan, o'zaro chambarchas bog'liq elementlardan iborat bo'lgan tugunni bildiradi. Bu ma'noda u, modulli o'qitishning asosiy vositasi sifatida, tugallangan axborot bloki sifatida tushuniladi.

Modul fanining fundamental tushunchalari ma'lum hodisa, qonun, bo'lim, ma'lum bir yirik mavzu yoki o'zaro bog'liq tushunchalar guruhini o'z ichiga oladi.

Modul bu o'quv materialining mantiqan tugallangan birligi bo'lib, o'quv fanining bir yoki bir necha fundamental tushunchalarini o'rganishga qaratilgan.

Har bir modul ma'ruza mashg'ulotlari va shu bilan bog'liq bo'lgan amaliy (seminar), laboratoriya mashg'ulotlaridan iborat bo'ladi.

Modulli o'qitishda, o'quv dasturlarini to'la, qisqartirilgan va chuqurlashtirilgan tabaqalash orqali o'qitish imkoniyati yaratiladi. Ya'ni, o'qitishni individuallashtirish mumkin bo'ladi.

Modulli o'qitish - o'qitishning istiqbolli tizimlaridan biri hisoblanadi, chunki u talabalarning bilim olish imkoniyatlarini va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish tizimiga moslashgandir.

Modulli o'qitish, kasbiy ta'limning quyidagi zamonaviy masalalarini har tomonlama yechish imkoniyatini yaratadi.

- Modul — faoliyat asosida o'qitish usulini maqbullashtirish va tizimlash, dasturlarni o'zgaruvchanligi, moslashuvchanligini ta'minlaydi;

- o'qitishni individuallashtirish;

- amaliy faoliyatga o'rgatish va kuzatiladigan xarakterlarni baholash darajasida o'qitish samaradorligini nazorat qilish;

- kasbga qiziqtirish asosida, faollashtirish, mustaqillik va o'qitish imkoniyatlarini to'la ro'yobga chiqarish.

Modulli o'qitish samaradorligi quyidagi omillarga bog'liq:

- ta'lim muassasasining moddiy-texnik bazasi;

- malakali professor-o'qituvchilar tarkib darajasi;

- talabalar tayyorgarlik darajasi;

- kutiladigan natijalar ko'rsatkichlari;

- didaktik materiallarning ishlab chiqilishiga;

- modullar natijasi va tahliliga.

Modulli o'qitish fanning asosiy masalalari bo'yicha umumlashtirilgan ma'lumotlar beruvchi muammoli va yo'riqli ma'ruzalar o'qilishini taqozo etadi. Ma'ruzalar talabalarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirishga qaratilmog'i lozim.

Modul amaliy va laboratoriya mashg'ulotlari, ma'ruzalar bilan birga tuzilishi, ular ma'ruzalar mazmunini o'rganiladigan yangi material bilan to'ldirishi kerak.

Modulli o'qitishning samaradorligini oshirishga erishish uchun quyidagi usullarni qo'llash mumkin:

- muammoli muloqotlar;
- evristik suhbatlar;
- o'quv o'yinlari;
- loyihalash va yo'naltiruvchi matnlar va hokazo.

Modulli o'qitishda talabalarni o'z qobiliyatiga ko'ra, bilim olishi uchun barcha zarur shart-sharoitlar yaratiladi.

Modulli yondashuv o'qituvchi uchun ma'lum darajada darslik funksiyasini bajaruvchi o'quv qo'llanmalar va o'quv materiallarini ishlab chiqishda ham qo'llanishi mumkin. Maxsus fanlar bo'yicha amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish va o'quv amaliyotlarini o'tkazishda qo'llaniladigan o'quv materiallari bo'yicha namunaviy modullar 1 va 2-ildovada keltirilgan. Ushbu o'quv materiallarining afzalligi shundaki, modul bo'yicha amalga oshiriladigan har bir faoliyat turi xaritalar ko'rinishida berilib, ular asosan talabaning mustaqil ravishda amaliy ishlarni bajarish, tajribalar o'tkazishga yo'naltirilish imkoniyatini beradi.

Dasturlashtirilgan o'qitish usuli

Dasturlashtirilgan o'qitish - bu dasturlashtirilgan o'quv materialining o'qituvchi (kompyuterlar, elektron darslik, kinotrinajyor va boshqalar) yordamida boshqaradigan o'zlashtirishdir.

Dasturlashtirilgan o'qitish tamoyillarga ajraladi.

- Boshqaruvchi tuzilmalarning ma'lum darajasidagi iyerarxiyasi quyidagi mas'uliyatli vaziyatlarda pedagog tizimni boshqaradi: fandan umumiy yo'nalishni belgilash, fanga munosabat, individual yordam berish va tuzatishlar kiritish;

- pedagog va talabaga zarur bo'lgan tezkor teskari aloqa, biriga o'quv materialni tushunish uchun, ikkinchisi, tuzatishlar kiritish uchun.

Teskari aloqa ichki va tashqi ko'rinishda amalga oshiriladi. Ichki teskari aloqa - talabaning o'zi tomonidan bajariladigan, o'quv materialining o'zlashtirilishini muttasil tahlil qilib borish. Tashqi teskari aloqa - pedagog yoki boshqaruvchi - o'qituvchi qurilma tomonidan o'quv materialining talaba tomonidan o'zlashtirilishini muttasil baholab borish.

- O'quv materialini qadamlab beruvchi texnologik jarayon asosida ishlab chiqilgan dasturlar. Bu esa, o'quv materialini dasturda alohida

mustaqil, ammo o'zaro uzviy bog'liq qismlar ko'rinishida shakllanishini anglatadi. Qadam o'zaro uzviy bog'liq uchta bo'g'indan iborat: axborot, teskari aloqa elementi va nazorat izchil qadamli o'quv amallari yig'indisi o'qituvchi dasturini – dasturlashtirilgan o'qitish asosini tashkil etadi.

- O'qitishning individualligi turli vaqtda bo'lsa ham, o'quv materialining to'la o'zlashtirilishi ta'minlanadi. Chunki o'qitish sur'ati, o'quv materialining har bir talaba tomonidan o'zlashtirilishi individualdir.

- O'qituvchi (o'rgatuvchi) vositalardan foydalanish. Dasturlashtirilgan o'qitish texnologiyasining xususiyati shundaki, o'quv materiali talabalar tomonidan nazorat topshiriqlarini o'z ichiga olgan, uncha katta bo'lmagan bloklar bo'yicha o'zlashtiriladi.

Dasturlashtirilgan o'qitish jarayonida talabalar juda faol bo'ladilar. Talabalar egallagan bilim, albatta, oldindan tuzilgan dasturning qanchalik darajada to'g'riligiga bog'liq. Dasturlashtirilgan o'qitishning yana bir xususiyati shundaki, u o'qituvchiga juda katta imkoniyatlar ochib beradi, ya'ni o'qituvchi ijodiy ishlarini olib borishi hamda talabalar bilan ko'proq mustaqil ishlashi uchun imkoniyat yaratiladi.

Dasturlashtirilgan o'qitishning asosiy afzalliklaridan biri doimo o'z-o'zini nazorat qilish va talabalarining material ustida ishlash jarayonida ularning bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishlari ustidan nazorat qilishdir. Talabalar o'z-o'zlarini nazorat qilishlari bajarilgan jarayon natijalarini namuna bilan solishtirib ko'rish orqali amalga oshiriladi; namuna esa dasturning har bir qadamdagi ichki teskari aloqa materiallarida keltiriladi. Tashqi teskari aloqani amalga oshirish, ya'ni o'qituvchi tomonidan nazorat qilish ancha murakkab ishdir. Nazorat qilishning uzluksizligini ta'minlash maqsadida turli xil nazorat qiluvchi qurilmalar qo'llaniladi.

Nazorat qiluvchi qurilmalar sifatida kompyuter ishlatiladi. Talabalar bilimini tekshirish maqsadida har bir mavzuning, o'quv materialining oxirida o'qituvchi test savollari va ularning to'g'ri javoblari kodini kiritishi kerak. Shuning uchun ham, talaba o'qituvchining ishtirokisiz obyektiv ravishda o'z-o'zini nazorat qila olmaydi, chunki u savolning to'g'ri javobi kodini qurilmaga kiritish uchun bu javobni oldindan bilishi kerak.

Motivatsiya (qiziqtirish)usuli

Motivatsiya usulida dars qiziqarli, hattoki, darsga taalluqli bo'lmagan mavzular to'g'risidagi suhbat bilan boshlanadi.

Iloji bo'lsa suhbatni darsga bog'liq mavzular yuzasidan boshlash kerak. Masalan, qiziqarli kashfiyot, yangilik yoki hikoyat tanlanishi mumkin. Bularning barchasi birinchi dars mobaynida talabalarning kayfiyati ko'tarilib, shu sohaga qiziqishiga yoki keyingi darslarda o'rganadigan faniga e'tiborini qaratishiga yordam beradi.

Agar dars yangi talabalar guruhida o'tilayotgan bo'lsa, o'qituvchi ularga o'zini tanishtirib yo'qlama orqali talabalarga ham o'zlarini tanishtirish imkonini beradi. Bu talabalarda o'qituvchiga nisbatan hurmat uyg'otadi. Ta'riflangan va tanlangan o'qitish fanlarini va modullari asosida nazariy fan maqsadini bayon etib, motivatsiya va muayyan mavzuga kiriladi. Intrinli (ichki) va ekstrinli (tashqi) motivatsiya uchun sabab va argumentlar topishga harakat qilish lozim. Motivatsiya bilan o'qish va o'rganishga bo'lgan tayyorlik uchun shart-sharoit yaratiladi. So'ngra o'qituvchi talabalarga maxsus soha bo'yicha yangi materialni tushuntiradi, qisqa ma'ruzalar o'qiydi, munozaralar uyushtiradi, o'quv suhbatlari, o'yin mashg'ulotlari va muammolarni hal qilish haqida suhbatlar o'tkazadi. Keyingi darslarda yangi mavzuni boshlashdan avval o'tilgan darslar qisqacha, umumlashtirilgan holda qaytarilishi kerak.

Talabalarga mavzularga mos tarqatma materiallar berilishi lozim. Bu o'quv jarayonini yengillashtiradi. Mavzuni boshlamasdan, tarqatma materiallar tarqatilmaydi. Ularni mavzuga monand ravishda birin-ketin tarqatish, o'qib chiqish uchun yetarli daqiqalar berish va talabalar e'tiborini axborotga qaratish uchun ovoz chiqarib o'qitish maqsadga muvofiq.

Talabalarga fikr yuritish va mavzuni qaytarish imkoniyatini beruvchi topshiriqlar berish o'zlashtirilgan bilimlarni faol ravishda qayta ishlab borish uchun zarur. Ular bilimlarni qabul qilishning nisbiy passiv fazasidan so'ng faol faza kelishi uchun imkoniyat yaratib beradi. Guruhlarda ishlash yoki mustaqil ravishda topshiriqlarni yechish va natijalarni taqdim etish samarali o'qitish usullari hisoblanadi.

Har bir topshiriq yoki mashqdan keyin talabalar o'zlari bajargan ishlarni baholashlari lozim. Boshqacha bir imkoniyat guruhlarda natijalarni ochiq-oydin va samimiy muhokama qilishdir. O'quv fani yakunida suhbat

uchun vaqt ajratilishi kerak. Bu esa, o'z navbatida, talabalarning natijalari, ularning amalga oshgan va oshmagan ishlari, shuningdek, talabalarning o'z natijalari yuzasidan mulohaza yuritishlari uchun yaxshi imkoniyatdir.

2.4. Ishlab chiqarish ta'limi metodlari

Respublikamizning bozor iqtisodiyotiga o'tishi oliy o'quv yurtlari tomonidan yuksak kasb mahoratiga ega mutaxassislarni tayyorlashni talab etadi.

Ishlab chiqarish ta'limi xususiyatlari. Kasb-hunar ta'limi o'quv muassasalarida o'quv jarayonining ishlab chiqarish ta'limini tashkil etuvchi qismi hisoblanadi. Shu bilan birga, ishlab chiqarish ta'limi maqsadi, mazmuni, shakli va usullari bilan o'ziga xos xususiyatga ham ega.

Ishlab chiqarish ta'limining asosiy maqsadi talabalarda ma'lum kasb, mutaxassislik sohasi bo'yicha kasbiy mahoratni shakllantirish hisoblanadi. «Kasbiy mahorat» tushunchasi mohiyatini ochib beruvchi quyidagi ko'rsatkich-mezonlarni ajratib ko'rsatamiz:

- *ish bajarish sifati* — texnik talablarning ish natijalari bo'yicha bajarilishi; uning o'rnatilgan ko'rsatkich va me'yorlarga mos kelishi; ijobiy natijalarni olish;

- *mehnat unumdorligi* — o'rnatilgan vaqt me'yorlarining bajarilishi; mehnatni tashkil qilish va ish bajarishning eng tejamli va unumli usullarini, yuqori unumdorlikka ega bo'lgan texnika va texnologiyani o'zlashtirishga bo'lgan intilishni aniqlab beruvchi vaqt mezonini baholash qobiliyati va mahorati;

- *kasbiy mustaqillik* — mehnatning yuqori sifati va unumdorligini ta'minlovchi ish usulini mustaqil tanlash mahorati; ishlab chiqarish vaziyatlarida muammolarni mustaqil hal qilish, to'g'ri qaror qabul qilish qobiliyati; ishda o'z-o'zini nazorat qilish va boshqarishni amalga oshirish;

- *mehnat madaniyati* — o'z mehnatini rejalashtirish qobiliyati va odati; mehnatning maqbul usul va uslublari, zamonaviy texnika va texnologiyani qo'llab, ishlay olish mahorati; ish faoliyatida kasbiy bilimni qo'llash mahorati; ish o'rni va mehnatni to'g'ri tashkil qilish, mehnat xavfsizligi qoidalariga rioya qilish;

- *mehnatga bo'lgan munosabat* — mehnatni tashkil etish va uning usullarini takomillashtirish, ish jarayoniga yangi, asl nusxadagi mehnat

qurolini joriy qilishga intilish va yetakchilik qobiliyati, ilmiy yechimlar va ixtirolarni topishga bo'lgan intilish va qobiliyat;

- *mehnat faoliyatining iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiqligi* – bajariladigan mehnat jarayonini iqtisodiy tahlil qilish, ish bajarish jarayonida iqtisodiy jihatdan maqbul qarorlarni qabul qilish qobiliyati.

Bu ko'rsatkichlar orqali ishlab chiqarish ta'limining mazmuni, tashkil etilishi va usullarining barcha masalalarini ko'rib chiqish zarur.

Ishlab chiqarish ta'limi usullari avvalroq ko'rib o'tilgan nazariy o'qitish usullariga o'xshashdir. Ayniqsa, ishlab chiqarish ta'limi jarayonida nazariy o'qitishning ko'plab usullari ishtirok etadi. Shu bilan bog'liq ravishda faqat ishlab chiqarish ta'limi uchun xos bo'lgan usullarni ko'rib chiqamiz. Bularga to'rt pog'onali, harakat usulini namoyish qilish, mashqlar, talabalarning mustaqil kuzatishi, yozma ko'rsatmalar, mehnatga ijodiy yondashuvning shakllantirish, shuningdek, ishlab chiqarish ta'limining ba'zi faol usullari kiradi.

Kasb-hunar kollejarida talabalar o'zlari tanlagan kasb ko'nikmalarini shakllantirishlarida **«to'rt pog'onali usul»** eng samarali hisoblanadi. Bu usul O'zbekiston Respublikasi, AQSH va Yevropaning bir qancha davlatlari kasb-hunar ta'limi tizimida keng qo'llaniladi. Bu usulda ko'nikmalarni o'zlashtirish jarayoni quyidagi to'rt bosqichda amalga oshiriladi.

Amaliyot o'qituvchisi talabalarga avval bajariladigan kichikroq bir ishni tushuntirib beradi, so'ngra uni qanday tartibda bajarilishini amalda ko'rsatadi. Talaba ishni ko'rsatilgan tarzda qaytarishi (immitatsiya) kerak. Talabaning xatolarini amaliyot o'qituvchisi to'g'rilab turadi. Talaba ushbu mashqni bir necha marotaba qaytarishi kerak. Misol tariqasida yengil sanoat yo'nalishlari uchun o'tiladigan «Tikuvchilik korxonalarini jihozlari» bo'yicha o'quv amaliyoti mashg'ulotlarini ko'rib chiqamiz.

1- pog'ona – tushuntirish - qiziqtirish – ma'lumot berish. Mashg'ulot talabalarni tikuvchilik sohasi va unga qarashli zamonaviy tikuv mashinalariga qiziqishini uyg'otishdan boshlanadi. So'ngra o'qituvchi talabalarga amaliy mashg'ulotni bajarish uchun tikuv mashinasi to'g'risidagi ma'lumotlarni, unda bajariladigan tikuv jarayonini tushuntiradi. Bunda o'qituvchi barcha o'quv-didaktik materiallardan, masalan, tikuv mashinasining kinematik sxemalari, mashinada ishlash bo'yicha ko'rsatmalar, sozlash asboblari va gazlamalardan ko'rgazmali materiallar sifatida foydalanishi mumkin.

Amaliyot o'qituvchisi tikuv mashinasini ishlatishdan oldin qilinadigan tayyorgarlik ishlari ketma-ketligini tushuntiradi. Tikish sifatini namoyish etish maqsadida mashinaning to'g'ri sozlanganligi yoki uning ishida sodir bo'ladigan nuqsonlarni ko'rsatib o'tishi mumkin.

2- pog'ona —namoyish qilish.

Bu pog'onada amaliyot o'qituvchisi tushuntirgan ish bosqichlarini o'zi amalda bajarib ko'rsatadi, ya'ni tikuv mashinasiga ignani o'rnatish, ustki va ostki iplarni taqish, gazlamani tepki ostiga joylashtirish va mashinani ishga tushurishni ko'rsatib beradi.

Buning uchun tikuv mashinasi, gazlama va iplar va sozlash asboblari oldindan tayyorlab qo'yilgan bo'lishi kerak.

Amaliy ko'nikmalarni 3 marta namoyish qilish tavsiya etiladi:

1. Talabalarda to'la va haqiqiy tasavvur paydo bo'lishi uchun namoyish oddiy tezlikda o'tkaziladi.

2. Har bir ish bosqichini alohida va xususiyatlarini yaxshiroq ko'rsatish uchun sekin tezlikda namoyish qilinadi.

3. Talabalarda aniq tasavvur hosil qilish uchun oddiy tezlikda yana bir marta to'la ravishda ko'rsatiladi.

3- pog'ona — ko'rsatilgan tarzda qaytarish.

Talabalar har biri amaliyot o'qituvchisining harakatlarini u ko'rsatgan tarzda qaytaradilar. Talabalar ishlayotgan paytda o'qituvchi ularni xatosini tuzatadi. Yaxshi ishni maqtaydi, kamchiliklarni tanqid qiladi.

4- pog'ona — mashq qilish.

Talabalar tikuv mashinasiga ustki va ostki iplarni taqish, ignani o'rnatish va gazlamani tepki ostiga joylashtirib, tikish jarayonini bajarishlari uchun o'qituvchi ularga yetarlicha gazlama va ip berib qo'yadi.

Agar ish natijalari sifat mezonlariga javob bersa, ya'ni gazlamadagi chok sifatli bajarilsa, ish tugatilishi mumkin.

Bir va ikkinchi bosqich bo'yicha talabalar dastlabki nazariy bilimlarga ega bo'lishlari kerak. Ushbu usulni o'quv jarayoniga qo'llab o'tkazilgan tadqiqotlar va olimlar fikri bo'yicha, reja asosida ishlatilgan tashqi qo'zg'ovchilar va nazorat qilinishi mumkin bo'lgan reaksiyalargina yetarli darajada tekshirilishi mumkin. Shundan kelib chiqib o'rganishning «to'rt pog'onali» usuli bo'yicha quyidagi ilmiy xulosalarni berish mumkin:

1. O'zlashtirish (o'rganish) — bu qo'zg'ash ta'siri va reaksiya ketma-ketligi takrorlanishining natijasidir.

2. Takrorlash orqali «shartli reflekslar orqali o'rganish» prinsipi hosil bo'ladi.

3. O'zlashtirishda erishilgan natijalar rag'batlantirilsa (maqtab turilsa) o'rganish samarasi oshib boradi.

Bugungi kunda yuqoridagi bosqichlarni murakkablashtirishga harakat qilinmoqda. Ya'ni, mavzuga shunday mashqlar kiritilishi mumkinki, ular doirasida talaba bir vaqtning o'zida bir nechta ko'nikmalar va jarayonlarni amalda bajarishi kerak. «Tushuntirish» va «namoyish etish» pog'onalari esa, bosqichma-bosqich amalga oshiriladi.

Bu usul kasb-hunar kollejlarida kasbiy fanlardan amaliy ko'nikmalarni o'rgatishda juda yaxshi samara beradi.

Ish-harakat usullarini namoyish qilish. Bu usulni qo'llashdan maqsad talabalar ongida ish-harakatining aniq ko'rish tarzini yaratishdir.

Ish-harakatning aniq va to'liq tarzi talabalar ongida bir lahzada yuzaga kelmaydi. Avval u umumiy ko'rinish tarzida taassurot qoldiradi. So'ngra asta-sekin faoliyatlar bo'yicha aniqlanadi.

Ish usullari namoyishini qabul qila borib talabalar nafaqat tushunishlari, balki usta tomonidan ularga ko'rsatilayotgan barcha usullarni alohida faoliyatlar bo'yicha yodda saqlab qolishlari kerak. Shuning uchun ish usullari namoyishini takrorlashni, bir necha marta amalga oshirish lozim.

Mashq-ko'nikma va mahoratlarning tashkil etuvchilari bo'lganligi kabi ishlab chiqarish ta'limi ham asosiy usul hisoblangan mashqlar bilan shakllanadi. Mashq deganda ongli ravishda ma'lum bir faoliyat usuli bo'yicha amaliy xatti-harakatlarni ko'p martalab takrorlash tushuniladi.

Mashqlarni mazmuni va o'tkazish usullarning xususiyatlariga qarab, guruhlariga ajratish mumkin. Mashqlar ikki xil yondashuv asosida tuzilishi mumkin. Birinchisiga didaktik maqsadlar bo'yicha ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirilgan mashqlar; boshlang'ich mahoratni va murakkab mahoratlarni shakllantirishga yo'naltirilgan mashqlar kiradi. Ikkinchisiga mazmun bo'yicha: ish usullarini bajarishga yo'naltirilgan mashqlar; ish jarayonlarini bajarishga yo'naltirilgan; texnologik jarayonlarni boshqarishga yo'naltirilgan mashqlar kiradi.

Ishlab chiqarish ta'limi jarayonida talabalarning kasbiy mahoratini shakllantirish maqsadida ketma-ket murakkablashib boruvchi mashqlar tizimi ishlab chiqilishi lozim.

Talabalarning mustaqil kuzatuv. Bu usul, asosan, murakkab tuzilishdagi jihozlarga xizmat ko'rsatish bilan bog'liq kasbni egallamoqchi bo'lgan talabalarning ishlab chiqarish ta'limida qo'llaniladi.

Kuzatuv talabalar tomonidan mustaqil ravishda, ishlab chiqarish ta'limi ustasining nazorati va uning ko'rsatmalari bo'yicha o'tkaziladi. Topshiriqda odatda mustaqil kuzatuvlar maqsadi qo'yiladi, ularni o'tkazish tartibi ko'rsatiladi va kuzatuvlarning natijalarini qayd qilish bo'yicha ko'rsatmalar beriladi.

Yozma ko'rsatma berish. Bu usulni qo'llash ishlab chiqarish ta'limi darslarida mustaqil axborot manbayi hisoblangan turli xil ko'rsatmali o'quv hujjatlaridan foydalanish bilan bog'liq. Ishlab chiqarish ta'limida ko'rsatmali, texnologik xaritalar va o'quv algoritmlari ko'p qo'llaniladi.

Ko'rsatmali xaritalar texnologik jarayonlarni o'rganishda qo'llaniladi. U o'rganilayotgan obyektida texnologik jarayonlar bajarilishi usullari, ketma-ketligi, qoidasi, vositalari, tartibi, nazorat va o'z-o'zini nazorat qilishni ochib beradi.

Texnologik xaritalar har tomonlama xususiyatga ega bo'lgan ishlarni bajarishda qo'llaniladi; ular faoliyat usulini bajarishning texnologik ketma-ketligi, tartibi, texnik talablari, vositalarini ochib beradi.

O'quv algoritmlari talabalarga murakkab jihozlarni rostdash, ularga xizmat ko'rsatish va sozlashni o'rgatishda qo'llaniladi.

Ishlab chiqarish ta'limining faol usullari. O'quv ishlab chiqarish ishlarini bajarishda faollik ya'ni fikriy, ongli ravishdagi, ijodiy faollik muhim ahamiyatga ega. U talabalarda o'z xatti-harakatlarini ko'rsatilgan namuna bilan mos ravishda ongli ravishda tuzatishlarida, ijobiy natijalarga olib keluvchi faoliyat usullarini mustaqil tanlashlarida, o'z mehnatlarini rejalashtirish, xatolarni tahlil qilish va tuzatishda namoyon bo'ladi. Ishlab chiqarishda talabalarning faolligi – bu ularning mashina, agregat, qurilma ishining tashqi belgilari bo'yicha ichki jarayonlarni tasavvur qilishlari va ushbu belgilarining tahlili asosida zaruriy hollarda uni rostdash bo'yicha maqsadga muvofiq qarorlar qabul qilish qobiliyatidir; bu egallangan faoliyat usullarini maqbullashtirish, o'zgaruvchan sharoitlarda mahorat bilan harakat qilish qobiliyatidir.

Ishlab chiqarish ta'limining faol usullariga ishlab-chiqarish — texnik vazifalarni yechish kiradi, ya'ni:

- ishlov berish, rostdash, sozlash ishlari;
- avtomatlashtirilgan jihozlar uchun boshqaruv dasturlarini ishlab chiqish va sozlash;
- mashinalarning kinematik va prinsipial chizmalaridan foydalanib, ishlash tartiblari va parametrlarini aniqlash;
- jihozlarni o'rnatish chizmalarini ishlab chiqish;
- ishlov berish, yig'ish, rostdash bo'yicha texnologik jarayonlarini mustaqil ravishda ishlab chiqish.

Ishlab chiqarish ta'limi ustasi tomonidan taklif etilgan yoki talabalar mustaqil ishlab chiqqan bir necha texnologik jarayondan eng maqbulini tanlash;

- ish vaqti, materiallar, energiyani tejash bo'yicha takliflarni ishlab chiqish va hokazo.

Ishlab chiqarish ta'limining faol usullariga, shuningdek, turli xil ishlab chiqarish vaziyatlarida mustaqil qaror qabul qilishga va yechishga yo'naltirilgan maxsus mashqlar ham kiradi. Bunday mashqlar talabalarni haqiqiy sharoitlarda yuzga keluvchi o'xshash vaziyatlarda faoliyat ko'rsatishga tayyorlaydi.

Mashq uchun mashinada ish sharoitini u yoki bu darajada o'xshatuvchi, shuningdek, muayyan ish joyida yuzga keluvchi texnologik tartibning asosiy buzilishlari vaziyatini yaratish zarur. Bunday vaziyatlar texnologik vazifalar deb ataluvchi topshiriqlarda berilishi mumkin.

2.5. Ta'lim metodlarini tanlash

Ta'lim usullarini tanlash birinchidan, darsda ko'zda tutilgan o'quv maqsadlariga bog'liq. Masalan, darsning maqsadi yangi bilimlarni o'rganishdan iborat bo'lsa, o'qituvchi bu bilimlarni o'zi bayon etadi yoki talabalarning kitob bilan mustaqil ishlashini tashkil qiladi. Birinchi holda u turli xil narsalarni ko'rsatish bilan qo'shib olib boriladigan hikoya, tushuntirish, ma'ruza yoki suhbat usulidan foydalanishi mumkin. Agar darsda talabalarda amaliy ko'nikmalar hosil qilinishi kerak bo'lsa, buning uchun mashq qilish usuli qo'llaniladi.

Ikkinchidan, o'rganiladigan fanning mazmuni va darsning aniq materialiga bog'liq bo'ladi. Masalan, «Tikuvchilik texnologiyasi» fanida

o'rganish kiyimga ishlov berishda bir xil usullar, ishlab chiqarish ta'limi darslarida esa butunlay boshqa usullar qo'llaniladi. Ayrim hollarda o'rganilayotgan texnologik jarayonlarni talabalar bevosita kuzatishlari mumkin. Shuning uchun o'qituvchi bu kuzatishni tajribalarda yoki mehnat faoliyati jarayonida tashkil etadi. Agar ularni bevosita kuzatish mumkin bo'lmasa, o'qituvchi turli xil ko'rsatmali qurollarni namoyish qilishdan foydalanadi.

Uchinchidan, talabalarning ilgari tayyorgarlik darajasiga va shaxsiy tajribasiga bog'liq. Agar yangi material talabalarga butunlay notanish bo'lsa, o'qituvchi buni ko'rsatmali qurollar va tajribalarni ko'rsatish bilan qo'shib o'zi bayon qiladi.

Nihoyat, ma'lum bir o'qitish usulini tanlash asbob-uskunalar, ko'rsatmali qurollar va o'quv jarayonining normal o'tishini ta'minlaydigan boshqa shart-sharoitlarning borligiga, shuningdek, o'qituvchining tajribasi, ish uslubi va shaxsiy sifatlariga bog'liq. O'qituvchining vazifasi-bu shart-sharoitlarni yaxshilash hamda o'zining pedagogik mahoratini doimo takomillashtirib borishdan iborat.

Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar

1. O'qitish ko'rsatmaliligi va namunalardan foydalanish tamoyillariga tushuncha bering va aniq bir mashg'ulot bo'yicha misollar keltiring.
2. Ta'lim usullari bilim manbalari bo'yicha qaysi guruhlarga bo'linadi? Amaliy usullarga nimalar kiradi?
3. Muammoli o'qitish usulining mohiyatini tushuntiring.
4. Modulli o'qitishning afzalligi nimada?
5. Ishlab chiqarish ta'limining usullari haqida tushuncha bering.

Bilimingizni tekshirib ko'ring

1. Qaysi tamoyil talabalarga o'rganish uchun ilmiy jihatdan asoslangan, amalda sinab ko'rilgan ma'lumotlar berilishini talab etadi?
 - a) faollik tamoyili.
 - b) didaktik reduksiya tamoyili.
 - *c) ilmiylik tamoyili.
 - d) o'qitishning tarbiyalovchi tamoyili.

e) o'qitishning tushunarli bo'lish tamoyili.

2. Modul iborasiga qaysi variantda to'g'ri ta'rif keltirilgan?

a) dasturlashtirilgan o'quv materialining o'qituvchi yordamida boshqariladigan o'zlashtirish.

*b) o'quv materialining mantiqan tugallangan birligi.

c) talabalarining o'z-o'zini nazorat qilishlari bajariladigan jarayon.

d) o'quv materialini qadamlab beruvchi texnologik jarayon.

e) tabaqalashtirilgan va individuallashtirilgan yondashuvli jarayon.

3. Muammoli vaziyat yaratishning uslubiy yo'lini aniqlang?

a) talabalar darslik bilan mustaqil ishlashi.

b) o'quv va mehnat faoliyatidagi mustaqillikni rivojlantirish.

c) talaba o'zining individual xususiyatlariga tayanishi.

*d) ziddiyatli holatlarga olib kelinadi va talabalarga o'zlariga yechim yo'llarini izlashi taklif etiladi.

e) talabalarining o'z o'quv ishlarining konkret maqsadlarini aniq tushunishi.

4. "Kasbiy mahorat" tushunchasi mohiyatini ochib beruvchi mezonni aniqlang.

*a) mehnat faoliyatining iqtisodiy jihatdan maqsadga muvofiqligi;

b) o'qitishning eng maqbul samarali usuli;

c) ilmiy yechimlar va ixtirolarni topish;

d) o'qish va o'rganishga bo'lgan tayyorgarlik;

e) talabalar o'z-o'zlarini nazorat qilishlari.

5. Ko'rsatilgan tarzda qaytarish usuli "to'rt pog'onali" usulning qaysi pag'onasiga tegishli?

a) birinchi pag'onaga;

b) ikkinchi pag'onaga;

*c) uchinchi pag'onaga;

d) to'rtinchi pag'onaga;

e) hamma pog'onalarga tegishli.

*Ilm bir chiroqdurkim, seni rohat va
farog'atga hech bir zahmatsiz yetkazadi.*

*Abu Lays As-
SAMARQANDIY*

III bob. KASB TA'LIMINI TASHKIL ETISH VA O'TKAZISH

3.1. Kasb ta'limni tashkil etish shakllari

Ta'lim jarayoni ishtirokchilari (o'qituvchi va tahsil oluvchilar)ning ma'lum belgilangan tartibda amalga oshiriladigan hamkorlikdagi faoliyatining tashqi ko'rinishi kasbiy ta'limning tashkiliy shaklini anglatadi.

Kishilik jamiyatining taraqqiyot etish jarayonida ta'limning tashkiliy shakllari turlicha bo'lgan.

Qadimgi paytlarda yakka tartibda o'qitish usuli keng tarqalgan bo'lib, ma'lum ijodiy jihatlarga ega bo'lganligi bois bu usul hozirgacha saqlanib qolgan. O'rta asrga kelib, kasbiy ta'lim-tarbiya kichik guruhlar shaklida o'tkazila boshlagan. Chunki bu davrda sanoat ishlab chiqarishi yo'lga qo'yilayotgan edi.

XVI asrning oxiri va XVII asrning boshlarida chex pedagogi Ya.A. Komenskiy sinf-dars tizimini nazariy jihatdan isbotlab berdi.

Hozirgi paytda kasbiy ta'limning tashkiliy shakllari quyidagi xususiyatlarga binoan turlanadi:

1. Tahsil oluvchilar soniga ko'ra — ommaviy, jamoa, guruhli, individual.

2. O'qitish joyiga ko'ra — ta'lim-tarbiya muassasalarida va ulardan tashqarida (o'quv ustaxonalarida, mashq maydonlarda, korxonalarda, uy ishlari, sayohat va shu kabilar).

3. O'quv vaqtining davomiyligiga ko'ra — 45 daqiqalik, juftlik (90 daqiqa), qisqartirilgan (70 daqiqalik), qo'ng'iroqsiz.

Amaliyotda sinf-dars tizimi keng ko'lamda qo'llanilganligi sababli dars ta'lim-tarbiya ishining asosiy shakli deb yuritiladi. Sinf-dars tizimining o'ziga xos jihatlari quyidagilar:

- deyarli bir xil tarkib, yosh va tayyorgarlik darajadagi tahsil oluvchilar ishtirok etadi;
- ta'lim-tarbiya jarayoni o'zaro bog'liq alohida-alohida qismlar ko'rinishiga ega bo'ladi;
- har bir dars o'quv rejasiga kirgan ma'lum bir o'quv predmetiga oid bo'ladi;
- darslar muntazam ravishda almashib turadi;
- kasb ta'limi darslariga o'qituvchi, muhandis-pedagog, tajribali mutaxassis kabilar rahbarlik qiladi;
- tahsil oluvchilar turli ko'rinishdagi o'quv-bilish jarayonida ishtirok etadilar.

Quyidagilar sinf-dars tizimining ijobiy tomonlari hisoblanadi:

- qat'iy tashkiliy tuzilmaga egaligi;
- iqtisodiy ko'rsatkichlarining nisbatan yuqoriligi. Chunki bir o'qituvchi bir vaqtni o'zida ko'p sonli tahsil oluvchilar bilan ishlaydi;
- o'zaro hamkorlik faoliyatini amalga oshirishga qulay sharoit yaratiladi.

Shu bilan birga, sinf-dars tizimining quyidagi kamchiliklari ham e'tirof etilgan:

- o'rtacha tahsil oluvchiga mo'ljallanganligi;
- har bir tahsil oluvchi bilan individual ishlash imkoniyatining yo'qligi.

Ijtimoiy talablar, kasb ta'limining maqsad va vazifalari, tahsil oluvchilarning talab hamda ehtiyojlari, ta'lim-tarbiya qonuniyatlari, prinsiplari kabilarga ko'ra kasbiy-ta'lim darslariga quyidagi talablar qo'yilishi lozim:

1. Fan-texnika va ishlab chiqarish texnologiyalarining so'nggi yutuqlari, ilg'or pedagogik tajribalardan imkon qadar foydalanish, ta'lim-tarbiya qonuniyatlariga asoslanib, dars tuzilmasini maqbul-lashtirish.

2. Darsda barcha didaktik prinsiplarning maqbul nisbatini ta'minlash.

3. Tahsil oluvchilarning qiziqishi, ehtiyojlari, moyilligini hisobga olgan holda mahsulli o'quv-bilish faoliyati uchun shart-sharoit yaratish.

4. O'quv materialini mukammal o'zlashtirilishi uchun fanlararo aloqadorlikka amal qilish.

5. Tahsil oluvchilar tomonidan ilgari o'zlashtirilgan bilimlar va ularning hayotiy tajribalariga tayangan holda ish ko'rish.

6. Tahsil oluvchilarning barcha ijobiy jihatlarini rag'batlantirish, o'quv-bilish faoliyatini faollashtirish yo'li bilan rivojlantirishga erishish.

7. Darsning barcha bosqichlarida mantiqiy va his-tuyg'ularga asoslanish.

8. Didaktik materiallar va vositalardan samarali foydalanish.

9. Nazariy materialni amaliyot bilan uzviy bog'lab o'rganish.

10. Zarur bilim, ish-harakat, oqilona fikrlash va amaliy faoliyat ko'rsatish usullarini tarkib toptirish.

11. Tahsil oluvchilarda uzluksiz ravishda o'qib-o'rganish, o'z bilimi va kasbiy mahoratini oshira borish malakasini shakllantirish.

12. Darslarni mukammal rejalashtirish natijalarini oldindan bashorat etish va tashxislash.

Kasb ta'limiga oid zamonaviy darslarda bir-biri bilan uzviy bog'liq ta'lim, tarbiya va rivojlantiruvchi maqsadlarni uyg'unlashtirish bu sohadagi aniq maqsadlarni ham aniqlashtirib olishni talab etadi.

Kasb ta'limda zamonaviy darslarga quyidagi didaktik talablar qo'yiladi:

A) har bir darsning ta'lim-tarbiyaviy va rivojlantiruvchi vazifasini aniq belgilab olish;

B) ijtimoiy talab va tahsil oluvchilarning ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta'lim mazmunini maqbullashtirish;

V) o'quv-bilish faoliyatini samarali pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish;

G) ta'limning turli shakl, metod va vositalarining uyg'unligini oqilona ta'minlash;

D) dars tuzilmasini ijodiy yondashgan holda shakllantirish;

J) tahsil oluvchilarning turli o'quv-bilish faoliyatlarini uyg'unlashtirish;

Z) ta'lim jarayoni ishtirokchilari orasida tezkor-teskari aloqani ta'minlash, ta'sirchan boshqaruv mexanizmini ishlatish;

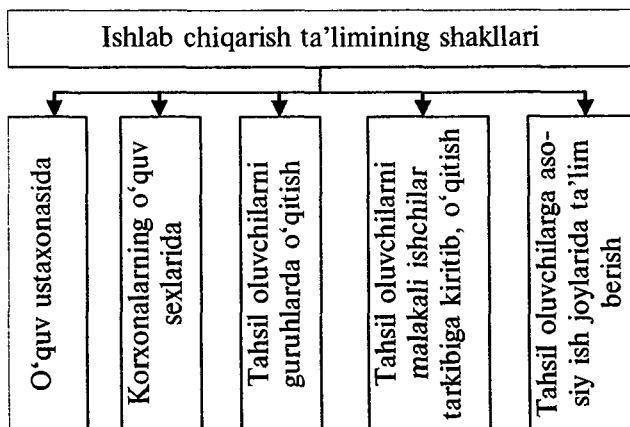
E) darsni ilmiy-uslubiy asosda tashkil etish.

Darsga qo'yiladigan tarbiyaviy talablar quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

- o'quv materialining tarbiyaviy imkoniyatlarini aniqlab, ulardan oqilona foydalanish:

- ta'lim mazmuni va maqsadlaridan kelib chiqadigan tarbiyaviy vazifalarni qo'yish;
 - tahsil oluvchilarni umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalash;
 - tahsil oluvchilarga nisbatan munosabatda bo'lish;
- Rivojlantiruvchi talablar;
- tahsil oluvchilarda o'qib-o'rganishga bo'lgan ijobiy rag'batni shakllantirish va rivojlantirish;
 - tahsil oluvchilarning ruhiy xususiyatlari va rivojlanganlik darajasini o'rganish va hisobga olish;
 - o'quv mashg'ulotlarini ilgarilab borish darajasida o'tkazish;
 - tahsil oluvchilarni aqliy, emotsional va ijtimoiy rivojlanishlarini oldindan bashorat etish va bo'ladigan o'zgarishlarga mos ravishda tezkor o'zgartirishlar kiritish;

Bundan tashqari kasb ta'limi metodikasida tashkiliy, psixologik, boshqaruvchilik, maqbul muloqot o'rnatish, hamkorlik qilish, sanitariya-gigiyena, etika va shu kabi talablar ham hisobga olinadi.

3.2. O'quv ustaxonalarining jihozlanishi

Ma'lumki, kasb-hunar ta'limining moddiy-texnika bazasi yaxshi ta'minlangan va ulardan maqbul foydalanilgan hollardagina, sifat jihatdan ko'zlangan mutaxassis kadrlar tayyorlash imkoniyati tug'iladi. Shu bois,

o'quv muassasalarining o'zida ham, korxonada ham yaxshi jihozlangan ustaxona, maydonlar tashkil qilinishi nazarda tutiladi. Tahsil oluvchilar bu yerda ish o'rnini oqilona tashkil etish malakalarini egallaydilar, uni bajarish uchun zarur bo'lgan asbob-uskunalar, moslamalar, mexanizmlar bilan tanishadilar, operatsiyalar va xatti-harakatni bajarish tartibini, ishlab chiqarish madaniyatini egallaydilar. O'quv vaqtidan oqilona foydalanish xavfsizlik texnikasi, ishlab chiqarish va texnologik talablarga rioya qilishni o'rganadilar. Ta'lim muassasalarida o'quv ustaxonalarining mavjudligi tahsil oluvchilarni frontal o'qitish uchun zarur sharoitlar yaratadi, nazariy mashg'ulotlarni amaliyot bilan oqilona bog'lab o'rganilishiga imkon beradi, materiallarni o'quv dasturiga muvofiq izchillikda o'rganishni ta'minlaydi.

O'quv ustaxonalarini tashkil qilish, ularni jihozlash va rejasini tuzish ta'lim muassasasining turi, tayyorlanadigan mutaxassislik xarakteri va ishlab chiqarish xususiyatlariga muvofiq holda amalga oshiriladi.

Ishlab chiqarish ta'limi maqsadlarida foydalaniladigan o'quv ustaxonalari va yordamchi xizmat binolari puxta o'ylab joylashtirilishi hamda o'quv va texnologik talablarga to'liq javob berishi kerak. O'quv-ishlab chiqarish ustaxonalarining tarkibi hamda maydoni sanoat, qurilish, transport, maishiy xizmat ko'rsatishning tegishli sohalarini loyihalashtirishning texnologik me'yoriga, shuningdek, qurilish me'yori va qoidalariga javob berishi kerak.

Kasb-hunar kollejarining yangi majmualarini, o'quv ustaxonalarini qurishda ta'lim muassasalarini loyihalashtiruvchi tashkilotlarning loyihalariga amal qilish lozim. O'quv ustaxonalarini birinchi qavatga joylashtirib, kelgusida uning kengaytirish mumkinligini nazarda tutgan holda rejalashtiriladi. Ustaxonalarda bajariladigan ishlar natijasida shovqin chiqishini hisobga olib, ularni imkon boricha binoning alohida qanotiga yoki nazariy mashg'ulotlar o'tkaziladigan binolardan uzoqroqda joylashtirish kerak.

O'quv ustaxonalarida ishlashga qulay sharoit yaratish uchun quyidagilar bo'lishi zarur:

- havoning harorati qish paytida 15-16 °C dan past bo'lmasligi, yozda esa 20 °C dan oshmasligi kerak. Ustaxona binosida havo almashinishi tabiiy yoki sun'iy ravishda amalga oshiriladi.

Ustaxona poli iliq, yuzasi tozalash uchun qulay, sirpanmaydigan

bo'lishi talab etiladi. Devorlar ochiq rangga, ship esa binoni yaxshiroq yoritilishi uchun oq rangga bo'yaladi.

O'quv ustaxonalari va maydonlari bilim yurtida tayyorlanadigan kasb va ixtisosliklarga ko'ra me'yorlanadi. Kasb-hunar kollejlari o'quv ustaxonalarini rejalashtirishda quyidagi umumiy talablarga amal qilinadi:

1. O'quv ustaxonalari mashg'ulotlarni amaliy ta'lim dasturiga muvofiq o'tkazishga moslashtirilgan bo'lishi kerak.

2. Har bir bo'lim maydoni va asbob-uskunalar miqdoriga ko'ra hamda egallanadigan kasb, ixtisoslikka muvofiq 25-30 yoki 12-15 nafar talabalar guruhini bir vaqtning o'zida o'qitishga mo'ljallanadi.

3. Guruhlarni frontal o'qitishga mo'ljallangan bo'lishi kerak.

4. Tayyorlanadigan har bir kasb va ixtisoslikning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, alohida bo'limlar, shuningdek, asboblardan va materiallardan saqlanadigan omborxonalar, mexanika bo'limi va hokazolardan tashkil etiladi.

5. Texnologik jarayon jihatidan bog'liq bo'lgan bo'limlarni bir-biriga yaqinroq joylashtirish zarur.

6. Silliqlaydigan, jilvirlaydigan va charxlaydigan dastgohlar, odatda, alohida binoga o'rnatiladi. Agar buning iloji bo'lmasa, bunday dastgohlar ustiga havoni so'rib oluvchi ventilyatsiya o'rnatiladi.

7. Ish jarayonida ko'p miqdorda gaz, chang yoki kuchli shovqin chiqaradigan bo'limlar to'liq izolyatsiya qilinadi.

8. Ustaxonalar dasturning mazkur mavzusi o'rganilayotganda osib yoki o'rnatilib qo'yiladigan kerakli ko'rsatmali qurollar, jadvallar, o'quv ishlab chiqarish ishlarining ro'yxati bilan ta'minlanadi.

9. Ustaxona devorining bir tomoniga guruh talabalariga tegishli ko'rsatkichlar o'rnatiladi.

10. Ustaxonaning barchaga yaxshi ko'rinadigan joyiga birinchi yordam ko'rsatish uchun mo'ljallangan dori-darmon solingan aptechka va qaynatilib sovutilgan suvli bak qo'yiladi.

11. Tahsil oluvchilarning ish o'rnidagi individual asbob-uskunalar komplekti va zarur jihozlar uchun maxsus moslamalar bo'lishi kerak.

12. Ustaxonada tozalash uchun ishlatiladigan materiallar, qirindi, qipiqni yig'ishga mo'ljallangan qopqoqli yashik; ularni yig'ishtirib olish uchun hokandoz, belkurak, ustaxonani tartibga keltirish uchun supurgilar bo'lishi kerak.

13. Ustaxonada yong'inga qarshi zaruriy inventar bo'lishi shart.

O'quv ustaxonalar tahsil oluvchilar ishlab chiqarish ta'limi dasturi talablariga muvofiq topshiriqlarni bajarishlari uchun zarur bo'ladigan, mehnatni muhofaza qilish va xavfsizlik texnikasi talablariga javob beradigan individual va ommaviy foydalanishga mo'ljallangan asosiy va yordamchi o'quv-ishlab chiqarish asbob-uskunolari bilan jihozlanadi.

O'quv ustaxonasiga jihozlarni joylashtirishda quyidagilar nazarda tutiladi:

1. O'qituvchi o'z ish o'rnida turib, tahsil oluvchilar guruhiga yo'l-yo'riq berish imkoniyatini;
2. Tahsil oluvchilarning maqbul ishlari uchun eng qulay va xavfsiz sharoitni;
3. Ishlash, ta'mirlash vaqtida, shuningdek, materiallar tashishda har tomondan kelishning qulayligini faqat ishchi turadigan dastgoh orasidan o'tish joylarining kengligi 05-08 m, dastgohlar qatori orasidagi tish yo'lining kengligi eng kamida 1,2 m aravacha, elektrokav va boshqa transport vositalari o'tadigan joyning kengligi 2 m dan qilib belgilanadi. O'quv ustaxonasidagi barcha turdagi jihozlarning xavfli joylari sim to'r, kojux va maxsus to'siqlar bilan to'sib qo'yiladi.

Ish o'rnida deganda o'quv ustaxonasi yoki sexning alohida ishchi ixtiyorida bo'lgan va u ishlab chiqarish topshirig'ini bajarishida kerak bo'ladigan jihoz, moslama, asbob va materiallarning maqsadga muvofiq holda joylashtirilgan ma'lum qismi nazarda tutiladi. Odatda, ish o'rnida quyidagilarni qamrab oladi:

- ishchi foydalanadigan mehnat vositalari o'rnatilgan, normal ishlash uchun zarur bo'lgan maydon;
- ish bajariladigan jihozlar, mexanizm va moslamalar;
- material, yarim tayyor mahsulot, tayyor mahsulotlar, chiqindilarni joylashtirish, saqlash uchun maxsus qurilmalar;
- asbob-uskunalar, moslamalar va texnikaga oid hujjatlarni joylashtirish va saqlash uchun maxsus qurilmalar;
- har bir ish o'rniga mo'ljallangan ko'tarma-transport vositalari;
- normal va xavfsiz mehnat sharoitlarini ta'minlovchi qurilmalar.

Shunday qilib, ish o'rnida amaliy mashg'ulotlar dasturini to'liq va sifatli bajarishiga sharoit yaratadigan qilib tashkil etilishi zarur. Ish o'rnida tashkil etish, eng avvalo, oqilona mehnat jarayonini, tahsil oluvchilarning toliqishini kamaytirishni nazarda tutadi.

Tahsil oluvchilar ish o'rnida tartib-qoidaga rioya qilishlari uchun quyidagi talablarga amal qilishlari lozim:

- ishga kerakli bo'lgan barcha predmetlar zarur bo'lgan paytda darhol topish uchun qo'l ostida bo'lish kerak;

- ish jarayonida tez-tez va ko'p ishlatiladigan asbob-uskunalar, materiallarni ishchiga yaqinroqqa, kamroq ishlatiladiganlari esa uzoqroqqa joylashtiriladi;

- foydalaniladigan barcha jihoz va materiallar taxminan bel balandligida joylashtiriladi;

- asbob va moslamalarni qaysi qo'l bilan olish qulay bo'lsa, o'sha tomonga joylashtiriladi;

- bir predmetni ikkinchi predmet yoki ishlov berilayotgan mahsulotning ustiga qo'yish mumkin emas;

- hujjatlar foydalanish uchun qulay, shu bilan birga, iflos bo'lmaydigan joyda saqlanadi;

- yarim mahsulot, materiallar, tayyor mahsulotlar o'tish yo'llarini to'smaydigan hamda halaqit bermaydigan holatda saqlanishi zarur, yengil narsalarni og'irlaridan yuqoriroqqa qo'yiladi.

O'qituvchining ish o'rni mashg'ulotlarni samarali o'tkazish va ish vaqtining bekor ketmasligini ta'minlashga yordam berishi kerak. U iloji boricha talabalarni to'liq ko'ra olishi uchun, 25-30 sm balandlikka joylashtiriladi.

Jismoniy, ruhiy nuqtayi nazardan olib qaralganda, kasbiy ta'lim-tarbiya jarayoni tahsil oluvchilarning o'sib-rivojlanayotgan organizmi uchun sezilarli darajada og'irlik beradi. Shuning uchun ham, o'quv rejimini yuqori ish qobiliyatini ta'minlaydigan, o'quvchi-talabani sog'ligiga zarar yetkazmaydigan qilib tashkil etiladi. Tahsil oluvchilarning ish rejimini belgilashda ish qobiliyatini quyidagi bosqichlari inobatga olinadi:

I bosqichda o'quvchi-talaba vazifani olib, ustoz yordamida ishga kirishadi, asta-sekinlik bilan mehnat unumdorligi oshib boradi;

II bosqichda yuqori unumdorlikka erishiladi;

III bosqichda ish unumdorligi pasayib, charchash holati vujudga keladi. Bu holda o'qituvchi-ustoz talabani holatini ko'zdan qochirishligi, uning ishini tezroq, sifatli ravishda tugallashiga ko'maklashuvi zarur.

3.3. Kasb ta'limida o'quv maqsadlarini va mazmunlarini belgilash

O'quv maqsadlarini aniqlash, shakllantirish, turlash va tizimlashtirish, ketma-ket masalalar va savollar tarzida ifodalash o'qituvchi ishining eng murakkab va mas'uliyatli qismi hisoblanadi.

Maqsadlarni aniq belgilash va tizimlashtirish, o'qituvchi faoliyatining keyingi bosqichlariga yo'naltiruvchi omil sifatida xizmat qiladi. Tahsil oluvchilar ongiga yetkaziladigan ta'lim maqsadlari ularni o'quv-bilish faoliyatiga mo'ljal bo'ladi va ta'lim-tarbiya jarayonida ularning ongilligi va faolligini oshiradi.

O'quv maqsadlarini ishlab chiqishning birinchi bosqichida o'qituvchi tayyorlanayotgan mutaxassisning modeli hisoblangan davlat ta'lim standartini o'rganishi zarur. Undan so'ng o'quv rejasini o'rganilib, o'zi o'qitadigan o'quv predmetini boshqa umumta'lim, umumkasbiy va ixtisoslik turkum fanlari bilan aloqadorligi aniqlanadi. O'qituvchi shu yo'l bilan o'zi o'qitadigan o'quv predmetini o'qitishdan ko'zlangan umumiy maqsadini, mutaxassis faoliyatida uchraydigan muammoli vaziyatlarni aniqlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Shunday qilib, o'quv rejasiga kiritilgan har bir o'quv predmeti davlat ta'lim standarti doirasida bo'lajak mutaxassislarda ma'lum bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishni ko'zda tutadi. Bularsiz mutaxassis o'ziga yuklatilgan vazifalarni to'laqonli bajara olmaydi.

O'quv maqsadlarini ishlab chiqishning ikkinchi bosqichida o'qituvchi xususiy maqsadlarni ishlab chiqadi. Bunda o'quv predmetining namunaviy dasturini tahlil etish asosida har qaysi bob, mavzuga tegishli maqsadlar aniqlanadi. Aniqlangan maqsadga binoan o'quv materialining mazmuni va o'zlashtirish rejasini dastur nomi bilan ataladigan darslik, o'quv qo'llanmasi va shu kabi adabiyotlardan aniqlanadi.

Yuqoridagilardan shunday xulosa kelib chiqadiki, o'quv jarayoni har bir o'quv predmetining o'qitish maqsadlarini belgilashdan boshlanadi. Chunki har bir nazariy yoki amaliy mashg'ulot aniq maqsadlarni ko'zda tutadi. Agar o'quv maqsadlari belgilanmay mashg'ulot o'tkazilsa, uning mazmuniy va didaktik tuzilmasi buziladi.

O'quv maqsadlarini belgilab, ma'lum ketma-ketlikda joylashtirish, tasniflash, pedagogik taksonomiya deb yuritiladi (taksonomiya tushunchasi

grekchadan olingan bo'lib, tartib bilan joylashtirish qonuni ma'nosini anglatadi).

Taksonomiya o'rganilayotgan obyektning tabiiy aloqalari asosida tuziladigan ko'p pog'onali joylashtirishdir. Pedagogikada amerikalik olim B.Blumning o'quv maqsadlari taksonomiyasi eng ko'p tarqalgan hisoblanadi. Bu taksonomiya quyidagi tartibga ega:

1. Bilish-o'rganilayotgan materialni xotirada saqlab qolish va qayta xotirlashni ko'zda tutadi. Bunda talaba o'zlashtirgan material mazmun mohiyatini anglamaydi.

2. Tushunish-o'rganilayotgan materialni mohiyati anglanadi, xulosa chiqarish imkoniyati mavjud bo'ladi. Tushunish darajasining ko'rsatkichi sifatida material mohiyatini izohlab berish, boshqa materiallar bilan aloqadorligini ko'rsatish kabilardan foydalaniladi.

3. Qo'llash-o'zlashtirilgan dalillar, tushuncha, bilim va ish usullarini amaliyotga tatbiq etish qobiliyati.

4. Tahlil qilish-o'zlashtirilgan yaxlit o'quv materialini qismlarga ajratish, bu qismlarning daraja va o'zaro nisbatlarini o'rgatish, qaytadan yaxlitlik hosil qilishni ko'zda tutadi.

5. Sintez-o'zlashtirilgan alohida-alohida materialni umumlashtirib yaxlit yangi tuzilma hosil qilishni ko'zda tutadi.

6. Baholash-belgilangan maqsadlarni egallangan natijalar bilan qiyoslash orqali amalga oshirilganligi sababli eng yuqori daraja hisoblanadi. O'quv maqsadlarini belgilashda tahsil oluvchi talaba o'zini qanday holatda tutishi lozimligi ifodalovchi so'z (fe'l) ishlatish zarurki, u maqsadni aniq tushunilishini ta'min etsin. Buning uchun o'z navbatida har bir mavzuga oid tayanch iboralarni alohida ko'rsatish kerak bo'ladi.

Ajratib ko'rsatilgan tayanch iboralarning o'zlashtirilish darajasini belgilab olish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

O'quv maqsadlarini tizimlashtirish va darajalashni quyidagi jadval ko'rinishida belgilash maqsadga muvofiqdir.

Bu fe'llar darsning bir-biri bilan bevosita aloqador va munosabatda bo'lgan ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlarini shakllantrishda o'z ifodasini topishi zarur. Biz har bir mashg'ulot maqsadini qanchalik aniq belgilab olsak, unga erishish shuncha oson bo'lishi amaliyotda tasdiqlangan.

Amaliy xarakterdagi maqsadlarga erishishda quyidagi omillar o'z

ta'sirini ko'rsatishi mumkin: shart-sharoit, tahsil oluvchilarning ongli munosabatlari, moddiy-texnik baza, vaqt va shu kabilar.

<i>No</i>	O'quv maqsadlari	Fe'llar
1.	Bilish	Qaytarib aytish, qayd qilish, xabar berish, nomlab yozish, farqlash, tanish, aytib berish, takrorlash.
2.	Tushunish	Dalillar keltirish, o'rnini almashtirish, aniqlik kiritish, belgilab qo'yish, mohiyatini tushuntirish, o'zgartirish kiritish, izohlash kabilar.
3.	Qo'llash	O'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalardan amalda foydalanish, hisoblash ishlarini bajarish, namoyish etish, o'rgatish, aniqlash, bajarish, yechimini topish.
4.	Tahlil qilish	Ajratib ko'rsatish, keltirib chiqarish, tabaqalashtirish, tasniflash, taklif etish, oldindan aytish, taqsimlash, tekshirish, guruhlarga ajratish.
5.	Sintez	Umumlashtirish, rejalashtirish, ishlab chiqish, kashf etish, tizimlashtirish, loyihalashtirish.
6.	Baholash	Tashxis qo'yish, isbotlash, asoslash, o'lchash, ma'qullash, tekshirish, nazorat qilish, taqqoslash, qiyoslash, solishtirish kabilar.

I. Ta'limiy maqsad-tahsil oluvchilar bilimi, ko'nikmasi va malakasida qanday (o'sish) yuksalish bo'lishini ko'zda tutadi.

II. Tarbiyaviy maqsad-tahsil oluvchi shaxsida qanday sifat va fazilatlar tarkib topishi zarurligini belgilaydi.

Rivojlantiruvchi (mantiqiy) maqsad-tahsil oluvchilar qanday mantiqiy operatsiyalar va aqliy faoliyat usullarini o'zlashtirishlari hamda uning rivojlantiruvchi natijalarini ko'zda tutadi.

3.4. O'quv-didaktik material hamda vositalarni tayyorlash va ulardan foydalanish

Hozirgi paytda ta'lim-tarbiya tizimida o'qituvchining tahsil oluvchilar bilan jonli muloqot va munosabati muhim ahamiyatga ega bo'lganligiga qaramay, u yagona axborot manbaya bo'la olmasligi hayotiy haqiqat. Shuning uchun ham, ta'lim-tarbiya ishini osonlashtiradigan va samaradorligini oshirish omillaridan keng foydalaniladi. Ana shunday omillardan biri o'qitishning texnik vositalaridir.

O'qitishning texnik vositalari deganda ta'lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilarining hamkorlik faoliyatini ta'minlab, uning samaradorligini oshirish, ta'minlash maqsadida foydalaniladigan qurilmalar tizimi tushuniladi.

Barcha o'qitishning texnik vositalarini shartli ravishda uch asosiy guruhga bo'lish mumkin.

1. Audiovizual vositalar (kinoproeksiya, diaproyeksiya va epiprojeksiyalar, ovoz yozib olish, televideniye, radio);
2. Jihozlar, uskuna va asboblari;
3. Dasturli (kompyuterli) ta'lim vositalari.

O'qitishning texnik vositalaridan ta'lim-tarbiya jarayonining tashkil etuvchi komponentlari bilan uzviy bog'liqlik va munosabatlarni hisobga olgan holda foydalanish zarur. Aks holda mashg'ulot samarasini umuman yo'qqa chiqarish ham mumkin.

Mashg'ulotda o'qitishning texnik vositalaridan foydalanish yordamchi xarakterga ega bo'lib, ularni tanlash, ishlatish vaqti va joyi darsning umumiy rejasida maqsadga muvofiq ravishda belgilanadi.

Hozirgi paytda ta'lim-tarbiya jarayonida o'qituvchining jonli muloqoti muhim ahamiyatga ega bo'lganligiga qaramay, u yagona axborot manbaya bo'la olmasligi hayotiy haqiqat.

O'quv xonalarini o'qitishning texnik vositalari bilan jihozlashda quyidagi texnik-pedagogik talablar qo'yiladi:

1. O'quv xonalarini o'qitishning texnik vositalari bilan jihozlashda o'quv jarayonida ulardan majmuaviy foydalanishni hisobga olish zarur.
2. O'quv xonasining istalgan joyidan yaxshi ko'rish va eshitish imkoniyatining mavjudligi.
3. O'quv xonasida, shovqin, yorug'lik, namlik kabilar me'yorini ta'minlash.

4. Oddiy, arzon, xavfsiz, uzoq muddat buzilmay ishlashi;

Ta'lim-tarbiya ishida texnik vositalardan foydalanish, avvalo, didaktik prinsiplarga amal qilishni ko'zda tutadi. Masalan, ko'rsatmalilik prinsipi real obyekt bilan mavhum tasavvurning birligini ifodalaydi.

Real obyekt yoki uning tasvirini ko'rish (idrok etish) inson uchun uni bilishning dastlabki va eng oddiy akti hisoblanib, aniq tasavvurlar va mavhum tushunchalar hosil qilish uchun asos vazifasini o'taydi.

Ta'lim-tarbiya ishida ko'rsatmalilik tamoyiliga amal qilish zaruriyati insonning fikrlash xususiyatidan kelib chiqadi. Insonning fikrlash xususiyati ma'lumdan mavhum tomon rivojlanadi. Tushuncha va mavhum qonun-qoidalar aniq kuzatishlarga asoslansa, ularning mohiyat mazmuni ancha oson va tez shakllanadi. Inson tafakkurining rivojlanishi uning yoshiga, hayotiy tajribasi kabilarga bog'liq bo'lib, ta'lim-tarbiya jarayonida hisobga olinishi, aniq dalillar va obrazlardan ajralib qolmasligini talab etadi.

Tasviriy ko'rsatmalardan quyidagi hollarda foydalaniladi:

- o'rganiladigan obyekt juda katta yoki kichik bo'lganda;
- o'rganiladigan obyektни bevosita ko'rish mumkin emas;
- tushuncha va xulosalarni grafik tarzda ifodalash mumkin bo'lganda;
- murakkab obyektlarni soddalashtirish yoki ishlash tartibini ko'rsatish zarur bo'lganda;
- obyektning eng xarakterli zamon va makondagi holatni qayd etish va ko'rsatishda va boshqalar.

Ko'rsatmali qo'llanmalarga quyidagi talablar qo'yiladi:

- barcha talabalarga yaxshi ko'rinadigan hajmda bo'lishi;
 - o'quv xonasining istalgan joyidan bermalol o'qilishi;
 - muhim detallar va yozuvlarning diqqatni o'ziga tortuvchi rang bilan alohida bo'yalishi;
 - tasvirlar imkon qadar obyektning asl rangiga mos bo'lishi;
 - tasvirlarning estetik did bilan rasmiylashtirilishi;
 - matnning haddan tashqari ko'p bo'lmasligi;
 - tasvirlangan obyektlarning tabiiy vaziyatda ko'rsatilishi;
 - masshtabga rioya qilishi;
 - arzon, qulay, uzoq vaqt o'z holatida saqlanishi va shu kabilar.
- Shu o'rinda ko'rsatmali qo'llanmadan foydalanish maqsad bo'lmay, balki natijaga erishish vositasi ekanligini unutmazlik zarur.

Ko'rsatmali qo'llanmalardan foydalanishda o'quv materialining

mazmuni va vaqtini hisobga olish zarur. Mashg'ulotda ko'rsatmali qo'llanmalardan haddan tashqari ko'p foydalanish ham yaxshi natija bermaydi. Namoyish qilinayotgan materiallarni idrok etish jarayonida tahsil oluvchilar sezgi organlarini (ko'rish, eshitish, hidlash, ta'm bilish) ko'proq jalb etish zarur. O'qituvchining so'zi bilan ko'rsatmalilikning uyg'unligi katta ahamiyatga ega. Ko'rsatmali qo'llanmadan foydalanilganda beriladigan izoh tahsil oluvchilar diqqat-e'tiborini asosiy materiallarga qaratilishini ko'zda tutadi.

Ushbu vositalardan foydalanishda ularni muayyan maqsad, maxsus soha va usullarga mos holda tanlash muhim o'rin tutadi. Eng muhimi shundaki, amaliyot o'qituvchisi o'quv va ko'rgazmali vositalarni ishlatish olishni va ulardan maqsadga muvofiq va oqilona tarzda foydalanishni bilishi kerak. Texnik vositalardan foydalanilayotganda yuzaga keladigan texnik muammolarni hal qila oladigan bo'lishi lozim. Masalan: tikuv mashinasi ishida sodir bo'ladigan nuqsonlarni bartaraf eta bilishi, asosiy sozlanishlarni bajarishi va mashinani ishchi holatiga keltira olishi kerak, ya'ni o'z kasbiy sohasining mohir ustasi bo'lishi lozim. Amaliyot o'qituvchisi o'z kasbiy sohasi uchun qanday materiallar, qanday yangiliklar borligiga, shuningdek, qaysi maxsus sohalarda uning o'zi yangiliklar qila olishi mumkinligi yuzasidan umumiy tushunchaga ega bo'lishi lozim. Ko'pincha o'qituvchilar doska tasvirlari, flipchart tasvirlari va proyektor slaydlari kabi vizual vositalarni o'zlari ishlab chiqadilar.

O'quv va didaktik materiallarni tayyorlash

Nazariy va amaliy mashg'ulotlar uchun manba sifatida ishlatiladigan vositalarimiz quyidagicha farqlanadi:

Ko'pincha o'quv materiallari bir paytning o'zida didaktik materiallar sifatida, ya'ni o'qitish, o'rganish uchun ishlatiladi.

O'quv
materiallari

amaliyot o'qituvchilari tomonidan darsni ko'rgazmali o'tkazish va bilim berish uchun qo'llaniladi.

Didaktik
materiallar

talabalarning o'rganishi uchun o'qituvchi tomonidan tayyorlanadi.

O'quv va didaktik materiallarni tayyorlash deganda, o'qituvchi tomonidan ularning tanlanishi va nazariy yoki amaliy mashg'ulotlar maqsadiga moslashtirilishi tushuniladi.

Agar tayyor vositalar yo'q bo'lsa, u holda bu vositalarni o'qituvchining o'zi tayyorlashiga to'g'ri keladi.

Turi	Ishlatish uchun ko'rsatmalar
O'quv kitoblari	Kitobning muayyan betlarini belgilab, dars rejasiga kiritiladi
Tarqatma materiallar	O'quv kitoblaridan yoki boshqa manbalardan saylanma nusxalar tayyorlanadi va ko'paytiriladi.
Doska tasvirlari	Mavzu va grafiklarga eskizlar tayyorlash
Slaydlar	Nusxa ko'paytirish apparatida yoki kompyuterda tayyorlanadi
Modellar	Ustaxonadagi har bir predmet yaroqli: ham yaxshi, ham yomon mahsulotlar ko'rsatilishi lozim.

Amaliy mashg'ulotlar yoki amaliy ish jarayonlari paytida amaliy ko'rsatmalar bilan to'ldirilgan quyidagi vositalardan foydalaniladi:

Turi	Ishlatish uchun ko'rsatmalar
Texnik chizmalar (kinematik sxemalar, konstruktiv chizmalar)	buning uchun asl nusxalar maxsus jildlarda to'planadi.
Ekspluatatsion ko'rsatmalar	nusxalar tarqatmalar va slaydlar tayyorlash uchun ishlatiladi.
Ish rejaları va boshqa hujjatlar	faqat nusxalar ishlatiladi, asl nusxalari esa toza saqlanadi
Modellar, real jihozlar, asboblار va mahsulotlar	yaroqli va yaroqsiz jihozlar, yaxshi va yomon mahsulotlar sifatiga nisbatan yuzaga kelgan farqni ko'rsatib berishi mumkin.

O'quv va didaktik materiallarni tayyorlashda amaliyot o'qituvchisi chegaralangan vaqt va texnik imkoniyatlarni inobatga olgan holda e'tiborini quyidagilarga qaratishi lozim:

- ish varaqalari, tarqatmalar (bosilgan matnlar nusxalari), slaydlar, doska tasvirlari uchun eskizlar;
- yozma topshiriqlar, yozma va og‘zaki testlar uchun so‘rov qog‘ozlari;
- baholash varag‘i, nazorat qog‘ozi;
- ish rejaları, tashkiliy hujjatlar.

Nazariy darslar o‘tkazish paytida amaliy ko‘rsatmalar berilgan quyidagi vositalar ishlatiladi:

O‘qituvchi uchun materiallar nafaqat sohaga tegishli ma’lumotlarni, balki tashkiliy ishlar, usul va natijalarni baholash borasidagi ma’lumotlarni ham o‘z ichiga oladi.

Talabalar uchun materiallar esa qoida bo‘yicha faqatgina sohaga tegishli jihatlarni o‘z ichiga oladi.

Didaktik materiallar talabalarga mo‘ljallangan bo‘lsa, o‘qitish materiallardan farq qilishi mumkin. Masalan: topshiriqlar varaqlari, savolnomalar, yo‘naltiruvchi usul savollari va muayyan tarqatma materiallar.

Talabalarga tarqatiladigan materiallar tarkibida quyidagi ma’lumotlar bo‘lishi lozim:

- sodda tilda yozilgan o‘quv matnlari
- matnlarda bo‘sh qoldirilgan joylar (talabalar tomonidan to‘ldirilishi uchun)
- talabaning erkin fikrlashiga imkoniyat beruvchi savollar
- ustaxonada ishlash uchun mo‘ljallangan, ish bosqichlari ko‘rsatilgan tushunarli chizmalar(eskizlar) va jadvallar
- material, jihoz, asbob-uskunalar va yordamchi vositalar haqida ma’lumotlar.

Matn tayyorlash bo‘yicha eng yangi usullardan biri bu matnlarni ranglar bilan ajratish sanaladi:

- oq qog‘ozlar: mazmuniy jihatlar borasida matnlar (o‘qituvchi va talabalar uchun)
- yashil qog‘ozlar: talabalarga topshiriqlar
- qizil qog‘ozlar: o‘qituvchining uslubiy hujjatlari va topshiriqlarning javob varaqalari

Ranglarni kodlash hujjatlardan foydalanishni yengillashtiradi.

Xuddi shu usuldan seminar hujjatlarini tayyorlashda ham foydalaniladi.

O'qitish jarayonidagi eng muhim vositalar doskalar, flipchartlar va kodoskop (proyektor) hisoblanadi. O'qituvchi bu vositalar orqali ko'rgazmali tus beriladigan namunalar yaratishi kerak. Bo'r bilan yoziladigan doska uchun avval qog'ozda ishlangan va matnlar bilan to'ldirilgan suratlar, flipchartlar uchun esa qoida bo'yicha, taqdimot namunalari bo'lishi mumkin. Projektor slaydlari to'g'ridan-to'g'ri tayyorlanishi mumkin.

Doska suratlari uchun namunalar, asosan, o'quv kitoblaridan olinishi yoki shaxsiy qarashlardan kelib chiqqan holda tayyorlanishi mumkin. Bunda ko'p vaqt sarf etmasdan, oddiy shakllar orqali tuzilgan grafiklar, sxemalar, diagramma va shu kabilarni doskaga chizish mumkin. Matnlar uchun namunalar tayyorlash shart emas.

Shunga o'xshash tarzda flipchart suratlarini tayyorlash mumkin. Bu usul nazariy dars yoki amaliy mashg'ulot tayyorlanishini yengillashtiradi.

Flipchart bloklarini birga olib yurish mumkinligi tufayli tasvirlar qog'ozlarga to'g'ridan-to'g'ri tushiriladi.

Projektor slaydlari qo'lda, fotonusxalar yoki kompyuter yordamida maxsus shaffof plyonkada tayyorlanadi.

Slaydlarni tayyorlash uchun:

- oddiy atsetat qog'ozi yoki shaffof sun'iy qog'oz;
- nusxa olish mumkin bo'lgan maxsus qatlamli slaydlar;
- flomaster, permanent va suvda eruvchan slaydlarni tozalash uchun spirt;
- surat chizish moslamalari (shablon, chizg'ich va boshqalar)lar ishlatiladi.

Slaydlarni qo'lda tayyorlash uchun:

- surat yoki matn qog'ozga eskizlanadi
- slaydni uning ustiga qo'yib, skrepka bilan mahkamlanadi
- namunadagi surat slaydga ko'chiriladi.

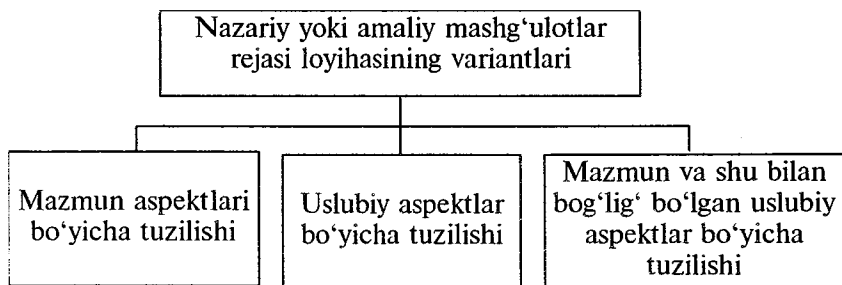
3.5. Kasb-hunar kollejlarda maxsus fanlardan nazariy va amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish va o'tkazish

Kasb-hunar kollejlarda maxsus fanlardan nazariy dars va amaliy mashg'ulotlar rejasini o'quv rejasini yoki o'quv materiali bilan aralastirib yubormaslik lozim. Nazariy dars va amaliy mashg'ulotlar rejasini faqatgina «yo'l ko'rsatuvchidir», uni o'qitish yoki o'rganish materiali sifatida tushunmaslik darkor. Dars rejasini dars jarayonini boshqarib boradi va o'qitish va o'rganish materiallari o'rnini olmasligi kerak. Bunday reja o'quv maqsadlarini, modul yoki mavzu, amaliy usullarni o'qitish va o'rganish materiallarini, shuningdek, qat'iy belgilangan vaqt chegarasini o'zida mujassam etadi.

Nazariy dars va amaliy mashg'ulotlarni o'tkazish davomida o'qitish jarayonining ko'zda tutilgan uzluksizligini saqlab qolish va rejalashtirilgan o'quv maqsadlariga erishishni ta'minlash lozim.

Olib borilgan dastlabki tajribalar shuni ko'rsatdiki, amaliy mashg'ulotlarni o'tkazish uchun keng qamrovli tayyorgarlik ko'rish shart emas. Bunday rejani tuzishda amaliyot o'qituvchisi o'zi o'zlashtirgan tajribalarga asoslanadi.

Maxsus fanlardan dars jarayonida ishlatilishi mumkin bo'lgan har qanday ma'lumotni ushbu rejaga kiritish tavsiya etiladi.

Kasb-hunar kollejlarda o'qitiladigan "Tikuvchilik korxonalarini jihozlari" fani bo'yicha tasvirlaydigan qismlarga bo'lish namunasini (1- jadval) mazmuniy jihatlar asosida tuzilsa-da, uslubiy jihatlar bilan ham to'ldirilishi mumkin.

Bosqich	Vaqt	Faoliyatlar va mazmunlar tasviri	O'qitish yoki o'rgatish usullari	O'quv va didaktik materiallar
«Pfaff» firmasining moki bahyalı tikuv mashinasiga iplarnı taqısh va tikuv jarayonini bajarish	2 soat	Tikuv mashinasiga ustki hamda ostki iplarnı taqısh va mashinada tikuv jarayonini bajarish	Muayyan holatni namoyish qilish va o'rganishni mashq qilish	Tikuv mashinasining kinematik sxemasi. Tikuv mashinasi, ip va material, asboblar

Yuqoridagi jadvalda keltirilgan amaliy mashg'ulot rejasining tuzilishini tasvirlaymiz.

1. Bosqich

Bu ko'rsatkich mashg'ulot paytida yo'nalishni oson olish uchun zarur. Bosqich biror o'quv maqsadi belgilangan mavzuning boshi va yakuni bilan chegaradosh qismini o'zida mujassamlashtirishi lozim.

2. Vaqt

Bu yerda bosqich davomiyligini baholash va uni rejada belgilash lozim.

3. Faoliyat

Bu yerda bosqich bilan bog'liq faoliyatning turi belgilanishi lozim. Bunga quyidagilar kiradi:

Nazariy dars uchun	Amaliy mashg'ulot uchun 4-pog'onali usul asosida
1. Mayl 2. Axborot 3. Mavjud bilimlarni boshqa vaziyatlarda qo'llash 4. O'rganilgan mavzularni qaytarish uchun topshiriqlar. 5. Tahlil qilish va sintez 6. Baholash yo'llari	1. Mayl va axborot 2. Namoyish 3. Imitatsiya (ko'rsatilgan tarzda takrorlash) 4. Mashq qilish

Amaliy mashg'ulotlarni o'tkazishning 4 pog'onali usuli asosan talabalarining amaliy ko'nikmalarini o'zlashtirishga qaratilgan, bo'lib, u 4 pog'ona doirasida kechadi. Bu pog'onalarga «tushuntirish», «namoyish etish», «namoyish etilgan tarzda takrorlash» va «mashg' qilish» kiradi. Masalan, jadvalda keltirilgan amaliy mashg'ulotni o'tkazishda amaliyot o'qituvchisi tikuv mashinasiga ip taqish ketma-ketligini tushuntirib beradi va mashinaga ustki va ostki iplarni taqib ko'rsatadi. So'ngra talaba shu ishni ko'rsatilgan tarzda qaytarishi kerak. Talaba ishni bajarayotganda o'qituvchi uning xatolarini to'g'rilab turadi (maqtaydi yoki tanqid qiladi).

Talabalar faoliyatini ushbu sohada ko'rsatib borish ham maqsadga muvofiq bo'ladi.

4. Tasvir

Bu yerga katta va kichkina mavzular nomi kiritiladi. So'ngra muhim asosiy tushunchalar va yaxshi ishlab chiqilgan savollar kiritiladi. To'g'ri javoblar ham bu yerga qo'shib qo'yiladi va alohida yoziladi.

5. O'quv va didaktik materiallar

Bu ko'rsatkichga darsga mos keladigan va yordam berib, unga ko'rgazmali tus beradigan o'quv va didaktik materiallar kiritiladi. (3-jadval)

Nazariy darslar	Amaliy mashg'ulotlar
Doska tasvirlari	Texnik chizmalar, sxemalar
Slaydlar	Nazorat ro'yxatlari va foydalanish bo'yicha ko'rsatmalar
Matnli hujjatlar (matnli kitoblardan nusxalar)	Ish rejaları
Javoblar varag'i kiritilgan yozma matnlar yoki topshiriqlar	Baholash varaqlari
Modellar, maketlar	Asboblari, yordamchi vositalar, mahsulotlar

Bir paytning o'zida o'quv va didaktik materiallarni ishlatib, biror mavzuni yoritish uchun quyidagi muayyan usullar qo'llaniladi:

- ma'ruza, o'quv suhbatlari, munozara
- taqdimot, namoyish, o'yin-mashg'ulot, muayyan holatni o'rganish
- individual va guruh mashqlari

Va nihoyat rejaning amalga oshirilgan bosqichlari asosida boshqa zarur hujjatlarni ham kiritish mumkin:

1. Titul qog'ozi: - maxsus o'quv kitobning nomi
- semestr
- o'quv guruhlarining nomi
- ta'lim olish muddati
2. Talabalar tahlili.
3. Darsni o'tkazish uchun dastlabki shart-sharoitlar tahlili.
4. Maxsus soha tahlili (maxsus soha bo'yicha grafik tasvir).
5. O'rganish maqsadlari jadvali.

Rejani qayta tekshirish uchun ko'rsatmalar

Bir marta tuzilgan reja quyidagicha qayta tekshirilishi lozim:

1. O'quv maqsadlarini o'rganish

Ushbu darsning o'quv maqsadi kerakli maxsus sohaga mos kelishi tekshiriladi, ya'ni talabalar qanday amaliy ko'nikmaga ega bo'ldilar yoki qanday ko'nikma va tushunchalarga ega bo'lishlari kerak. Darsning yakuniy natijasi qanday bo'lishi kerakligi o'rganiladi.

2. Guruhlar holatini o'ylab ko'rish

Talabalar maxsus soha to'g'risida nimani bilishlari, ularning maxsus soha bo'yicha qanday tushunchalarga ega ekanliklari, guruhning darsni o'zlashtirishi borasida e'tiborga olinishi lozim bo'lgan qiyinchiliklar, o'quv guruhi kichikroq guruhlariga bo'linishi kerakmi yoki yo'qmi kabi masalalarni o'rganish kerak.

3. Belgilangan vaqt

Dars uchun qancha vaqt ajratish kerakligi (boshqa tegishli faoliyatlarni ham inobatga olgan holda) kunning qaysi vaqtida dars o'tkazilishi lozimligi, qaydlar yoki vazifalarni tayyorlash uchun qancha vaqt zarurligi o'rganiladi.

4. Jihozlar to'g'risida

Zaruriy asbob va moslamalar mavjudligi va ular yaroqliligi, sinf xonasi barcha talablarga javob berishi, tashqaridan boshqa resurslar - biror shaxs, videofilm yoki boshqa yordamlar kerakmi yoki yo'qmi kabi muammolar o'rganiladi.

5. Maxsus soha bo'limlari

Maxsus soha tahlili maqsadga erishishda zarur bo'lgan barcha mazmunlarni qamrab olish uchun yetarli mi? Darsni qismlarga bo'lish zarurmi?

Ba'zan darsni qismlarga bo'lish talab etiladi. Shunda quyidagi tuzilma vosita sifatida xizmat qilishi mumkin:

Pog'ona 1 ...bilishi shart... ...qila olishi shart...	Pog'ona 2 ...o'zlashtirishi mumkin... ...qila olishi mumkin...	Pog'ona 3 ...bilishga yor- dam beradi... ...qila olishga yordam bera- di...	Pog'ona 4 ...bilish uchun qiziqarli... ...qila olish uchun qizi- qarli...
---	--	--	--

Dars ichidagi tanlash yoki mazmunlar 1- pog'onada turishi lozim. Ularni biz o'quv maqsadlariga erishishdagi minimumlar deb ataymiz.

Agar tasarrufdagi vaqt kutilganidan ko'p bo'lsa, u holda 3-va 4-pog'onalaridagi mazmunlarni qo'shib qo'yish mumkin. Amaliyot o'qituvchisining ko'plab boshqa sohalaridagi bilimlarga ega bo'lishi uning mazkur holatni oson boshqarib borishiga yordam beradi.

Bu yerda asosiy maqsad «o'zlashtirilishi shart bo'lgan bilimlar»ni va «o'zlashtirilishi mumkin bo'lgan bilimlar»ni berishdan iboratdir. Bu orqali barcha muhim mazmunlar, dalillar, tushunchalar, tamoyillar va usullar dars rejasida qanchalik darajada saqlanib qolgan - qolmaganligi nazorat qilinadi.

Bundan kelib chiqib, tarkibiy qismga tegishli maqsadlarga murojaat qilish va ularga erishish jarayonini topshiriqlar va testlar orqali nazorat qilish tavsiya etiladi.

Bunga ko'ra, biror dars oxirida topshiriqlar ko'rsatilgan yozma nazorat ishi olish va uning natijalarini baho varaqasiga qayd qilib borish kerak bo'ladi. O'quv maqsadlariga erishilmaganligi aniqlansa, u holda amaliyot o'qituvchisi boshqa choralarni ko'rishi, masalan: takrorlash darsini rejalashtirish lozim, shu bilan birga, dars rejasiga tafakkur qilish uchun yordam sifatida kiritiladigan qiziqtirish va o'rganish usullarini rivojlantirish mumkin.

6. O'quv va didaktik vositalarni rejalashtirilgan usullar hamohangligida nazorat qilish.

Rejalashtirilgan usullarga mos ravishda o'quv va didaktik vositalarning mavjudligi, topshiriqlar, shuningdek, namoyishlar va mashqlar nazorat qilinishi kerak. Ular yetarli bo'lmasa, u holda ularni yanada rivojlantirish va ishlab chiqish lozim.

Va nihoyat:

Maxsus fan o'qituvchilariga nazariy dars va amaliy mashg'ulotlar rejalarini maxsus jildda saqlash va ularni doimiy tarzda to'ldirib borish tavsiya etiladi.

O'tkazilgan dars yoki amaliy mashg'ulotlardan so'ng shaxsiy natijalarni tahlil qilib ko'rish tavsiya etiladi. Buni biz dars jarayonlarining sifatini tahlil qilish, amalga oshirilgan rejaning ahamiyati va boshqa amaliyot o'qituvchisi tomonidan o'z hamkasblarining baholanishi, deb tushunamiz. Bu amaliyot o'qituvchisiga o'z natijalarini doimiy ravishda yaxshilab borishda ko'mak beradi. Ushbu tavsiya va qoidalarni «Tikuvchilik korxonalari jihozlari va uskunalari» fanini o'qitishda qo'llanilganda yaxshi samara beradi.

Nazariy darsni quyidagi ketma-ketlikda o'tkazish tavsiya etiladi.

1. Qiziqtirish(motivatsiya)
2. Ma'lumot berish
3. Bilim berish
4. O'rganilgan bilimlarni qayta ishlash bo'yicha topshiriqlar berish
5. Tahlil va sintezlar
6. Baholash

Ushbu ketma-ketlik uchun vaqt odatda 45 yoki 80 daqiqani tashkil etadi. Dars boshlanishidan avval darsga tayyorgarlik bosqichining natijalarini qisqacha tekshirib ko'rish maqsadga muvofiq bo'ladi (4-jadval).

Dastlabki tayyorgarlik	Tahlillar natijalari
Belgilangan vaqt:	Mazmunni talabalarga yetkazish uchun vaqt yetarlimi?
Xonalarga taalluqli sharoitlar:	Sinf xonasi bo'shmi? Stol va stullar yetarlimi?
Vositalar:	Doska, flipchart va kodoskoplar (proyektor) ishlaydimi? Bo'r mavjudmi?
Hujjatlar:	Dars rejasi bormi? Yetarli tarqatma materiallar va topshiriq varoqlari mavjudmi?

Qiziqtirish (motivatsiya)

Dars talabalar bilan qiziqarli, hattoki, darsga taalluqli bo'lmagan mavzular to'g'risidagi suhbat bilan boshlanadi.

Iloji bo'lsa, darsga bog'liq bo'lgan mavzular yuzasidan suhbat boshlash kerak. Masalan, qiziqarli kashfiyot, yangilik yoki hikoyat tanlanishi mumkin. Bularning barchasi birinchi dars mobaynida talabalarning kayfiyatiga, shu sohaga qiziqishiga yoki keyingi darslarda talabalar o'rganadigan fanga e'tiborini qaratishga yordam beradi.

Agar dars birinchi bor yangi talabalar guruhida o'tilayotgan bo'lsa, o'qituvchi qisqacha o'zini tanishtirib o'tib, talabalarga ham o'zlarini tanishtirish imkoniyatini berishi kerak. Bu talabalarda ishonch tug'diradi, talabalar o'zlariga bildirilayotgan hurmatni his qiladilar. Ta'riflangan va tanlangan o'qitish fanlari va modullari asosida nazariy fan maqsadini bayon etish orqali motivatsiya va muayyan mavzuga kirish amalga oshiriladi. Intrinzli(ichki) va ekstrinzli (tashqi) motivatsiya uchun sabab va argumentlar topishga harakat qilish lozim. Motivatsiya orqali o'qish va o'rganishga bo'lgan tayyorgarlik uchun shart-sharoit yaratiladi.

Ma'lumot va bilim berish

Shundan so'ng o'qituvchi talabalarga kasbiy soha bo'yicha yangi materialni tushuntiradi, qisqa ma'ruzalar o'qiydi, munozaralar uyushtiradi, o'quv suhbatlari, o'yin-mashg'ulotlari va muammolarni hal qilish haqida suhbatlar o'tkazadi. Keyingi darslarda yangi mavzuni boshlashdan avval o'tilgan mavzular qisqacha, umumlashtirilgan holda qaytarilishi kerak.

Talabalarga mavzularga mos tarqatma materiallar tarqatilishi lozim. Bu o'quv jarayonini yengillashtiradi. Mavzuga kirilmay turib, tarqatma materiallar tarqatilmaydi. Ularni mavzuga monand ravishda birin-ketin tarqatish, buning uchun yetarli daqiqalar berish va talabalar e'tiborini axborotga qaratish uchun ovoz chiqarib o'qitish maqsadga muvofiq bo'ladi.

O'zlashtirilgan bilimlarni qayta ishlash uchun topshiriqlar berish

Talabalarga tafakkur qilish va qayta ishlash imkoniyatini yaratuvchi topshiriqlar o'zlashtirilgan bilimlarni faol ravishda qayta ishlab borish uchun zarur. Ular bilimlarni qabul qilishning nisbiy passiv fazasidan so'ng faol faza kelishi uchun imkoniyat yaratib beradi. Guruhlarda ishlash yoki mustaqil ravishda topshiriqlarni yechish va natijalarni taqdim etish samarali o'qitish usullari hisoblanadi.

Tahlil va sintezlar

Mavzu tahlili orqali mavjud vaziyat elementlari alohida ko'rib chiqilishi, alohida xususiyatlar muhokama etilishi mumkin.

Mazkur xususiyatlarni bir butun qilib sintezlash to'g'ri tasavvur hosil qilish va aloqadorlikni aniqlash imkonini beradi. Bu yerda gap bilimning aloqadorlik darajalarini aniqlash to'g'risida boradi. Amaliyotga yaqinlashish va o'zlashtirilgan bilimlarni kelajakda ishlatish uchun sintez orqali boshqa ilm-fan sohalari bilan bog'lash amalga oshiriladi.

Baholash

Har bir topshiriq yoki mashqdan keyin talabalar o'zlari bajargan ishlarini baholashlari lozim. Boshqa bir imkoniyat esa natijalarni guruhlarda ochiq-oydin va samimiy muhokama qilishdan iboratdir. O'quv fani yakunida yakuniy suhbat uchun vaqt ajratilishi kerak. Bu esa, o'z navbatida, talabalarning natijalari, ularning amalga oshgan va oshmagan ishlari, shuningdek, o'qituvchilarning o'z natijalari yuzasidan mulohaza yuritishlari uchun yaxshi imkoniyatdir.

Nazariy darslarni yuqoridagi ketma-ketlikda o'tkazishni *«Pfaff» firmasining 45-909-0045-001-002 rusumli moki baxyalı tikuv mashinasining tuzilishi va ishlash prinsipi* mavzusi misolida tahlil qilamiz.

1. Qiziqtirish (motivatsiya)

Talabalarni qiziqtirish maqsadida tikuvchilik mashinasozligiga qarashli kashfiyotlar va ixtirolar hamda fan va texnologiyaning oxirgi yutuqlari haqida, «Pfaff» firmasining tarixi va ushbu firmada hozirgi paytda ishlab chiqarilayotgan tikuv mashinalari to'g'risida ma'lumotlar beriladi. Tikuv mashinasining sxematik ko'rinishini emas, balki mashinani o'zini ko'rsatib, uning ishchi organlari namoyish qilinadi. Mashinada ishlash qoidalari ko'rsatiladi. Bunda qo'shimcha tarzda mashina turlarini, rasm va kinematik sxemalarini, undagi ishchi organlari harakatlarini tasvirlovchi sxemalarni flipchart yordamida vizuallashtirilishi ham mumkin. Shu tarzda tanlangan o'qitish predmetlari asosida nazariy fan maqsadini bayon etish orqali motivatsiya amalga oshiriladi. Bu usulga e'tiborni qaratish mavzuni o'rganishingizga tayyorgarlik uchun qulay vosita hisoblanadi. So'ngra ikkinchi bosqichga o'tiladi

2. Ma'lumot va bilim berish

Bu bosqichda talabalarga «Pfaff» firmasining 45 45-909-0045-001-002 rusumli tikuv mashinasining mexanizmlari va ularning ishlash

prinsiplari hamda sozlanishlari haqida chuqur ma'lumot beriladi. Tikuv mashinasida tikish jarayonini bajarish uchun gazlamaga muvofiq ignani va ipni tanlash, moki va boshqa ishchi organlarni o'rnatish va ustki, ostki iplar taqilishi to'g'risida bilimlar beriladi. O'qituvchi talabalar uchun tarqatma materiallar tayyorlaydi. Ularda bevosita mashinaning ishchi organlari, ignalar va iplarning tahlili ko'rsatilgan bo'lishi kerak. So'ngra mavzu talabalar muhokamasiga qo'yilishi mumkin.

3. O'zlashtirgan bilimlarni qayta ishlash uchun topshiriqlar berish

Talabalarga mavzuni to'liq berib, o'zlashtirib olgan mavzu ustida takror ishlashlari uchun topshiriqlar berilishi zarur. Bunda ularga tikuv mashinasiga o'zlari iplarni taqishlari, ignani o'rnatish, mokini joylashtirish bo'yicha vazifalar tanlashlari mumkin. Bu ularda olgan bilimlarini passiv fazadan, faol fazaga o'tkazish uchun imkoniyat yaratib beradi.

5. Tahlil va sintezlar

Har qaysi talaba tikuv mashinasi to'g'risida olgan bilim va ma'lumotlarini qay tarzda qabul qilgan bo'lsa, shu tarzda tahlil qiladi, chunki sintez orqali boshqa ilm-fan sohalari bilan bog'liqlik hosil qilinadi.

6. Baholash

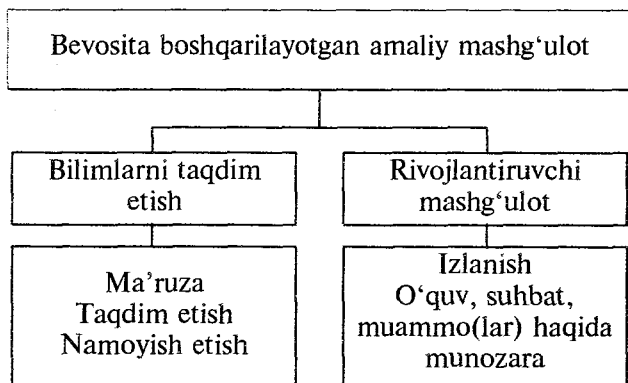
Har bir topshiriqni vazifalar berilgandan keyin baholash kerak bo'ladi. Bunda o'qituvchi maxsus baholash daftari tutib, passiv va faol berilgan fikrlarni baholab borishi shart, shundagina o'qituvchi ham, talaba ham o'z maqsadiga erishdimi, yo'qmi ma'lum bo'ladi.

Amaliy mashg'ulotlar o'tkazish

Maxsus fanlardan amaliy mashg'ulotlarga oldindan tayyorgarlik ko'rish lozim.

Ba'zi hollarda amaliy mashg'ulot nazariy darsga ulanib ketishi mumkin. Masalan: «Tikuvchilik korxonalarini jihozlari va uskunalari» fanidan tikuv mashinasi ishchi organlarining sozlanishini chizmalar orqali tushuntirish bilan bir qatorda tikuv mashinasining o'zida bajarib ham ko'rsatiladi. Amaliy mashg'ulotlarni o'tkazishning turli qoidalari mavjud bo'lib, biz bevosita va bilvosita olib boriladigan amaliy mashg'ulotlar to'g'risida to'xtalamiz. Bevosita boshqariladigan amaliy mashg'ulotlarda ma'ruzalar, taqdimotlar va namoyishlardan foydalaniladi. Bularga chizmalar, prospektlar, videotasvirlar va jihozlarning maketlari va asl namunalari kiradi. Yaxshi ishlab chiqilgan o'quv materialini talabalar diqqat bilan

tinglab, kuzatadilar. Agar mashg'ulotlar savol va javoblarga asoslangan o'quv suhbatlari, muammoni muhokama qilish doirasida olib borilsa, yaxshi samara beradi.

Bilvosita olib boriladigan amaliy mashg'ulotlar, asosan, talabalarga yo'naltirilgan mashg'ulot bo'lib, unga tayyorlangan topshiriqlar vositasida matnli kitoblarni o'qish, mustaqil o'rganish orqali o'yin-mashg'ulot olib borish, biror vaziyatni o'rganish, talabaning o'zi mustaqil o'rganishiga turtki berish, bilimlarni o'zlashtirishga turtki berish kabilar kiradi. Masalan, o'qituvchi tugma qadash yarim avtomatida mahsulotni ish zonasiga joylashtirish, tugmani tutgichga o'rnatish va qadash jarayonini bajarib ko'rsatadi. So'ngra, talabalar bu jarayonni o'zlari mustaqil bajaradilar va bir necha marta takroran mashq qiladilar. Bu holda o'qituvchi kuzatuvchi yoki maslahatchi sifatida qatnashadi.

Jarayonga yo'naltirilgan mashg'ulotlarga davra suhbatlari, guruhiy munozara olib borish, moderatsiya usullari kiradi.

Kasb-hunar kollejlari amaliy mashg'ulotlar o'tkazish uchun, asosan, o'quv ustaxonalaridan foydalaniladi.

Talabalar birinchi marta ustaxonalar, ish joylari va sharoitlar bilan tanishtiriladi va bir paytning o'zida to'g'ri va atrof-muhitga ta'sir etmaydigan faoliyat, mehnat xavfsizligi qoidalari, sog'liqni saqlash va energiyani tejab ishlatish haqida xabardor qilinadilar.

Mehnat xavfsizligi qoidalariga baxtsiz hodisalar va ishlab chiqarish jarayoniga ta'sir etuvchi holatlarning oldini olish borasidagi xatti-harakatlar kiradi. Bularga ish o'mida shaxsiy xavfsizlik qoidalari, himoya

vositalari va mexanizmlardan to'g'ri foydalanish, yong'inni oldini olish choralari, olov o'chiruvchi moslamalar kiradi.

Ko'p hollarda mehnat xavfsizligi qoidalarini tushuntirish ish bilan bog'liq ravishda olib boriladi.

O'quv ustaxonalarida talabalarga bajariladigan ish bosqichlari, asbob-uskuna va mashinalardan foydalanish, sifatni nazorat qilish usullari kabi turli amaliy ko'nikmalar o'rgatiladi.

O'quv ustaxonalarida amaliy mashg'ulotlar o'tkazishda 4 pog'onali usul yoki yo'naltiruvchi matn va loyiha usuli kabi zamonaviy usullarni qo'llashi tavsiya etaladi. (5-jadval)

Tanlangan usul, asosan, amaliy qobiliyatlar va ko'nikmalarni o'zlashtirishga qaratilgan va o'zida bunga taalluqli nazariy bilimlarni mujassam etgan bo'ladi.

4 pog'onali usulga asoslangan faoliyat	Yo'naltiruvchi matn va loyiha usullariga asoslangan faoliyat
1. Motivatsiya va axborot	1. Axborot
2. Namoyish	2. Rejalashtirish
3. Imitatsiya	3. Qaror qabul qilish
4. Mashq	4. Amalga oshirish
	5. Nazorat qilish
	6. Baholash

3.6. Bilim, ko'nikma va malakalarni baholash usullari

Talabalar o'qish jarayonida bilim ko'nikma va malakalarni egallaydilar. Bilimlarda obyektiv dunyo umumlashtirilgan holda aks ettiriladi. Bilimlarni o'zlashtirish dalillar, tushunchalar va qonuniyatlarni o'rganishni nazarda tutadi.

O'rganilgan bilimning ta'sirchanligi, o'qiganlarini bema'lol egallab, ulardan turli sharoitlarda, jumladan, yangi bilimlarni egallash uchun foydalana bilish bilimlarning to'laligi va chuqurligining muhim ko'rsatkichidir.

Ko'nikma-kishining ma'lum bir xatti-harakatlarni ongli ravishda bajarish qobiliyatidir. Bu qobiliyat bilimlar va eng oddiy tajriba asosida hosil qilinadi. Bilimlar bajarilayotgan harakatning nazariy asosi hisoblanadi. Bilimlar tufayli xatti-harakatlarning ayrim bosqichlari va

ularning ketma-ketligi tushuntiriladi. Ko'nikmalar bu amaldagi bilimlardir.

Malaka-mashq qilish yo'li bilan hosil bo'ladigan ish-harakatdir. Mashq qilish natijasida yurish, o'qish, yozish, og'zaki hisoblash, xilma-xil mehnat jarayonlarini bajarish malakalari hosil qilinadi. Talaba xatti-harakatni bajarishning muayyan usullarini egallab oladi va bu ishni avtomatik ravishda bajaradi. Lekin boshlang'ich bosqichda harakat doimo ongli suratdabajariladi. Masalan, tikuv mashinasiga ip taqish ketma-ketligini tasavvur qilish, kerakli ip va ignani tanlash lozim. Talaba ipni taqishni bir necha marta takrorlagandan so'ng, xatti-harakat odatga aylansa, u ongning zohiriy ishtirokisiz bajariladi. Yangi tikuv mashinasiga iplarni taqish, gazlamani tepki ostiga o'rnatish va mashinani ishga tushirish ishlarini ko'p marta takrorlash keyinchalik bu harakatlarning avtomatik tarzda bajarishga olib keladi.

Tikuv mashinasida bajariladigan texnologik jarayon o'zgarganda tikilayotgan kiyimga qo'yiladigan texnologik talabga qarab, iplar rangi, turi, ignalar, tepkilar tanlanadi. Bunda tikuvchining ongi ishga kirishadi.

Ta'lim oluvchilar tomonidan o'quv materiallari o'zlashtirilganligini, ko'nikma va malakalar hosil bo'lganligini tekshirish va baholash ta'lim jarayonining zarur tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu faqat o'qitish natijalarini nazorat qilish emas, balki o'quv jarayonining turli bosqichlarida ta'lim oluvchilarning bilish faoliyatiga rahbarlik qilish hamdir.

Baholash ta'lim jarayonining ma'lum bosqichida o'quv maqsadlariga erishilganlik darajasini oldindan belgilangan mezonlar asosida o'lchash, natijalarni aniqlash va tahlil qilishdan iborat jarayondir.

Bilimlarni tekshirish va baholashning ta'limiy ahamiyati shundaki, bunda o'quv materialining o'zlashtirilganligi haqida ta'lim beruvchi ham, ta'lim oluvchi ham muayyan ma'lumotga ega bo'ladi. Baholash natijasida, ta'lim beruvchi uchun ta'lim oluvchilarning nimani bilishi va nimani tushunmasligi, qaysi material yaxshi o'zlashtirilganu, qaysi biri hali yetarli darajada o'zlashtirilmaganligi yoki umuman o'zlashtirilmaganligi ma'lum bo'ladi. Bu ta'lim oluvchining bilish faoliyatini kelgusida tashkil etish va boshqarish uchun asos bo'lib hisoblanadi. Ta'lim beruvchi o'z ishining afzalliklariga va kamchiliklariga tanqidiy baho beradi. O'z ish metodlariga tuzatishlar kiritadi.

Shuningdek, baholash natijalari ta'lim beruvchining o'quv dasturiga materiallarni ta'lim beruvchilarning bilish imkoniyatlari nuqtayi nazaridan qayta ko'rib chiqishi va baholashi uchun ham juda muhimdir.

Baholash natijasida tushuncha va qonun-qoidalarning qaysi birlari qiyin, qaysi birlari esa oson o'zlashtirilishi aniq-ravshan bo'ladi. Bu ta'lim oluvchining ijodiy tarzda darsga tayyorgarlik ko'rishi va o'quv mashg'ulotini o'tkazish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, ta'lim oluvchiga ham ta'lim jarayonida qaysi o'quv materialini yaxshi, qaysinisini qoniqarli va nimani yomon o'zlashtirgani ma'lum bo'ladi. Bilimlarni tekshirmasdan ta'lim oluvchi o'z bilimlarini chuqur, har tomonlama va to'g'ri baholashga qodir emas. Ba'zan unga go'yo u o'quv materialini yaxshi egallab olganday tuyuladi, amaliyotda esa materialni yaxshi bilmasligi, yaxshi tushunmasligi ma'lum bo'lib qoladi. Baholash natijasida, ta'lim oluvchilarning o'rganilayotgan materiallarni bilish, tushunish, esda saqlab qolish, anglab olish, amalda qo'llay olish, tahlil qilish va o'z bilimlariga tanqidiy baho berish darajalari aniqlanadi. Ta'lim oluvchi o'z bilimlarining ijobiy tavsifi, kasb-hunar kollejida va uydagi ishining uslubini takomillashtirish, bilimlari, malaka va ko'nikmalaridagi ijobiy tomonlarni rivojlantirish, kamchiliklarni tuzatish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Bilimlarni, ko'nikma va malakalarni nazorat qilish va baholashning tarbiyaviy ahamiyati shundaki, bunda ta'lim oluvchilarning o'qishga, o'z yutuqlari va muvaffaqiyatsizliklariga nisbatan munosabati shakllanadi, qiyinchiliklarni yengish istagi tug'iladi. Baholash hamisha ta'lim oluvchining shaxs sifatida o'ziga nisbatan muayyan bir munosabatini hosil qiladi. Ta'lim beruvchi ta'lim oluvchining o'ziga nisbatan munosabatini, tuyg'ularini, uning xarakteridagi iroda, hamkorlik, o'zaro bir-biriga yordam berish kabi sifatlarini shakllantirishga qaratishi lozim bo'ladi.

Ba'zan baholash jarayonida ta'lim oluvchi qo'shimcha bilim, ko'nikma va malakalarga ham erishadi. Ta'lim jarayonida o'zlashtirmagan tushunchalarning mohiyatiga tushunib etadi. Shu bois, baholashni ta'lim olish jarayonining mezoni deb ham aytish mumkin.

Ta'lim oluvchi o'rtoqlarining, ota-onalarining unga, uning kollejdagi yutuqlariga va muvaffaqiyatsizliklariga munosabatiga hech qachon befarq qolmaydi. Uning bilimlariga berilgan baholar ushbu munosabatni belgilaydi. Mana shuning uchun ham maqto'v, ma'qullash, tanbeh

berish, yaxshi yoki yomon baho qo'yish ta'lim oluvchi shaxsining fazilatlarini, uning tengdoshlari jamoasidagi va katta yoshdagilar orasidagi mavqeyini shakllantiradi. Bu, ayniqsa, o'smirlar orasida katta ahamiyatga ega.

Bilimlarni nazorat qilish va baholash davlat ahamiyatiga ega. Baholash natijalarini umumlashtirib, ta'lim muassasasi jamoasining ta'lim-tarbiya sohasidagi faoliyatiga, talabalarning umumiy o'zlashtirish darajasiga baho beriladi va tegishli xulosalar chiqariladi. Davlat ta'lim standartlarida davlat tomonidan qo'yilgan talablar nechog'lik bajaralilyotganligi aniqlanadi.

Natijalarni baholash orqali bir paytning o'zida butun ta'lim tizimi va uning komponentlari tekshirilib ko'rilishi kerak. Bu bilan ta'lim tizimida kutilayotgan natijaga erishilayotganlik darajasi tekshirilib, o'lchanadi. Bilimlarni muntazam baholab borish ta'lim rejasi, uning katta — kichik bo'limlari asosida amalga oshiriladi. Ta'lim tizimi natijalari muayyan standart me'yori orqali ifodalanadi.

Baholash natijasida nafaqat ta'lim oluvchining, balki ta'lim beruvchining kuchli va kuchsiz tomonlari, shuningdek, o'quv jarayonidagi kamchiliklar ham aniqlanadi. Ta'lim vositalari, rejalar, ta'lim jarayonini tashkil etish sifatiga ham baho beriladi.

Ta'lim dasturini qism bo'laklari bo'yicha muntazam baholab borish oxir-oqibat aniq va adolatli baholanish shakllanishiga olib keladi. Kichik bo'limlar bo'yicha baholash, jamlash va umumlashtirish yakuniy baholashning aniq bo'lishiga yordam beradi. Ta'lim oluvchini muntazam ravishda o'z natijalari to'g'risida xabardor qilib turish, uning maqsad sari intilishi va istaklarini ro'yobga chiqarishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ta'lim berish davomidagi nazorat natijalarini o'lchab borish bilim, ko'nikma va malakalarni baholash talabaning o'zligini anglashi uchun bir imkoniyatdir.

Yuqorida keltirilgan fikrlardan kelib chiqib, baholashning mohiyati haqida quyidagi xulosalarni aytish mumkin:

Nima uchun baholash kerak?

- o'quv maqsadlariga erishilganlikni aniqlash uchun;
- keyingi bosqichga o'tishdan oldin avvalgi o'zlashtirish darajasini aniqlash uchun;
- natijaga erishilganligini tasdiqlash uchun;
- talabalarning qiziqishlarini aniqlash uchun;

- yutuq va kamchiliklarni aniqlash uchun;
- o'qituvchi o'z faoliyatiga tuzatishlar kiritishi uchun;
- yalpi o'zlashtirish darajasini aniqlash uchun;
- ta'lim jarayoni yutuqlarini aniqlash uchun;
- talabalarni yutuqlarga qiziqtirish uchun;
- tashqi qiziquvchilarga, ish beruvchilarga, yuqori tashkilotlarga va ota-onalarga ma'lumot berish uchun.

Nimani baholash kerak?

- nazariy bilimlarni;
- amaliy ko'nikma va malakalarni;
- xulq-atvor va shaxsiy fazilatlarini.

Qachon baholash kerak?

- ta'lim jarayoni boshida (boshlang'ich baholash);
- ta'lim jarayoni davomida (joriy baholash);
- ta'lim jarayoni yakunida (yakuniy baholash).

Baholashning asosiy xususiyatlari:

- ta'lim maqsadiga yo'nalganlik;
- muntazam o'tkazib borish;
- pedagogik, psixologik va huquqiy tamoyillarga asoslanganlik;
- umumiy qabul qilingan natija standartlariga asoslanganlik.

Yuqorida ta'kidlanganidek, nazariy bilimlar baholanayotganida kognitiv o'quv maqsadlariga erishganlik darajalari aniqlanadi. Amaliy ko'nikma va malakalar baholanayotganida psixomotorik, xulq-atvor va shaxsiy fazilatlar baholanayotganida esa – affektiv o'quv maqsadlariga erishganlik darajalari aniqlanadi.

3.7. Kasb-hunar kollejlariida mustaqil ishlarni tashkil etish, o'tkazish va baholash

Kasb-hunar kollejlariida talabaning mustaqil ishini tashkil etishdan asosiy maqsad:

- o'qituvchining rahbarligi va nazorati ostida talabada muayyan o'quv ishlarini mustaqil ravishda bajarish uchun zarur bo'lgan bilim va ko'nikmalarni shakllantirish va rivojlantirishdir;
- talabalarda dialektik dunyoqarashni tarkib toptirish;
- talabalarning o'quv-bilish faolligi va mustaqilligini tarkib toptirish;
- ta'lim-tarbiya jarayonini maqbullashtirish;
- ta'lim, tarbiya va rivojlantirishning birligini ta'minlash;

- fanlararo aloqadorlikni ta'minlash;
- ta'lim va tarbiya jarayonini individuallashtirish;
- tahsil oluvchilarda mehnatga va jamoat mulkiga ongli munosabatni tarkib toptirish;
- fan-texnika taraqqiyotini jadallashtirish talablari asosida kasbiy tayyorgarlikni takomillashtirish;
- fanlar va kasblarning majmua-uslubiy ta'minlanishi;
- darsning samaradorligini oshirish yo'llari;
- yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish;
- ta'lim-tarbiya jarayonini faollashtirish.

Talabaning mustaqil ishi o'quv rejasida muayyan fanni o'zlashtirish uchun belgilangan o'quv ishlarining ajralmas qismi bo'lib, u uslubiy va axborot resurslari jihatidan ta'minlanadi hamda bajarilishi reyting tizimi talablari asosida nazorat qilinadi.

Talaba bajaradigan mustaqil ishning vazifalari quyidagilardan iborat:

- yangi bilimlarni mustaqil tarzda puxta o'zlashtirish ko'nikmalariga ega bo'lish;
- kerakli ma'lumotlarni izlab topishning qulay usullari va vositalarini aniqlash;
- axborot manbalari va manzillaridan samarali foydalanish;
- an'anaviy o'quv va ilmiy adabiyotlar, me'yoriy hujjatlar bilan ishlash;
- elektron o'quv adabiyotlari va ma'lumotlar bilan ishlash;
- internet tarmog'ida ratsional yechimni belgilash;
- ma'lumotlar bazasini tahlil etish;
- ish natijalarini ekspertizaga tayyorlash va ekspert xulosasi asosida qayta ishlash;
- topshiriqlarni bajarishga tizimli va ijodiy yondashish;
- ishlab chiqilgan yechim, loyiha yoki g'oyani asoslash va mutaxassislar jamoasida himoya qilish.

Mustaqil ishlarning shakllari

Talabaning mustaqil ishini tashkil etishda muayyan fanning xususiyatlari, shuningdek, har bir talabaning o'zlashtirish darajasi va qobiliyati hisobga olingan holda quyidagi shakllardan foydalaniladi:

- ayrim nazariy mavzularni o'quv adabiyotlari yordamida mustaqil o'zlashtirish;

- berilgan mavzu bo'yicha axborot (referat) tayyorlash;
- seminarlar va amaliy mashg'ulotlarga tayyorgarlik ko'rish;
- laboratoriya ishlarini bajarishga tayyorgarlik ko'rish;
- loyihalar va amaliy topshiriqlarni bajarish;
- diplom ishiga tayyorlash;
- nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash;
- amaliyotdagi mavjud muammolarning yechimlarini topish;
- maket, model va namunalar yaratish;
- hisoblash va grafik ishlarni bajarish;
- berilgan mavzu bo'yicha kompyuterlardan kerakli ma'lumotlarni mustaqil izlab topish va referat tayyorlash;
- elektron darsliklardan foydalanib, topshiriqlarni bajarish.

TALABALARNING MUSTAQIL ISHINING TASHKILIY SHAKILLARI

Ayrim nazariy mavzularni o'quv adabiyotlari yordamida mustaqil o'zlashtirish	←
Berilgan mavzu bo'yicha axborotlar, referatlar tayyorlash	←
Seminarlar va amaliy mashg'ulotlarga tayyorgarlik ko'rish	←
Laboratoriya ishlarini bajarishga tayyorgarlik ko'rish	←
Hisoblash va grafik ishlarini bajarish	←
Diplom ishlarini tayyorlash	←
Nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash	←
Amaliyotdagi mavjud muammolari yechimlarini topish	←
Maket, model va namunalar yaratish	←
Anjumanga ma'ruza tezislarini tayyorlash	←
Loyihalar va amaliy topshiriqlarni bajarish	←
Berilgan mavzu bo'yicha kompyuterlardan kerakli ma'lumotlarni mustaqil izlab topish va referat tayyorlash	←
Elektron darsliklardan foydalanib, topshiriqlarni bajarish	←

O'qitilayotgan fanning xususiyatlaridan kelib chiqqan holda, talaba mustaqil ishini tashkil etishda boshqa shakllardan ham foydalanilishi mumkin. O'quv dasturlarida talaba mustaqil ishining shakli, mazmuni va hajmi ifoda etiladi.

Talabalarning mustaqil ishi uchun ajratilgan vaqt budjetiga mos ravishda har bir fan bo'yicha tegishli bo'limlarda mustaqil ishning tashkiliy shakllari, savollar va topshiriqlar majmuyi ishlab chiqiladi.

Mustaqil ishni bajarish uchun fanlar bo'yicha talabalarga zaruriy uslubiy ko'rsatma va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Og'zaki mustaqil topshiriqlar:

darslik bo'yicha materialni o'rganish va takrorlash; chizmalar va jadvallarni o'qish; turli texnik adabiyotlar, hujjatlar va materiallarni o'rganish asosida o'qituvchi savollariga javoblar tayyorlash; ishlab chiqarish faoliyati tahlili. Materiallar o'qish, mustahkamlash va yodlashga mo'ljallangan.

Yozma mustaqil topshiriqlar:

hisoblash uchun berilgan vazifalarni bajarish, umumlashtiruvchi va takrorlanuvchi jadvallarni to'ldirish, texnologik xaritalarni ishlab chiqish; laboratoriya, amaliy ishlar to'g'risida hisobotlar tuzish va shunga o'xshash vazifalarni o'z ichiga oladi.

Grafik mustaqil topshiriqlar:

turli chizmachilik ishlarini eskizlashtirish (kesmalar va kesishmalarni tasvirlash, ayrim detal va tugunlarni chizib ko'rsatish va h.k); sxemalar, grafiklar, diagrammalar tuzish; kuzatish natijalarini tasvirlash va shu kabi vazifalarni o'z ichiga oladi.

Amaliy xarakterdagi mustaqil topshiriqlar:

talabalar o'qituvchi topshirig'i asosida mustaqil ishni bajarish jarayonida ma'lum buyum tayyorlab, uzel va mexanizmlarni yig'ib, texnik jarayonlarni ishlab chiqadilar. Ushbu ishlarni bajarganda talabalar asbob-uskunalarni tanlash, ishlov berish tartibini aniqlash va hisoblash, yangi moslamalarni loyihalash, maket va modellar, namunalar tayyorlash kabi ishlarni amalga oshiradilar.

Mustaqil ishlar

Har bir fan bo'yicha talabaning mustaqil ishiga rahbarlik qilish o'qituvchining shaxsiy ish rejasida qayd etiladi.

Talaba mustaqil ishiga rahbarlik qilish kafedra yoki bo'limda tuzilib

mudirlari tomonidan tasdiqlanadigan maslahatlar jadvali asosida amalga oshiriladi.

Talabaniq mustaqil ishi bo'yicha maslahat soatlari guruh jumalida qayd etilib boriladi.

Talaba mustaqil ishini nazorat qilish o'quv mashg'ulotlarini bevosita olib boruvchi o'qituvchi tomonidan amalga oshiriladi.

Talabaniq mustaqil ishi, muayyan fan o'quv dasturida ajratilgan soatlarga mos baholanadi va natijasi bo'yicha talabaniq umumiy bahosiga kiritiladi.

Talabaniq o'zlashtirish ko'rsatkichlari, shu jumladan, mustaqil ishi bo'yicha olgan baholari guruh baholash oynasida yoritib boriladi.

Talabaniq mustaqil ishini nazorat qilish turlari va uni baholash mezonlari tegishli bo'lim yoki kafedra tomonidan belgilanadi va kasb-hunar kolleji ilmiy pedagogik kengashida muhokama qililib, tasdiqlanadi. Mustaqil ishlarni baholash mezonlari talabalarga o'quv yili (semestri) boshlanishi oldidan uslubiy materiallar bilan birgalikda tarqatiladi.

Fanlar kesimida talabalarining mustaqil ishlari bo'yicha o'zlashtirishi muntazam ravishda guruhlarda, bo'lim yig'ilishlari va kollej ilmiy pedagogik kengashida muhokama etib boriladi.

Talabaniq mustaqil ishi bo'yicha bajargan ishlari (hisobot, referat, hisoblashlar va h.k.) ro'yxatga olinadi va o'quv yili mobaynida saqlanadi.

Talabalarining yuqori darajada baholangan mustaqil ishlari ma'naviy va moddiy jihatdan rag'batlantiriladi.

Kasb-hunar kollejlariq mustaqil ishlarni zamon talablari asosida tashkil etish va unga rahbarlik qilish uchun kollej rahbariyati va o'qituvchilar yaxshi pedagog va kasb-hunar sirlarini yaxshi biladigan mutaxassislar bo'lishi kerak.

Kasb-hunar kollejlariq mustaqil ishlarni samarali tashkil etish uchun quyidagilarga asosiy e'tibor qaratish kerak:

- talabalarni milliy mustaqillik ruhida tarbiyalash mazmuni, shakl, usul va vositalarini takomillashtirish;

- ta'lim, tarbiya va rivojlantirish maqsadlarining birligi, umumilmiy, umumkasbiy va maxsus tayyorgarlikning uzviyligini ta'minlash;

- ilg'or pedagogik va ishlab chiqarish tajribalarini, fan va texnika yutuqlarini o'rganish, umumlashtirish hamda ta'lim-tarbiya jarayoniga joriy etishdan iborat.

Mustaqil ishlarda ishtirok etish kasb-hunar kollejlariq barcha

rahbarlar, o'qituvchilar, muhandis-pedagoglar uchun majburiy bo'lib, ularning pedagogik faoliyatini ajralmas qismi hisoblanadi. Kasb-hunar kollejlaridagi mustaqil ishlarning mazmuni o'rta maxsus kasb-hunar ta'limi markazi tomonidan tasdiqlangan mustaqil ishlar to'g'risidagi Nizom bilan belgilanadi.

Mustaqil ishni baholash mezonlari ta'lim yo'nalishlari va fanlarning xususiyatlaridan kelib chiqib, alohida tuzilishi mumkin.

Umumiy mezonlar quyidagicha:

O'zlashtirish ko'rsatkichi «5» bahoga loyiq bo'lishi uchun:

- fan o'quv dasturiga kiritilgan mavzular bo'yicha mustaqil ish materiallarini to'liq o'zlashtirgan, talaba o'z xatolarini o'zi tuzatgan holda;
- fanga qiziqishi, yaratuvchanligi, yangi texnika-texnologiyalarni o'zlashtirishga intilishi, murakkab topshiriqlarni puxta bajarishga harakat qilishi talab etiladi.

O'zlashtirish ko'rsatkichi «4» baho bo'lganda:

- fanni o'quv dasturiga kiritilgan mavzular bo'yicha mustaqil ish materiallarini to'liq izohlab bergan, unchalik ahamiyatga ega bo'lmagan xatolarga yo'l qo'ygan va bu xatoliklarni o'qituvchi ko'rsatmasi asosida tuzata olgan holda.

- fanga va yangi texnika-texnologiyalarga qiziqishini namoyon etishi, murakkab topshiriqlarni bajarishga intilishi hisobga olinadi.

O'zlashtirish ko'rsatkichi «3» baho bo'lganda:

- o'quv dasturiga kiritilgan mavzular bo'yicha mustaqil ish materiallarini to'liq izohlamagan, fanning boshqa qismlarini o'rganishga xalaqit bermaydigan ayrim ahamiyatsiz xatoliklarga yo'l qo'ygan va bu xatoliklar o'qituvchi yordamida tuzatilgan hollarda;

- tanni o'rganishda yangi texnika-texnologiyalarga qiziqishi pastligi, murakkab topshiriqlarni bajarishga intilishi yo'qligi inobatga olinadi.

O'zlashtirish ko'rsatkichi «3» bahodan past:

- o'quv dasturiga kirgan mavzular bo'yicha mustaqil ish materiallarini to'liq bilmagan, tizimlashtirilmagan va tuzatib bo'lmaydigan xatoliklarga yo'l qo'ygan holda baholash maqsadga muvofiq.

3.8. Kasb-hunar kollejlarida darslarni tahlil qilish metodikasi

Kasb-hunar kollejlarida darslar zamon talablariga javob beradigan sharoitlarda o'tkaziladi. Bu sharoitda nazariya amaliyot va ishlab chiqarish

bilan uzviy bog‘lanib, umumta’lim, umumkasbiy va maxsus predmetlarning o‘zaro aloqadorligi ta’minlanadi. Aqliy va jismoniy mehnat orasidagi farq imkon qadar yo‘qotiladi. Bunday dars boshqacha tashkil etilganligi bois, bo‘lajak kasb-hunar sohiblarining kamol topishiga qanday hissa qo‘shganligini baholash kerak bo‘ladi. Quyida taklif etilayotgan darsni kuzatish va tahlil qilish rejasi ham aynan mana shu maqsadlarni ko‘zda tutadi. Unda quyidagilar ko‘zda tutilgan: darsning yangi tuzilmasi va ta’lim usullarini; umumta’lim, umumkasbiy, maxsus o‘quv predmetlarining o‘zaro bog‘liqligini; kasbiy ta’limning o‘ziga xos prinsiplari; kasbiy yo‘nalganlik, predmetlararo aloqadorlik, politexnizm, uzviylik kabi prinsiplarni amalga oshirilishini; ta’limning maqbullashtirish g‘oyasiga amal qilganligi kabilar. Ushbu kuzatish rejasi zamonaviy darslarga qo‘yilgan umumiy talablarni ham ishlab chiqishda muhim rol o‘ynashi mumkin.

Oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalar bunday rejalarni turlicha: «darslarni kuzatish va tahlil qilish sxemalari», «savolnoma», «dasturlar» sifatida o‘rganadilar. Ularning barchasini maqsadi tahlil etilayotgan darslarning turli jihatlari, komponentlari, tadrijiy rivojlanish yo‘nalishlariga qo‘yilgan talablarni berishdan iborat:

1. o‘qituvchi va talabalarning faoliyati
2. darsning bosqichma-bosqich tuzilishi
3. darsning mazmuni
4. aniq maqsadlarni amalga oshirilishi
5. o‘qitishning texnik vositalaridan foydalanish darajasi
6. tahsil oluvchilarning mustaqil ishlarini yo‘lga qo‘yilganligi
7. tahsil oluvchilarni faollashtirish omillaridan foydalanilganligi kabilar

Pedagogik amaliyotda darsni umumiy (majmuaviy) tahlil qilish rejasidan ko‘proq foydalaniladi. Darslarni kuzatish va tahlil qilish rejasidan qaysi birini tanlash darsga qanday maqsadni ko‘zlab qatnashishga; kuzatuvchining kasbiy tayyorgarlik darajasiga; qatnashuvchi egallab turgan lavozimiga va kuzatishni tashkil etish shakli kabilarga bog‘liq.

Darslarga ishtirok etish maqsadlari quyidagicha bo‘lishi mumkin:

- ilg‘or pedagogik tajribalarni aniqlash va ummlashtirish;
- o‘qitish sifati va samaradorligini nazorat qilish;
- ilg‘or pedagogik tajribalarni ommalashtirish kabilar.

Shu o‘rinda darsga jamoaviy tarzda yoki individual qatnashish shakli ham muhim ahamiyatga ega ekanligini qayd etish lozim. Darsga

qatnashishdan oldin o'qituvchining taqvimini bo'yicha mavzular rejasi, dars rejasi va ishchi rejasi bilan tanishishi maqsadga muvofiq. Darsning borishi haqida ma'lumotlarni yozib borishi uni obyektiv baholash uchun asos bo'ladi. Tahlil qilingan darsdan so'ng o'qituvchining yutuq va kamchiliklari muhokama etiladi. Darsning natijasini muhokama etishda, avvalo, so'z mashg'ulot o'tgan o'qituvchiga beriladi. U dars o'tishdan ko'zlangan maqsadiga erishganligi haqida qisqacha ma'lumot beradi. Shundan so'ng darsga qatnashganlar o'z fikrlarini iloji boricha dalillar keltirib, bildiradilar. O'tilgan mashg'ulotning afzallik va kamchiliklarini ko'rsatadilar, kamchiliklarni bartaraf etish yo'llarini tavsiya sifatida bildiradilar. Bu paytda ma'lum munozara ham bo'lishi mumkin. Har qanday darsni tahlil etishda, avvalo, o'quv materialining o'ziga xosligini, tahsil oluvchilar va o'qituvchining o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olishni unutmaslik zarur. Muhokama oxirida darsning mazmundorligi, ko'zlangan maqsadga erishilganligi, mavjud yutuq va kamchiliklarini o'zida ifodalovchi qisqacha xulosa qilinadi. Undan so'ng tahlil etuvchilar tomonidan kuzatish va tahlil etish rejasi haqidagi hujjatlar rasmiylashtiriladi.

Kasb-hunar kollejarida nazariy mashg'ulotlarni tahlil etish rejasi.

1. Shahar (qishloq)
2. Kasb-hunar kolleji
3. Kurs
4. Guruh
5. Ixtisosligi
6. O'quv predmeti
7. O'qituvchi
8. Sana
9. Kuzatuvchining F.I.Sh. va egallab turgan lavozimi
10. Mashg'ulot (dars) mavzusi va uning tartib raqami
11. Dars turi
12. Dars ko'rinishi.
13. Darsning tashkil etilishi.

1. Dars moddiy-texnik ta'minotining tayorligi:

- yassi ko'rsatmali qo'llanmalar;
- hajmli ko'rsatmali qo'llanmalar;
- kino va diafilmlardan lavhalar;
- elektron ta'lim resurslari;

- ishlaydigan modellar, asboblari, maketlar, trinajor (mashq qurilma)lar;
 - tarqatma materiallarning mavjudligi;
 - axborot-ma'lumot olish manbalari, sxemalar, jadvallar va shu kabilar;
 - o'qituvchi va tahsil oluvchilarning ish o'rinlarini jihozlanganligi;
2. O'qituvchining dars o'qitishga tayyorligini belgilovchi talablar:
 - dars rejasi va matnining mavjudligi;
 - dasturiy materialni bilishi;
 - predmetlararo aloqadorlikdan foydalanishi;
 - ishlab chiqarishning aniq sohasini o'ziga xos xususiyatlarini bilishi;
 - xavfsizlik texnikasi qoidalariga amal qilishi;
 - tahsil oluvchilarning individual o'ziga xos jihatlarini bilishi;
 - o'qitishning texnik vositalaridan foydalana olish malakasi;
 3. Tahsil oluvchilarning darsga qatnashish uchun tayyorligini belgilovchi talablar:
 - Davomatga ijobiy munosabati, tashqi ko'rinishi, daftar va boshqa o'quv predmetlarining mavjudligi;
 - avval o'tilgan materiallar mazmunini bilishi;
 - tahsil oluvchilarni ushbu darsdagi materialni o'zlashtirishga bo'lgan qiziqishi (kayfiyati).
 4. Darsni oqilona tashkil etilganligi:
 - darsni aniq o'z vaqtida boshlanganligi, o'qitishning texnik vositalari, ko'rsatmali materiallardan oqilona foydalanishi;
 - dars rejasining o'rganilayotgan mavzu mazmuni, tuzilmasiga mos kelishi;
 - darsning bosqichlar bo'yicha sur'atining oqilonaligi;
 - o'qituvchi va tahsil oluvchilarning faolligi nisbati;
 5. O'qituvchining faoliyati:
 - tahsil oluvchilar oldiga darsning vazifalarini to'g'ri va tushunarli qo'yilganligi;
 - o'rganilayotgan materialning o'quv dasturiga nechog'li to'g'ri kelishi;
 - o'rganilayotgan materialni davlat ta'lim standartiga to'g'ri kelishi ta'minlanganligi;
 - umumta'lim, umumkasbiy va maxsus bilimlarga tayangan holda yangi bilim va ish-harakat usullarini shakllantirishi;

- texnik-texnologik malakalarni shakllantirish;
 - darsda ta'lim jarayonini tashkil etish shakli (yoppasiga, guruh, individual);
 - tahsil oluvchilarning izlanuvchan faoliyatini tashkil etish;
 - tahsil oluvchilarning faolligini shakllantirish;
 - ta'lim prinsiplarini amalga joriy etishi (predmetlararo aloqadorlik, kasbiy yo'nalganlik, politexnizm, uzviylik, tushunarlilik va shu kabilar);
 - o'qitishda nisbatan ko'p qo'llangan usullar; ya'ni o'rganilgan materialni mustahkamlash, bilim va malakalarni takomillashtirish bo'yicha mashqlarni bajarilishini tashkil etilishi;
 - o'rganilayotgan mavzu, predmet va egallanayotgan ixtisoslikka nisbatan tahsil oluvchilarda qiziqish uyg'otuvchi usullardan foydalanishi;
 - tahsil oluvchilar bilim va malakasini nazorat etib baholashi;
 - o'tgan mashg'ulotlarni o'zlashtirmagan tahsil oluvchilarga bu borada yordam tashkil etish;
 - uyga berilgan vazifa haqida tushuncha berish.
6. Tahsil oluvchilarning o'quv faoliyati:
- darsda o'tilayotganlarga ongli munosabati;
 - mehnat operatsiyalarining to'g'ri bajarilishi;
 - o'lchov-texshiruv priborlaridan foydalana olish malakasi;
 - o'z ish o'rni va mehnatini oqilona tashkil etilishi;
 - texnik va texnologik talablarga amal qilishi;
 - ma'lumotnoma va maxsus adabiyotlardan foydalanish malakasi;
 - berilgan ishni me'yoriy vaqt ichida bajara olishi;
 - o'quv ishlarida yuqori natijalarga erishish uchun intilishi;
 - material, energiya, vaqt kabilarni iqtisod qilishga intilishi;
 - o'z ish o'rni, jihozlar va asbob-uskunalariga ehtiyotkorona munosabatlari;
 - mehnat tashabbuskorligi ko'rsatishi.
7. Darsning umumiy baholanishi:
- tahsil oluvchilar tomonidan yangi materialni o'zlashtirilishi (anglanganligi, mustahkamlanganligi);
 - umumkasbiy malakalarni shakllanganlik darajasi;
 - darsdan ko'zlangan maqsadga erishilganlik darajasi;
 - umumiy xulosa.

8. Mashg'ulotlarni yanada takomillashtirish bo'yicha fikr-mulohazalar va tavsiyalar.

Dars o'tgan o'qituvchining imzosi.

Kuzatib tahlil etuvchi(lar)ning imzosi.

Ishlab chiqarish ta'limi mashg'ulotlarini kuzatish va tahlil qilish rejasi (metodikasi).

1. Shahar (qishloq)

2. № sonli kasb-hunar kolleji

3. Kurs

4. Guruh

5. Mutaxassisligi

6. O'quv predmeti

7. O'qituvchi

8. Sana

9. Kuzatuvchining F.I.Sh. va lavozimi

10. № dars mavzusi

11. Dars turi

12. Dars ko'rinishi

13. Darsni tashkil etilganligi

- o'qituvchi (usta)da dars rejasining mavjudligi;

- ustaxonaning sanitariya-gigiyena holati;

- darsni kerakli didaktik, maxsus va yordamchi jihozlar, asbob-uskunalar va shunga o'xshashlar bilan ta'minlanganligi;

- o'quv rejalashtirish hujjatlarining mavjudligi;

- dars vaqtini oqilona bo'linishi va undan foydalanish darajasi;

- darsning boshlanishi.

14. Darsning didaktik tahlili:

1. Dars maqsadlarining qo'yilishi: ta'limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi

2. Didaktik prinsiplarni amalga joriy etilishi

3. Darsda ishlab chiqarish talimi tizimlaridan foydalanilishi

4. O'quv materiali mazmunining maqbulligi

5. Dars tuzilmasi

6. O'qitishni individuallashtirish usullari

7. Tahsil oluvchilarning ijodiy faolliklarini shakllantirish usullari

8. Yangi malakalarni shakllantirish: (o'quv-bilish, konstruktiv-texnik, tashkiliy-texnologik, operatsion-nazariy)

9. Darsda nazorat va tahsil oluvchilar o‘z-o‘zini nazorat qilishini tashkil etilganligi

15. Uslubiy tahlil:

1. o‘qitish usuli va yo‘l-yo‘riq ko‘rsatish
2. O‘qish usullari (o‘quv ishlab chiqarish faoliyati)
3. Darsda tahsil oluvchilarning mustaqil ishlarini tashkil etish
4. Darsda tahsil oluvchilar mustaqilligining namoyon bo‘lishi

16. Psixologik tahlil:

Dars davomida tahsil oluvchilarda qiziqish uyg‘otish maqsadida turli usul, vosita, shart-sharoit kabilardan foydalanilganligi.

17. Darsning borishi

Kirish yo‘riqnomasi:

- tayanch bilim, ko‘nikma va malakalarning dolzarbligi hamda tizimlashtirilganligi;
- tahsil oluvchilarni o‘quv ishlab chiqarish ishlarini bajarishga ruhan tayyorgarligi;
- dars maqsadlarining qo‘yilishi va o‘quv materialini mazmunini tushuntirilishi, ko‘zda tutilgan kasbiy malakalarni amaliy faoliyatda zarurligini ko‘rsatilishi;
- ish o‘rni, jihozlar, moslamalar, qurilmalar, texnik hujjatlar bilan tanishtirilishi;
- jihozlar, asbob-uskunalar, priborlar, moslamalar va shu kabilardan to‘g‘ri foydalanish va xavfsizlik qoidalariga amal qilishni tushuntirilishi;
- ish usullarining bajarilishini ko‘rsatish;
- o‘quv ishlab chiqarish ishlarining bajarilish ketma-ketligini tushuntirilishi;
- ish davomida qo‘yiladigan tipik holatlar mohiyatini tushuntirish;
- bajarilayotgan o‘quv-ishlab chiqarish ishlarini bosqichma-bosqich va ketma-ket nazorat qilib borilishini tushuntirish;
- tahsil oluvchilar bilimi va ular tomonidan xavfsizlik texnikasi qoidalariga amal qilishining tanlab nazorat qilinishi;
- kirish yo‘l-yo‘rig‘ini tahsil oluvchilar tomonidan to‘g‘ri va to‘liq o‘zlashtirilganligini tanlab nazorat qilish;
- o‘quv ishlab chiqarish ishlarini bajarish uchun sarflanadigan vaqt birligining ko‘rsatib o‘tilganligi;
- tahsil oluvchilarga o‘quv ishlab-chiqarish vazifalarining berilishi.

Tahsil oluvchilar tomonidan mustaqil ravishda bajarilishi lozim:

- mashq;
- operatsiyalar;
- majmuaviy ish;
- laboratoriya-amaliy ishlari.

Maqsadli kuzatuv va nazorat:

- alohida tahsil oluvchi yoki guruh ishining boshlanishi;
- tahsil oluvchilar ish o'rnining tashkil etilganligi;
- ma'lum bosqichda o'quv-ishlab chiqarish ishining bajarilish sifati;
- tahsil oluvchilar tomonidan asbob-uskunalar, moslamalar, ko'rsatmali-texnologik xarita kabilardan to'g'ri foydalanayotganligi;
- tahsil oluvchilarning xavfsizlik texnikasi qoidalariga amal qilishi;
- tipik xatolardan xabardor qilish va ularni bartaraf etish yo'llarini ko'rsatish;

Joriy yo'l-yo'riq.

- tahsil oluvchilar tomonidan asosiy va yordamchi ish-harakat usullarini to'g'ri bajarish tartibini tushuntirish;
- darsda o'quv ishlab chiqarish ishlarining jadalligini aniqlash;
- sifat va samaradorlik ko'rsatkichlarini nazorat qilish hamda xavfsizlik texnikasi qoidalariga amal qilmaslik holatlarining oldini olish;
- qiyin ish-harakat usullarini qo'shimcha ravishda ko'rsatish va mohiyatini tushuntirish.

Yakuniy yo'l-yo'riq.

- o'quv guruhining o'quv ishlab chiqarish faoliyatini tahlil qilish;
- guruh ishining iqtisodiy jihatdan tahlil etish;
- tahsil oluvchilar yo'l qo'ygan texnik xatolarni tahlil etish;
- darsga yakun yasash;
- uyga vazifa berish;

18. Dars bo'yicha umumiy xulosa

- darsning ijodiy tomonlari;
- kamchiliklari;
- tavsiyalar.

O'qituvchi (usta)ning imzosi.

Kuzatuvchining imzosi.

3.9. Kasb-hunar kollejlariida ishlab chiqarish ta'limini tashkil etishning asosiy shakllari

Ishlab chiqarish ta'limi turli shakllarda joriy qilinadi. Bularga kasb-hunar kollejlari o'quv ustaxonasida ishlab chiqarish bilan tanishishi, ishlab chiqarish korxonalarida ustaxonalarida amaliyotlar, ish o'rinlarida diplomoldi ishlab chiqarish amaliyoti va boshqalar kiradi.

Ishlab chiqarish ta'limini tashkil etishning asosiy shakllarini ko'rib chiqamiz.

Ishlab chiqarish ta'limi o'quv ustaxonalaridagi mashg'ulot bo'lib, uning maqsadi ishlab chiqarish sharoitlarida unumli mehnat uchun zarur bo'lgan boshlang'ich kasbiy ko'nikmalarni shakllantirish hisoblanadi. Ishlab chiqarish ta'limi mashg'ulotlarida bilimlarni yaxlitlashtirish va ularni talabning amaliy faoliyati jarayonida har tomonlama qo'llash amalga oshiriladi. Bu ishlab chiqarish ta'limi mashg'ulotlarining tuzilmasini, mazmunini va o'qitish usullarini, shuningdek, ularning davomiyligini aniqlab beradi.

Ishlab chiqarish ta'limi mashg'ulotlari tuzilmasida ko'rsatma berish muhim bo'lib, ularga boshlang'ich, joriy va yakuniy ko'rsatmalar kiradi.

Boshlang'ich ko'rsatma berish quyidagi vazifalarni yechadi: a) talabalar oldida turgan ishlar mazmuni bilan va uni bajarish mumkin bo'lgan vositalar bilan (asbob, moslama, jihoz va hokazo) tanishtirish; b) mehnatning yakuniy natijasiga (mahsulotga) bo'lgan talablar va texnik hujjatlar bilan tanishtirish; v) butun ishni va uning alohida qismlarini (usullar, operatsiyalar va h.k.) bajarish qoidalari va ketma-ketligini tushuntirish; g) mumkin bo'lgan qiyinchiliklar, xatolar haqida talabalarni ogohlantirish; d) zarur hollarda operatsiyalarning bajarilishi ustidan o'z-o'zini nazorat qilish usulini namoyish qilish.

Joriy ko'rsatma berish talabalar tomonidan amaliy ishlar bajarilayotganda o'tkaziladi. U odatda, yakka tartibda va guruh bo'yicha o'tkaziladi.

Joriy ko'rsatma berishda usta o'quv guruhi diqqatini o'rganilayotgan operatsiyani bajarishning eng samarali usullariga qaratadi, topshiriqni bajarishga sust tayyorlangan talabalarga yordam beradi va hokazo. Usta faoliyatining yutug'i ko'pincha butun guruh va har bir talaba ishi ustidan maqsadga yo'naltirilgan kuzatuvni tashkil etish mahoratiga bog'liq bo'ladi.

Guruhni faollashtirishga musobaqa elementlari, o‘yin vaziyatlarini kiritish bilan, alohida operatsiyalar bajarilishini bosqichma-bosqich baholash bilan erishiladi.

Yakuniy ko‘rsatma berish bir necha didaktik va tarbiyaviy maqsadlarga ega: guruhda jamoaviy va yakka tartibdagi mehnat natijalarini obyektiv baholash, ilg‘or talabalarni aniqlash va ularni rag‘batlantirish, u yoki bu mehnat operatsiyalarini bajarishda umumiy va yakka tartibdagi xatoliklarni aniqlash va ularni bartaraf etish yo‘llarini izlash va hokazo. Yakuniy ko‘rsatmalarni to‘g‘ri berish talabalarga katta tarbiyaviy ta‘sir o‘tkazadi, ularda o‘z mehnati natijasi uchun javobgarlik, jamoaga birikish, bajarilgan ishdan qoniqish hosil qilish, mehnatga bo‘lgan estetik munosabat hissiyotini uyg‘otadi va shakllantirishga ko‘maklashadi.

O‘rganilayotgan materialning maqsadlari va mazmuniga bog‘liq ravishda ishlab chiqarish darslarining quyidagi turlari mavjud:

- talabalarga o‘rganilayotgan usul yoki operatsiyalarni bajarish uchun ishlab chiqarish - texnik bilim, boshlang‘ich ko‘nikma va mahorat berish bo‘yicha mehnat usuli va operatsiyalarini o‘rgatuvchi darslar;

- maqsadi talabalarni asta-sekin murakkablashib borayotgan o‘quv ishlab chiqarishlari, mehnatni tashkil etish va texnologik jarayonni rejalashtirish, ko‘nikma va mahoratlarni takomillashtirish va mustahkamlash, turli birikmalarda avval o‘rganilgan operatsiyalarni bajarish bilan tanishtirish bo‘lgan kompleks ishlarni bajarish bo‘yicha darslar.

Maxsus tajriba maydonlarida ishlab chiqarish darsi. O‘quv sharoitlarida ko‘nikma va mahoratlarni shakllantirish uchun ba‘zan ishlab chiqarishning haqiqiy vositalardan foydalanishning imkoni bo‘lmaydi.

Maxsus tajriba maydonlariga turli xil avtotransport vositalari bilan jihozlangan maydonchalar, qurilish mashinalari va mexanizmlari bilan jihozlangan o‘quv-qurilish maydonchalari, harakatlanuvchan katta yukli kranga ega bo‘lgan ochiq maydonchalar, geologik va geodezik ishlar uchun o‘quv maydonchalari va hokazolar kiradi.

Maxsus-tajriba - o‘quv maydonchalarida kasb-hunar kollejlari yo‘nalishlariga qarab, masalan, qishloq xo‘jalik kasb-hunar kolleji maydonchasida – qishloq xo‘jalik mashinalarini o‘rganish va ular bilan ishlar, maishiy xizmat kasb-hunar kollejida – tikuvchilik mashinalarini o‘rganish va ular bilan ishlar amalga oshiriladi.

O'quv ustaxonasida ishlab chiqarish ta'limi bo'yicha mashg'ulotlar.

O'quv ustaxonasida ishlab chiqarish ta'limi — talabalar o'quv va ishlab chiqarish faoliyati ko'lamini kengaytirishning muhim shartlaridan biridir.

O'quv ustaxonalarida ishlash o'quv-tarbiyaviy jarayonning samaradorligini oshiradi, chunki o'qitish sharoitlari ishlab chiqarish sharoitlariga yaqin va talabalarga murakkab mahsulot ishlab chiqarish jarayonini o'zlashtirish imkonini beradi.

Tayanch ishlab chiqarish korxonalarida ustaxonalarida mashg'ulotlar. Talabalarning korxonada ishlab chiqarish ta'limi olishlaridan asosiy maqsad — ularning kasbiy ko'nikma va mahoratlarni oshirish, kasbiy bilimlarni kengaytirish va chuqurlashtirish, ilg'or ishlab chiqarish tajribasi bilan tanishtirish, ishlab chiqarish amaliyotiga tayyorlash va shular asosida kasb-hunar kollejarini tugatgandan so'ng ishlab chiqarishda mustaqil faoliyat ko'rsatishga o'rgatishdan iboratdir.

Talabalarni korxonada ustaxonalarida o'qitish — malakasi past mutaxassislarni tayyorlashdagi hal qiluvchi davr hisoblanadi. Bu yerda talabalar ishlab chiqarish holati, yangi jihozlar va texnologik moslamalar, zamonaviy texnologik jarayonlar bilan tanishadilar.

Korxonada ishlab chiqarish ta'limi talabalarning majmuaviy ishlarni bajarishda muhim ko'nikmalarni mustahkamlashlari va takomillashtirishlariga, texnologik jarayonlarni rejalashtirish mahoratiga ega bo'lishlariga, turli mahsulotlarning assortimentlari bilan keng tanishib chiqishlariga yo'naltirilgan.

Ishlab chiqarish amaliyoti. Ishlab chiqarish amaliyoti kasbiy tayyorgarlikning yakuniy bosqichini tasvirlaydi va o'qitishning so'nggi oylarida o'tkaziladi. Ishlab chiqarish amaliyoti jarayonida yechiladigan vazifalarga quyidagilar kiradi: talabalarning ishlab chiqarish sharoitlariga ijtimoiy, psixologik va fiziologik jihatdan moslashishi; kasbiy bilim, ko'nikma va mahoratlarni takomillashtirish; tanlangan kasb bo'yicha ixtisoslashtirish; murakkab ishlab chiqarish ishlarini bajarishda mustaqil ishlash tajribasini to'plash; ilg'or texnologiyalar va zamonaviy jihozlarni, mexanizatsiyalashtirish va avtomatlashtirish vositalarini o'rganish; yuqori unumli asbob va moslamalarni, ishlab chiqarishning ilg'or tajribasini o'zlashtirish; korxonaning texnik va texnologik hujjatlarini, ish o'rinlarida mehnatni ilmiy tashkil qilish masalalarini o'rganish; ko'nikma va mahoratni shakllantirish; bilimlarni amaliyotda qo'llash; murakkab ishlab chiqarish vazifalarini yechishdan iboratdir.

Ishlab chiqarish amaliyoti tayanch ishlab chiqarish korxonasi ish o'rinlarida tashkil etiladi. Korxonada, odatda, amaliyotga rahbarlik qilish uchun muhandis-texnik xodimlar va malakali mutaxassislar ajratadi. Ta'lim olishning bu davrida talabalar korxonada mustaqil kasbiy faoliyat ko'rsatishga to'liq tayyorlanadilar.

Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar

1. Kasb ta'limida zamonaviy darslarga qanday didaktik talablar qo'yiladi?
2. Kasb-hunar kollejlari o'quv ustaxonalarini loyihalash va jihozlashda qanday asosiy talablarga amal qilinishi kerak?
3. Pedagogik taksonomer bo'yicha o'quv maqsadlari qanday tartibda belgilanadi?
4. Kasb-hunar kollejlari o'qitiladigan muayyan maxsus fan bo'yicha o'quv-didaktik materiallar tayyorlang.
5. Kasb-hunar kollejlari nazariy mashg'ulotlarni samarali o'tkazish tartibini tushuntiring.
6. Bilim-ko'nikma va malakalarni baholashning ahamiyati va mohiyati to'g'risida tushuncha bering.
7. Kasb-hunar kollejlari mustaqil ishlarni tashkil etish maqsadi nimalardan iborat?

Bilimingizni tekshirib ko'ring.

1. Kasb ta'limida zamonaviy darslarga qo'yiladigan didaktik talabni aniqlang.
 - *a) darsni ilmiy-uslubiy asosda tashkil etish;
 - b) talabalarda tarbiyaviy va rivojlantiruvchi maqsadlarni uyg'unlashtirish;
 - c) murakkablashib boruvchi mashqlar tizimini ishlab chiqish;
 - d) turli xil ko'rsatmali o'quv hujjatlardan foydalanish;
 - e) turli xil ko'rsatmali qurollarni namoyish etish.
2. Darsga qo'yiladigan tarbiyaviy talabni aniqlang.
 - a) dars tuzilmasini ijodiy yondashgan holda shakllantirish;

- b) murakkablashib boruvchi mashqlar yig'indisini ishlab chiqish;
- *c) tahsil oluvchilarni umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalash;
- d) darsni ilmiy-uslubiy asosda tashkil etish;
- e) talabalarning rivojlanganlik darajasini o'rganish va hisobga olish.

3. Berilgan variantlardan rivojlantiruvchi talabni aniqlang?

- a) darsni ilmiy-uslubiy asosda tashkil etish;
- *b) o'quv mashg'ulotlarini odimlash darajasida o'tkazish;
- c) har bir darsning ta'limiy vazifasini aniq belgilab olish;
- d) dars tuzilmasini ijodiy yondashgan holda shakllantirish;
- e) murakkablashib boruvchi mashqlar tizimini ishlab chiqish.

4. Sintez deganda nimani tushunasiz?

- a) o'zlashtirilgan dalillar, tushunchalar va ish usullarini amaliyotga tatbiq etish qobiliyati;
- b) o'rganilayotgan materialni mohiyati anglanadi;
- *c) o'zlashtirilgan alohida-alohida materialni umumlashtirib yaxlit yangi tuzilma hosil qilishni ko'zda tutadi;
- d) belgilangan maqsadlarni egallagan natijalarni bilan qiyoslash;
- e) o'rganilayotgan materialni xotirada saqlab qolish.

5. Baholashning ta'limiy ahamiyati nimadan iborat?

- *a) o'quv materialining o'zlashtirilganligi haqida ta'lim beruvchi ham ta'lim oluvchi ham muayyan ma'lumotga ega bo'ladi;
- b) olingan bilim va ma'lumotlarni qabul qilishi;
- c) talabalarning amaliy ko'nikmalarini nazorat qilish imkoniyati yaratiladi;
- d) talabalarning xulq-atvorini nazorat qilish imkoniyati yaraladi;
- e) uzatuvchi va qabul qiluvchining psixologik ko'nikmalari aniqlanadi.

IV bob. KASBIY FAOLIYATNI TASHKIL ETISH

4.1. Tarbiya - kasbiy faoliyatni tashkil etish vositasi

«Tarbiya san'ati — deyarli hammaga tanish va tushunarli, ba'zilarga esa, hatto oson tuyulish xususiyatiga ega, u qanchalar tushunarli va oson tuyulsa, o'sha inson u bilan nazariy va amaliy jihatdan shunchalar kam tanish», - degan edi **K. D. Ushinskiy**. Tarbiya, asosan, quyidagi vositalar yordamida amalga oshiriladi: ko'rsatish va tushuntirish; rag'batlantirish va jazolash; vazifa berish va talab qilish; tekshirish, tuzatish, ishontirish va tahlil qilish. Ana shunday ta'sir ko'rsatish yo'li bilan kattalar bolalarning bilish va amaliy faoliyatlarini yuzaga keltirib, ma'lum tomonga yo'naltiradilar va bu faoliyatlar nazorat qilinib, to'g'rilab, faoliyatlarni rivojlantirish amalga oshiriladi.

Pedagogikada tarbiya berish usuli ikki turga bo'linishi qayd etilgan. Birinchi usul, (ilhomlantiruvchi) san'atni o'z rag'batlari bilan o'rganuvchilarga ishlatiladigan usul. Ikkinchi usul (majbur etish), esa majburiy ravishda tarbiyalanuvchilarni tarbiyalash uchun ishlatiladigan usul. Tarbiya beruvchi yoki shogirdlarga o'qituvchilarning qo'llaydigan usuli bunga misoldir. Masalan, hukumat yoki davlat, mazkur mamlakatda yashovchi shaxslarning muallimi, tarbiyachisi bo'ladi. Bolalarni tarbiyalovchi odam esa muallim bo'lib, u bolalarga tarbiya berishda turli usullardan foydalanadi. Mana shundan ma'lum bo'ladiki, hukumat (davlat) va muallim har ikkovi o'z yo'lida bolalar yoki mehnatkashlarga tarbiya beruvchi ustoz va muallimlardir. Ulardan biri bolalarga mehribonlik va yaxshi so'zlar bilan tarbiya bersa, ikkinchisi majburiy ravishda tarbiyalaydi.

Forobiy tarbiyaning usuli deganda axloqiy fazilatlarni tushunadi. Uning tasavvurida axloqiy fazilatlar bilimdonlik, donolik va mulohazali bo'lish, vijdonlilik, kamtarlik, ko'pchilik manfaatini yuqori qo'yish, haqiqat, ma'naviy yuksaklikka intilish, adolatlilik kabi xislatlardir. Ammo, bu xislatlarning eng muhimi har bir insonning bilimli, ma'rifatli bo'lishidir. Shuning uchun ham, Forobiy axloq tushunchasiga aql bilan uzviy bog'liq holda tafakkurga asoslangan axloq sifatida qaraydi. Bundan biz Forobiyning axloqni xulq me'yorlari ifodasi sifatidagina emas, balki kishilarning aqliy faoliyatning natijasi sifatida ham talqin etilganligini ko'ramiz. Forobiyning ta'lim — tarbiya yo'llari, usullari, vositalari haqidagi qarashlari ham qimmatlidir.

U «... insonda go'zal fazilatlar ikki yo'l, – ya'ni ta'lim va tarbiya yo'li bilan hosil qilinadi. Ta'lim nazariy fazilatlarini birlashtirsa, tarbiya esa tug'ma fazilat, nazariy bilimlar va omiliy kasb – hunar, xulq - odob fazilatlarini birlashtiradi. Ta'lim so'z va o'rganish bilan, tarbiya esa amaliy ish va tajriba bilan amalga oshiriladi» deb ko'rsatadi.

«Har ikkalasi birlashsa yetuklik namoyon bo'ladi, ammo bu yetuklik bilim va amaliy ko'nikmalarni qay darajada o'rgananligiga qarab, paydo bo'ladi», - deb uqtiradi alloma.

Forobiy, ta'limda barcha fanlarning nazariy asoslari o'rganilsa tarbiyada ma'naviy, axloqiy qoidalar, odob me'yorlari o'rganiladi, kasb – hunarga oid malakalar hosil qilinadi, deb tushuntiradi.

Bahouddin Naqshbandning tarbiyaviy qarashlari markazida orif insonni shakllantirish g'oyasi yotadi.

Orif inson, avvalo, aqlli, ilmi va ma'rifatli bo'lishi lozim. Uning ta'limotiga ko'ra, inson kamoloti ilmi shariat, ilmi ma'rifat va ilmi haqiqatni o'z ichiga olgan tasavvurdan iborat bo'lishi lozim. Bu yo'l orqali insonlar mavjud dunyo sir-sinoatlarini o'rganishlari va bilishlari imkoniyatiga ega bo'ladilar.

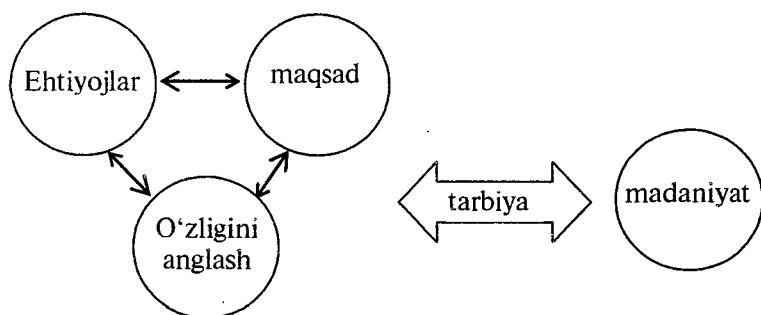
Xo'ja Bahouddin Naqshband bu ta'limotni o'rganuvchilarga pir-u ustoz bo'lib ta'lim berganlar. Pir-u ustoz Naqshband muridlar (shogirdlar)ning dunyoqarashini kengaytirib, Valiy avliyo darajasigacha aqlini rivojlantirganlar, ularga ta'lim berish uslubiyatini ishlab chiqqanlar. (Bu toifa uch qismga bo'linadi: muqallid, orif va mukammal). Bu pedagogika buyuk sohibqironning davlatni boshqarish va uni idora qilishida, g'olibona harbiy yurishlarida, mamlakatda asosiy tartib-intizom o'rnatish, fan va madaniyatni rivojlantirish, xalqlar o'rtasida buzilmas do'stlik mehr – shafqat, odamiylik va axloq – odobni tarbiyalash kabi muammolarni hal qilishga katta yordam bergan. Ustozning axloq va odob haqidagi ta'limotiga quyidagilar kiradi:

- adolat va adolatsizlik;
- so'z va ishning birligi;
- do'st va dushmanlik;
- botirlik va qo'rqoqlik;
- so'z va shirinsuxanlik.

Ta'lim – tarbiya ishlari ham Naqshband g'oyalarini ifoda etuvchi mafkura sifatida amalga oshiriladi. Farzandlarga islom diniga e'tiqod qilishni o'rgatish bilan birga alloma mehnatni sevishni, axloqli bo'lishni, odamlarga

yordam ko'rsatishni, bilim olish, hunar o'rganish va boshqa olijanobliklarni uqtiradilar. Masjid va madrasalarda talabalar ongida Allohga yaqin bo'lishning to'g'ri va samarali yo'li: tarki dunyochilik emas, balki jamiyat saodati uchun yashash, bunyodkorlik, savob ishlar va mehnatni qadrlash, ilm va bilim olishdir. Mukammal axloqqa erishish, xullas, jamiyat hayotida faol ishtirok etishni taqozo etadigan xulq – atvorni, sa'y – harakatni o'zida mujassam etadigan mafkura izchil ravishda singdirildi.

Agar bolalarga jazo berish sabablarini chuqur tahlil qiladigan bo'lsak, burchakka tik qo'yish yoki shirinlikdan mahrum qilish jazosini atroflarida shu «sho'r suv»ni «shimish»ga olib keladigan shunday muhitni yaratib qo'yanlarini sezmaydigan kattalarga berish kerak bo'ladi. Lekin, ularning shusiz ham muammolari ko'p, shuning uchun ular o'zlariga tinmay: «Men o'z ehtiyojlarimni boshqarayapmanmi? Nimani afzal ko'rib, nimani ko'proq qadrlayapman? Va bu xatti – harakatim boshqalarga bo'lgan munosabatlarimda qanday aks etyapti?» degan savollarni beraverishdan tortinadilar. O'z hissiyotlarini boshqarish, ularni (o'z erkinligini) cheklash, boshqasini (va uning erkinligini) hisobga olish – tarbiyaning asosi. Shu ma'noda, o'quv dargohini (o'qituvchilar) mutaxassislar rahbarligi ostida mashq qilib ko'rish mumkin bo'lgan mashq maydonchasiga o'xshatsa bo'ladi. Tajribali tarbiyachi, eng avvalo, har bir talabaning o'z hissiyotlarini hisobga olib, uni maqsadga yo'naltiradi, ularni boshqarish uchun sharoit yaratib beradi. Bu jadvalda shunday ko'rinish kasb etadi:

Hissiyotlar boshqarilishi – bu dolzarblikni tushunish, qiziqish, harakatga undovchi sabab – faollik, qaror qabul qilish demak.

Xulosa qilib aytsek, tarbiyani o'z hissiyotlarini, xohish va istaklarini boshqarish jarayoni, deb aytsek xato bo'lmaydi.

Pedagogik jarayonda o'z hissiyotlarini boshqarishni har bir talabaga o'rgatish bu maqsadni aniq mo'ljalga yo'naltirilganligini ko'rsatadi.

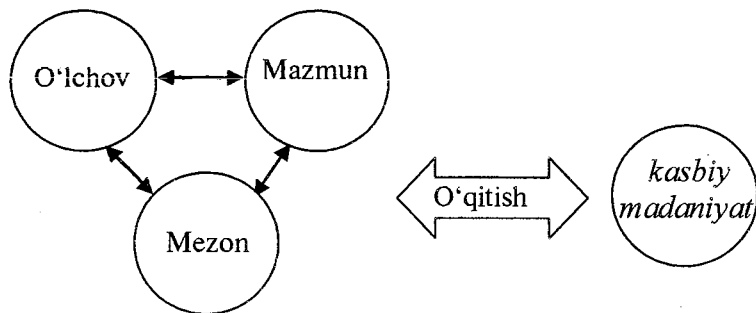
O'qituvchi auditoriya bilan o'zaro muloqot — (o'quv jarayonidan alohida vaqtda emas) tarbiyaviy jarayon borayotganligini anglay olishi darkor. Qiziqishlarini saqlab qolish, asoslab bera olish, faolliklarini qo'llab-quvvatlash, o'qituvchilarda pedagogik jarayonda maqsadni yuzaga keltiradi, ular kasbiy faoliyatda juda zarur bo'lgan o'zliklarini anglash mashqini oladilar.

O'quv jarayoniga qadam qo'ygan talabalar o'qish mazmuni qo'yilishi kerak bo'lgan o'z ichki ehtiyojlari (ichki normalar) ga ega bo'ladilar, ya'ni ba'zi bir tashqi narsalar — (informatsiya) hozircha ularga begona bo'lgan har qanday narsa ularni hushyorlikka chorlaydi.

Narsa-hodisaning tarkibini tizimli ravishda ko'rish kerak, ya'ni ma'lum ilmiy bilimni zanjirga aylantirish: tizim (elementlar va aloqalanish) yoki kichik tizim (elementlar va aloqalar) va h.q.

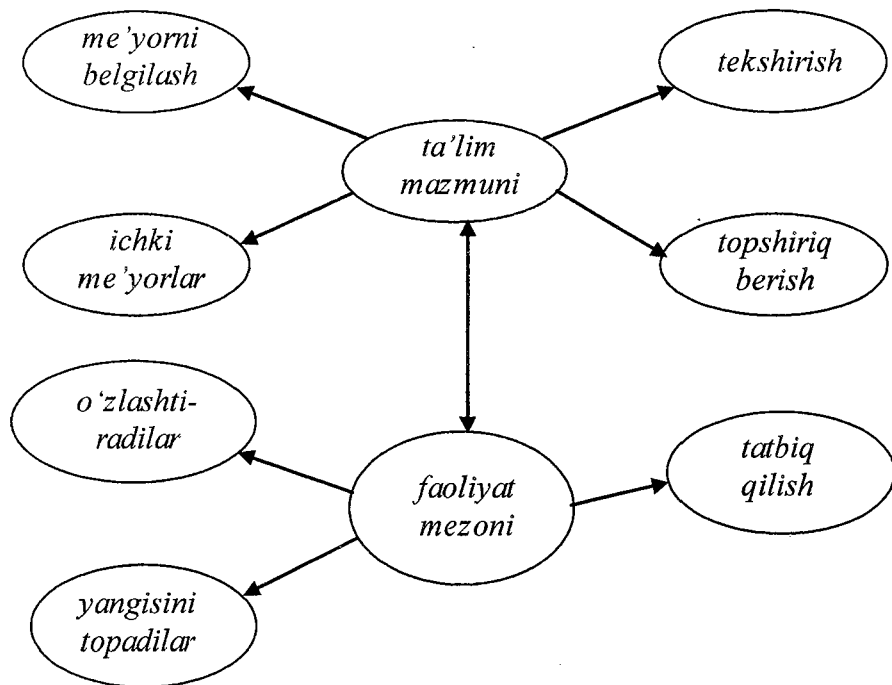
Kasbiy faoliyat mazmunining asosi bo'lib - malakali talablar, o'lchovlar, mezon, maqsad, vazifalar xizmat qiladi va ular o'qish yordamida madaniyatga erishadilar.

Kasbiy faoliyat mazmunini, uning quyidagi qurilma ko'rinishida ko'rish mumkin:

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, o'lchovga mazmun va mezon ta'sirini ko'rsatish orqali kasbiy faoliyat amalga oshadi va u kasbiy madaniyatni shakllantiradi. Bu shaxsning kasb ko'nikmalarini o'stirishga xizmat qiladi.

Ko'pincha kattalarning ta'limdagi odatiy texnologiyalari ma'lumotlarni berishgagina yo'naltirilgan bo'ladi va shu sababli talabalarga har qanday mazmunda bo'lishi mumkin bo'lgan o'z muammolarini hal qilish usuli, uslubi va texnologiyasini o'zlashtirishga sharoit yaratilmaydi. Bunda mazmun tuzilmasi fikrlash texnikasini, uni taqdim etish usuli esa kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirmaydi. Bu kasbiy faoliyat uchun salbiy holatdir.

Pedagogik texnologiyalardan foydalanib, talabani shaxsiy xususiyatlarini shakllantirganda, tarbiya va ta'limda unumdorlik kam yo'qotilishi mumkin. O'qituvchi «mening yo'limdan yur» degan talab o'rniga «atrofga qara, o'yla, tanla, mening yordamimda o'rgan» degan talabga o'tsagina kasbiy faoliyatni tashkil etish maqsadli bo'ladi. «Taraqqiyot va ta'lim biror kishiga tayyor holda berilmaydi va taqdim etilmaydi. Buning

uchun istagan har bir odam unga o‘z faoliyati, o‘z kuchi va o‘z intilishi orqali erishadi» - degan edi **A. Disterveg**.

Pedagogik faoliyatda o‘qituvchining fikrlashi (fikrlash texnikasi), so‘z bilishi (kommunikativ) qobiliyati, izlanuvchan ongi va anglanganligi (refleksli) harakatida namoyon bo‘ladi.

Fikrlash texnikasi qobiliyatlarni rivojlantirish, izlanuvchanlik texnikasini egallashdan kelib chiqadi .

Har qanday pedagogik texnologiya ham o‘qituvchi, ham talabadagi fikrlash texnikasini amalga oshirish jaryonida sodir bo‘ladi va rivojlanadi.

Tabiiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishning funksiyasi ta‘lim jarayonining asosini tashkil etadi.

Atrofimizga qaraylik: bizni norozi qiladigan hamma holatlar bir-birimizni tushunmaslik, bir – birimiz bilan kelisha olmasligimiz, o‘z fikrimizni o‘zgalar diqqatiga yetarli darajada asoslab, nuqtayi nazarimizni himoya qila olmasligimizdan kelib chiqadi. Donishmandlardan biri «oxirgi dalil-o‘q» deb bekorga aytmagan. Demak, o‘q otishning raqobatdoshi – ko‘proq, salmoqliroq dalillarni keltirish ekan, ya‘ni fikrlash ekan, u albatta natijali bo‘ladi.

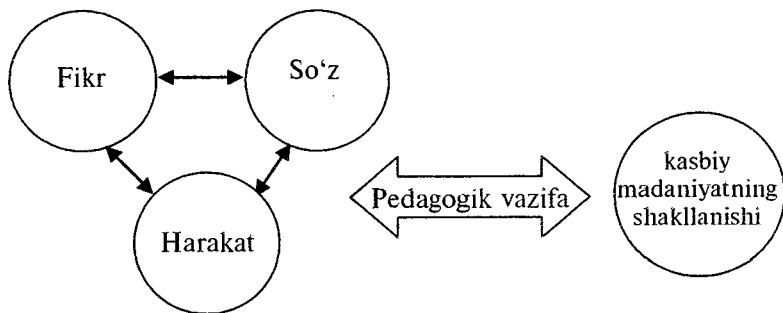
Pedagogik jarayonda kommunikatsiya ro‘y beradi – intellektual va hissiy mazmunlar almashadi, ya‘ni pedagogik muhitda qayd etilganidek, to‘g‘ri va teskari aloqa natijali kommunikatsiya sodir bo‘lishini tashkil etish orqali o‘qituvchida yuqori malaka shakllanadi.

Refleksiv qobiliyatlar o‘qituvchining kasbiy yoki shaxsiy sifatlari namoyon qilish ishi uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

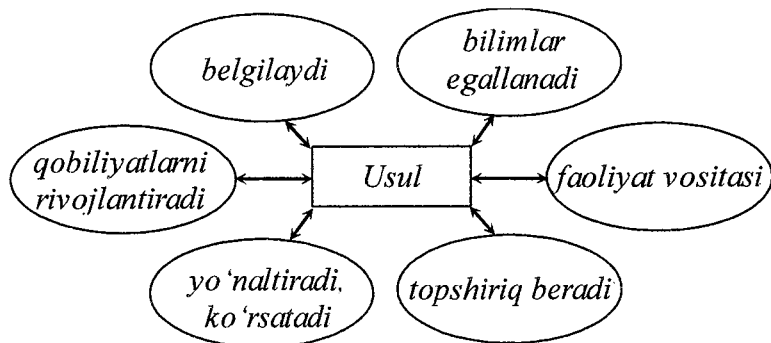
Pedagogik ijodkorlik va mahorat ko‘pincha o‘qituvchining rivojlanish darajasiga bog‘liq bo‘ladi. Biror yangilik yaratishga, o‘z harakatlarini, tajribalarini qaytarishga urinish, agar sharoit o‘zgarishi, ya‘ni yangilik elementlarini hisobga olgan holda amalga oshirilsa, muvaffaqiyatga erishish mumkin. Bunda o‘qituvchiga ijodiy qobiliyatlar zarur bo‘ladi.

Agar ta‘lim subyekti to‘g‘risidagi tasavvurimiz bizni o‘rab turgan olam yaxlitligiga mutanosib ravishda: fikr - so‘z – harakat («ruh» - «sotsio» - «bio») bilan hamjihat bo‘lsa, bizning pedagogik jarayondagi vazifamiz – shu yaxlitlikni ta‘minlash uchun asos bo‘ladi. Buni quyidagicha tasvirlash mumkin:

Fikr, so‘z, harakat mazmunidan o‘rin olgan qobiliyatlar o‘zgarishi – tabiat in‘om etgan hamma narsani ongimizda rivojlantirishi mumkin.

Unutmaylik, pedagogik jarayonda aynan usullar – talabalarning faoliyat yo‘nalishini aniqlaydi va belgilaydi, o‘qituvchining mahoratiga bog‘liq ravishda u yoki bu qobiliyatni rivojlantirish uchun xizmat qiladi. Shu sababdan o‘quv yurtini faqat ilm olish maskani emas, balki mashq maydonchasi sifatida ham ko‘rib chiqish lozim bo‘ladi. Chunki u yerda bo‘lajak kasbiy faoliyat egalari o‘z qobiliyatlarini malakali mutaxassislar rahbarligida rivojlantirish imkoniyatiga ega bo‘ladilar. Bunda usul boshqaruvchi bo‘ladi. Qarang:

Ba‘zan usul unumdorligi kasbiy faoliyat unumdorligi bilan almashtiriladi. Ayni paytda, usul tanlashda quyidagi asosiy mezonlardan foydalaniladi:

- talabalar qobiliyatini rivojlantirish;
- faoliyatning kasbiy vositalar bilan mutanosibligini ta‘minlash;

- refleksiya, kommunikatsiya, fikrlash texnikasining ijtimoiy – madaniy o‘lchovlarga muvofiqlashtirish;

- pedagogik jarayonning mazmuni va maqsadlariga mutanosiblikni ta’minlashdan iborat.

Ijtimoiy – iqtisodiy o‘zgarishlarga moslasha oladigan mutaxassislarni tayyorlashda ijtimoiy buyurtma olgan zamonaviy oliy ta’lim tizimining yaxlitligi birinchi darajali bo‘lgan sifat o‘zgarishlarini o‘z boshidan kechirmoqda.

4.2. O‘quv-tarbiya jarayonini boshqarishda pedagogik mahorat

Jamiyatning kundan kunga o‘zgarishi har bir pedagogdan tashabbuskorlik, faoliyat, mustaqil fikrlash, samarali pedagogik texnologiyalarni joriy etishni talab etadi.

Kollejda o‘tiladigan dars - bu pedagogik faoliyatning asosiy negizi hisoblanadi. Darsda o‘qituvchi talabaga ma’lum bilimni yetkazadi, beradi va o‘qitadi. Ularga bilim berishda o‘qituvchi tobora faoliyatini kengaytirib boradi, bilimlarini oshiradi. Hozirgi paytda doimiy qo‘llaniladigan uslubiy ishlarda ham kamchiliklar bor. Dars o‘tish jarayonlarida hali sxolastik elementlar mavjud. Ba’zi o‘qituvchilar iqtisodiy – ijtimoiy, siyosiy hayotdagi o‘zgarishlarni tahlil qilmaydilar. Ular talabalarni mustaqil fikrlashga, turli xil munozaralar, savol - javoblar qilishga va o‘quv materialini mustaqil o‘rganishga yo‘naltirishlari lozim. Har bir yangi g‘oya va o‘zgarishlar, texnika va texnologiyalarning so‘nggi yutuqlarini o‘quv jarayoniga tatbiq qilib borish kerak. Talabalarni o‘quv mehnat faoliyatiga qaratishda ularda xursandchilik, yutuq, omad tuyg‘ularini tug‘dirish yoki shakllantirish, oldinga harakatlantirish va rivojlantirish lozim. Bugungi pedagogik hamkorlik talabalarni o‘qishga jalb qila olishga tayanch bo‘lishi kerak. Pedagogik hamkorlikning yana bir asosiy tamoyili talabalardagi tortinchoqlik, hadiksirash, hayajonni yo‘qotib, bamaylixtir, erkin, o‘z kuchiga ishonadigan qilib tarbiyalashdan iboratdir. O‘qituvchilar dars jarayonida shunday usullarni qo‘llashlari kerakki, bunda har bir talaba o‘zini shaxs deb hisoblashi va o‘qituvchining shaxsan unga e’tibor qaratayotganini his qilishi lozim. Hozirgi zamonaviy kasb-hunar ta’limi sharoitida talabalarni o‘qitish, tarbiyalash, ularni ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda pedagog va talabalarning o‘zaro hamkorlikda faoliyat ko‘rsatishlari talab etiladi.

1. Shuning uchun ham, kasb-hunar kollejlarining maxsus fan o'qituvchilari pedagogik mahoratga ega bo'lishi va o'z sohasining yetuk mutaxassisi bo'lishi kerak. Kollejda darsni yaxshi o'tishi uchun o'qituvchidan birinchi navbatda g'oyaviy, amaliy va kasbiy tayyorgarlik talab etiladi. Darsga tayyorlanish uchun o'qituvchi doimo shu fanning pedagogik, psixologik va metodik xarakterda bo'lgan yangiliklari bilan tanishib borishi kerak. Shu bilan birga, u yana ilmiy-uslubiy jurnallar va gazetalarni ham o'qib borishi kerak.

Darsning mazmuni, tizimi va o'qitish usullarining tanlashda kasb-hunar kollej talabalarining yosh xususiyatlari ham e'tiborga olinadi. O'qituvchilarni xilma-xil faoliyat turlariga jalb etish, ko'rgazmalikdan keng foydalanish, o'yin elementlarini kiritish, yangi materialni o'rganish va o'tilganlarni mustahkamlash uchun maqbul me'yorni aniqlash kabilarning mazmun va tuzilishga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

O'qituvchining vazifalaridan biri o'quv jarayonini boshqarish hamda darsda ta'lim-tarbiyaning samaradorligini oshirishga yordam beradigan qulay muhitni yaratishdir. Barcha didaktik talablar to'liq darajada yaxshi natijalar beradi. Kasb-hunar kollejlarida didaktik vazifasi va tuzilmasiga ko'ra darslar quyidagi turlarga bo'linadi:

1. Aralash darslar
2. Yangi materialni o'rganish darslari
3. Bilim, ko'nikma, malakalarni mustahkamlash darslari
4. Mashqlar va amaliy ishlar darsi
5. Umumlashtiruvchi takrorlash darslari
6. Laboratoriya darslari
7. Talabalar bilimini nazorat qilish, tekshirish va baholash darslari va boshqalar

Hozirgi davrda kasb-hunar kolleji o'qituvchilaridan texnika va texnologiyalarning kun sayin o'zgarayotganligi, ish sharoitlarining ham o'zgarayotganligi, yangi adabiyotning paydo bo'layotganligi, o'quv rejaları dasturlariga tuzatishlar kiritilayotganligi, o'qitishning shakl va usullarini takomillashtirishni talab qiladi. Ammo o'qituvchining har bir alohida darsga tayyorlanishi uning o'quv ishiga tayyorlanish faoliyatining bir qismi xolos. Bu:

- O'qituvchining o'z predmeti bo'yicha butun kurs yuzasidan tayyorlanishi;

- O'quv dasturining har bir mavzusiga tayyorlanishi;
- Har bir darsga tayyorlanishni o'z ichiga oladi;

Butun kurs yuzasidan tayyorgarlik yangi ilmiy ishlar, yangi uslubiy materiallar bilan tanishishni, dastur va darsliklarni o'rganishni va boshqa ishchi hujjatlar tuzishni nazarda tutadi. Har bir mavzuga tayyorlanish o'qituvchini yana dasturga, mavzu yuzasidan qo'shimcha materiallarga, har bir mavzuning asosiy masalalarini aniqlashga, o'qitish usullarini tanlashga va kerakli uslubiy vositalarni, ko'rgazmali qurollar, jihozlar, uskuna, asboblari va hokazolarni tayyorlashga majbur etadi.

Bunday didaktik maqsadlar izchilligini aniqlash, mazmundagi yetakchi g'oyalarni, faoliyatining asosiy turlarini ajratish predmetlararo aloqalarni ajratib olish, natijalarni tahlil qilish imkonini beradi. Har bir alohida darsga tayyorlanishda o'qituvchi quyidagi ishlarni amalga oshiradi; mavzuni aniqlaydi va dars vazifalarini konkretlashtiradi; o'quv materialining mazmunini ajratadi va uni didaktik jihatdan ishlab chiqadi. Yetakchi g'oya, tushuncha, qonuniyat, amaliy ma'lumotlarni ajratadi; ilgari o'rganilgan mavzu bilan bog'lanishni, mazmunan joylashtirishni, mantiqan nazarda tutadi; talabalarning o'quv — bilish faoliyatlari, xarakterini aniqlaydi, ya'ni qanday ko'nikma va malakalar shakllanishi, izlanish faoliyatini, mustaqil ish va o'qituvchining roli o'rtasidagi nisbat qanday bo'lishini o'ylab ko'radi. Shu shakllarni ishlab chiqadi, dars qismlarini ajratadi; o'qitish usullari: masala, mashq, muammoli savollar, topshiriq, dasturlashtirish elementlarini tanlaydi va aniqlaydi. O'qitishning texnik vositalarini tanlaydi va tekshiradi; butun dars jarayonini rejalashtiradi. Dars rejasida, odatda sana va dars raqami, uning mavzusi, vazifalari mazmunining asosiy masalalari, o'qituvchi va talabaning faoliyat turlari, o'qitish usullari va vositalari, so'raladigan talabaning familiyasi, individual topshiriqlar, uyga vazifa ko'rsatiladi. Ammo dars rejalarining tuzilmasi va hajmi o'qituvchining malakasi hamda tajribasidan kelib chiqib, tuzilishi kerak. Yaxshi tayyorlangan darsni yana uyushgan holda aniq va samarali o'tkaza bilish ham kerak. Bunda quyidagi qonunlarga amal qilishi lozim:

1) Darsni aniq va uyushgan holda boshlash; buning uchun esa darsga hamma narsa oldindan tayyorlangan bo'lishi kerak.

2) Talabalar e'tiborini dars mazmuniga qarata bilish va uni butun dars davomida talabalarning bilish faoliyatlarini faollashtirib, saqlay

bilish, darsga qiziqishni qo‘llab-quvvatlash, talabalar oldida muammoli savollar qo‘yish, ularni doimo javob berishga tayyor holda saqlash, darsdagi ishlarni xilma-xillash, hammani ko‘rib, hamma narsani so‘rab turish;

3) Darsda vaqtdan oqilona foydalanish: o‘quv jihozlarini oldindan tayyorlash, ularni to‘g‘ri joylashtirish, topshiriqlarni bajarilishiga erishish, talabalar e‘tiborini chalg‘ituvchi sabablarga yo‘l qo‘ymaslik;

4) O‘z xatti-harakatini kuzatish: g‘oyaviy e‘tiqod, yuksak axloqiylik va madaniyat, gapirish va talab qilish, rag‘batlantirish, talabalarga murojaat qilish uslubi – bularning barchasi o‘qituvchi faoliyatining uslubini belgilaydi hamda talabalarning zo‘r berib ishlashi yoki his-tuyg‘ularini qo‘zg‘aluvchanligini istisno qiladi.

5) Darsda tadbirkorlikni namoyish qilish, yuzaga kelgan sharoitni yoki darsni o‘tkazish sharoitlaridagi o‘zgarishlarni hisobga olish kerak.

Zamonaviy dars talabalar faoliyatini faollashtirish, ajratiladigan vaqtni qisqartirish, bilimlarni nazorat qilish va mustahkamlash funksiyalarini birlashtirish, mustaqil ish, ijodiy xarakterdagi topshiriqlar hajmini oshirish, muammoli izlanish usullaridan, o‘qitishning texnik vositalari va dasturlashtirish elementlaridan oqilona foydalanish yo‘lidan takomillashib bormoqda. Hozirgi payt dars o‘quv jarayonini tashkil qilishning asosiy shakli bo‘lsa-da, kasb-hunar kollejida laboratoriya mashg‘ulotlari, seminarlar, uy vazifalari, qo‘shimcha mashg‘ulotlar, mehnat va ishlab chiqarish ta‘limining samarali usullaridan foydalanishni hamda ularni rivojlantirishni talab etadi.

4.3. Zamonaviy ishlab chiqarish ta‘limi ustasining faoliyati

Muayyan mutaxassisni tayyorlashda ta‘lim va tarbiya berishni asosiy qonuniyatlari amalga oshirilishi shart. Bunday qonuniyatlardan biri “Pedagog-o‘qituvchi” munosabatini erkinlashtirish hisoblanadi.

Ishlab chiqarish ta‘limi ustasining kasbi pedagogik faoliyatining xususiyati shundaki, u xuddi ikki taraflama mehnat predmetiga ega bo‘ladi. Bir tomondan, uning asosiy vazifasini insonlar bilan o‘zaro munosabat tashkil qilsa, ikkinchi tomondan, ma‘lum bir kasb sohada maxsus bilim, ko‘nikma va mahoratga ega bo‘lishi talab qilinadi.

Bundan tashqari, ishlab chiqarish ta‘limi ustasi talabalarning mehnat faoliyatini rivojlantirish bilan bir qatorda ularning yosh xususiyatlarini

e'tiborga olishi kerak. Bu esa tarbiyashunoslik va maxsus soha bo'yicha tayyorgarlikni talab etadi. Demak, ishlab chiqarish ta'limi ustasi xushmuomala, shuningdek, ma'lum shaxsiy ijtimoiy-psixologik xususiyatlarga ega bo'lishi kerak. Ishlab chiqarish ta'limi ustasi kasbining o'ziga xosligi uning ijtimoiy, jamoaviy va ijodiy tavsifidan iboratdir.

Kasb-hunar kollejarida ishlab chiqarish ta'limi ustalari ishining tahlili shuni ko'rsatdiki, bugun u Davlat ta'lim standartida belgilangan tayyorgarlik bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalar bilan bir qatorda tarbiyaviy, tashkiliy, boshqaruvchanlik, o'quv-uslubiy ishlarni bajarish kabi mahoratga ham ega bo'lishi kerak.

Bo'lajak ishlab chiqarish ta'limi ustasining tarbiyaviy ish bo'yicha ko'nikma va mahorati, kasb-hunar kollejidagi faoliyati jarayonida shakllanishi kerak. Aynan usta o'quvchilarning kasb madaniyati bo'yicha dunyoqarashini, odob-axloqining shakllanishini nazorat qiladi. Bu funksiyalarni bajarish uchun ustaning o'zi kasbiy tayyorgarlikka ega bo'lishi kerak.

Ta'kidlab o'tganimizdek, ishlab chiqarish ta'limi ustasining kasb faoliyati talabalar bilan bog'liqdir. Bu o'zaro harakat, ya'ni "Pedagog-o'quvchi" tarbiyaviy munosabatlari doirasida amalga oshiriladi.

Shuning uchun ham, ishlab chiqarish ta'limi ustasi va talabalar o'rtasidagi o'zaro munosabatga ikki taraflama yondashish kerak. Birinchidan, kasb ta'limi mazmuni bo'yicha usta u yoki bu maxsus sohada ma'lum bilim, ko'nikma va mahoratlarning tashuvchisi hisoblanadi, biroq shu vaqtning o'zida talabalar bilan o'zaro faoliyat yuritadi.

"Usta-talaba" tizimidagi o'zaro munosabatlar muhim pedagogik shartlardan biri bo'lib, bo'lajak kichik mutaxassislarni tarbiyalashning asosi hisoblanadi. Ishlab chiqarish ta'limi ustasining tarbiyaviy ishlar sohasidagi bilim va mahorat darajasi faqat ularning pedagogika, psixologiya, ishlab chiqarish ta'limi uslubi bo'yicha savollarga bergan javobi bo'yicha baholanadi. Ko'rinib turibdiki, bu yerda ishlab chiqarish ta'limi ustasi faoliyatida tarbiyaviy yo'nalish inobatga olinmagan va o'quv rejasida ham bunday fan yo'q.

Nazariy jihatdan u yoki bu faoliyat tayyorgarligini baholash asosida amalga oshiriladi. Bular motivatsiyali yo'naltiruvchi ijtimoiy-psixologik va jarayonli komponentlar.

Ishlab chiqarish ta'limi ustasining motivatsiyali komponenti tarbiyaviy ishga ijobiy munosabatni tarkib topshirish, rivojlantirish va boshqalarni

o'z ichiga oladi. "Tarbiyaviy ishda motivatsiya" deganda tarbiyaviy faoliyat mazmunini, yo'nalishini va tavsifini aniqlovchi motivatsiyalar, to'plamni tushuniladi.

Tarbiyaviy faoliyatning tashqi motivatsiyalari mavjud bo'lib, ularga ta'lim muassasasidagi ishning ustuvorligi, pedagog sifatida shaxsiy va kasbiy o'sish imkoniyati, tarbiyaviy motivatsiyalarga ishlab chiqarish ta'limi ustasi faoliyatining ta'siri va natijasini kiritish mumkin. Shuningdek, motivatsiya sifatida va boshqaruv motivatsiya ham mavjud bo'lib, bular ishlab chiqarish ta'limi ustasi va talaba o'rtasidagi o'zaro hamkorlikdagi harakatda yuzaga chiqadi.

Ustaning yetakchi tarbiyaviy motivatsiyasi deb, talabaning bo'lajak malakali kichik mutaxassis sifatida shakllanishiga g'amxo'rlik qilishiga aytiladi.

Tarbiyaviy ishga tayyorgarlikning yo'naltiruvchi komponenti ishlab chiqarish ta'limi ustasining kasb faoliyati xususiyatlari va sharoitlari to'g'risidagi bilim va tasavvurlarini o'z ichiga oladi va qiziqish, yondashuvchanlik, dunyoqarash, ishonch hosil qilish, ko'zlangan maqsad orqali kasbiy yo'naltirilganligini ifodalaydi.

Bir kasbga qiziqishi, asosan, yo'naltirilganlikning birinchi shakli hisoblanib, o'rta maktabdan shakllana boshlaydi. Shuningdek, tarbiyaviy ishga qiziqish ham yoshlikdan boshlanib, bir qancha talablarga ega va odamning o'zaro ta'siri bilan bog'liq. Maktabda olingan bilim tarbiyaviy ishga bo'lgan qiziqishga asos bo'lishi mumkin.

Qiziqish mehnat faoliyati sifatida talabalarni ma'lum yo'nalishda harakatlanishlariga sabab bo'ladi.

Tarbiyaviy ishga bo'lgan qiziqish «bilimga chanqoqlik»ni keltirib chiqarsa, unga yondashuvchanlik - "faoliyatga chanqoqlik"ni yuzaga keltiradi. Bo'lajak ishlab chiqarish ta'limi ustasi o'qitish va tarbiyalash jarayonida yondashuvchanlikni rivojlantirib borishi zarur.

Ma'lumki, dunyoqarash dunyo qonuniyatlari, insonni o'rab turgan mavjudotlar, tabiat va jamiyat haqidagi qarashlar hamda tasavvurlar tizimini bildiradi.

Tarbiyaviy faoliyatga nisbatan kasbiy dunyoqarash, qiziqish va yondashuvchanlikdan farqli ravishda tarbiyaviy ish haqida to'liqroq integratsiyalangan tasavvurni beradi.

Kasbiy dunyoqarash fikrlash va iroda bilan birga asta-sekin shakllanib, rivojlanib boradi. Tarbiyaviy ishda kasbiy dunyoqarashni shakllantirish-

ishlab chiqarish ta'limi ustasini tayyorlashdagi bosh vazifa bo'lib hisoblanadi.

Ijtimoiy-psixologik komponent ishlab chiqarish ta'limi ustasining talabalar bilan muomala va o'zaro hamkorlik qilishdagi adekvat faoliyatini ta'minlaydi.

Jarayonli komponent ishlab chiqarish ta'limi ustasining tarbiyaviy uslub va usullarni egallashida, ularni amalda bajarish uchun bo'lgan bilim, ko'nikma va mahoratni sintez qilishda ifodalanadi.

Tarbiyaviy faoliyat – darsdan tashqari ishlarni, ishlab chiqarish ta'limi mashg'ulotlaridagi tarbiyaviy yondashuvlari, talabalar bilan faol ishlashni, guruh shaklidagi faoliyatni shakllantirishni, ruhiy-pedagogik tashxis o'tkazishni, talabalardan shaxs sifatida shakllanishini, ota-onalar bilan ishlashni o'z ichiga olishi mumkin.

Demak, ishlab chiqarish ta'limi ustasi pedagogik faoliyat yuritadi, uning vazifasi bo'lajak kichik mutaxassis shaxsini tarbiyalash va shakllantirishdan iboratdir.

4.4. Talabalarni kasbga yo'naltirish

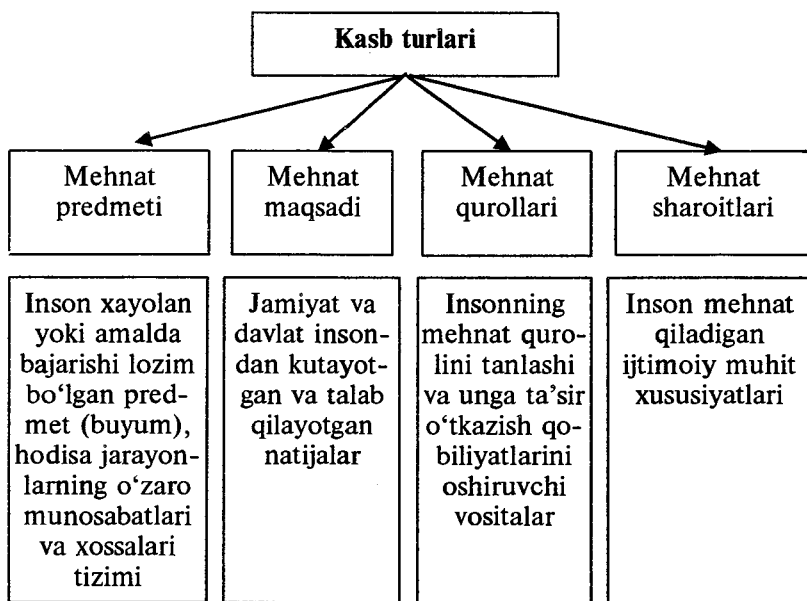
Mustaqil respublikamizning buyuk kelajagini yaratish ishlariga yosh avlodning faol qatnashishga jalb etish bevosita kasbga yo'naltirish ishi bilan bog'liq.

Yoshlarni kasbga yo'naltirish muammosi bilan pedagoglar, ruhshunoslar, shifokorlar, iqtisodchilar, jamiyatshunoslar kabi qator sohalarda faoliyat ko'rsatuvchi mutaxassislar shug'ullanadi. Bu esa muammoni pishiq-puxta hal etilishiga sharoit yaratadi. Yoshlarda fan-texnika, texnologiya asoslari haqida mukammal bilim, kasbiy ish-harakat usullarini, ongillik, mustaqillik, ishbilarmonlik, ijodkorlik kabi qobiliyatlarni shakllantirishga erishish uzluksiz ta'lim tizimining barcha bo'g'inlarini muhim vazifasidir.

Kasbga yo'naltirish ishida iqtisodiy muammolar muhim ahamiyat kasb etadi. Kasbga yo'naltirishda, bir tomondan, turli kasblar va ixtisosliklarning mavjudligi, ikkinchi tomondan, shaxslarning qator xususiyatlari bilan farqlanishi o'ziga xos muammoli vaziyatlarni vujudga keltiradi. Umuman, ilk kasbga yo'naltirish ishlari oiladan boshlanib, atrof-muhit, ota-ona, kattalar, qo'ni-qo'shni, mahalladoshlar ham unga o'z maslahatlari, kasb-korlari bilan ma'lum ta'sirini ko'rsatadi.

Kasbni to'g'ri tanlash-inson hayotidagi muhim jarayon bo'lib, u har bir shaxsning qiziqishi, mayli, imkoniyatlariga mos kelishi zarur. Yoshlarning kasb tanlashi ongli zaruriyat va ayni paytda, jamiyat manfaatlariga mushtarak bo'lishi, ularning kamolot yo'lidagi shaxsiy talablarini qondirishi lozim.

Kasb-hunar tanlashda har bir shaxs avvalo nimaga qiziqishini, qo'lidan qanday ish kelishini, ya'ni nimani uddalay bilishini, tanlagan kasbi o'ziga hamda jamiyatga qanday naf keltirishini anglay bilishi zarur. Bu holatni mantiqan quyidagicha ifodalash mumkin. «Kerak-xohlayman, bilaman-uddalayman».

Bilim-shaxs rivojlanishi jarayonida egallangan axborotlar majmuyidir. Bilim egallash manbalari: uzluksiz ta'lim tizimi, ommaviy axborot vositalari, jamiyat (oila, mahalla, tanishlar, qarindosh-urug'), hayot faoliyati kabilar.

Moyillik – ma'lum bir faoliyat bilan shug'ullanishga undovchi omil.

Qiziqish – u yoki bu obyektlar bilan yaqindan tanishish, uni bilishga, o‘rganishga bo‘lgan intilish. Insonning qiziqishi quyidagilarga bo‘linishi mumkinligini fanda isbotlangan: insonlarga, texnika, tabiatga, belgilarga, badiiy obrazlarga.

Layoqat – shaxsdagi tabiiy tug‘ma xususiyat bo‘lib, u hayot va tajriba davomida rivojlanib, faoliyat davomida **qobiliyat** sifatida namoyon bo‘ladi. Qobiliyat umumiy va maxsus bo‘lishi mumkin.

Jamiyatning kasb-hunar egalariga bo‘lgan ehtiyojlari: tanlangan kasbning mehnat mazmuni va istiqbollari haqidagi bilimlarni egallash; o‘zining tanlangan kasbiga munosibligini va shu yo‘nalishdagi o‘quv yurtida o‘qiy olish imkoniyatlarini; tanlangan kasbning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatini tushunish kabilarni belgilaydi.

MEHNAT PREDMETI BO‘YICHA KASBLARNING TASNIFI

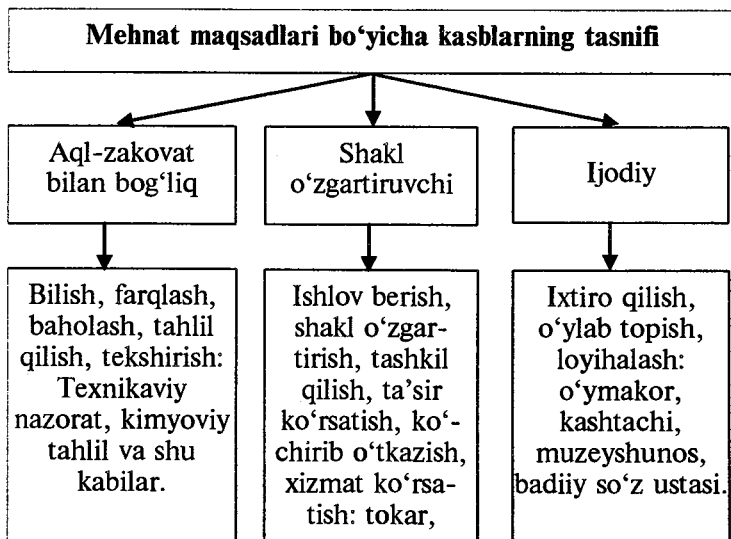
Inson-texnika	Inson-tabiat	Inson-inson	Inson-belgilar tizimi	Inson-badiiy obrazlar
Texnik tizimlar bilan munosabatda bo‘lish talab etiladigan mehnat faoliyat. Asboboz-chilangar, tokar, radiotexnik, avtomobillarni sinovchi, ta‘mirlovchi chilangar va shu kabilar.	Tabiat bilan munosabatda bo‘lish talab etiladigan mehnat faoliyati: dehqon-fermer, asalarichisi, chorvador, zootexnik va shu kabilar.	Insonlar bilan munosabatda bo‘lish talab etiladigan faoliyat: tarbiyachi, o‘qituvchi, to‘garak rahbari va shu kabilar.	Belgilar tizimi bilan munosabatda bo‘lish talab etiladigan faoliyat: harf teruvchi, ofset bosma bosuvchi va shu kabilar.	Rassom, kulol, kashtado‘z, dizayner – loyihalovchi va shu kabilar.

MEHNAT QUROLLARI BO'YICHA KASBLARNING TURLARI

Qo'l mehnati bilan bog'liq: asbobsoz-chilangar, avtomobillarni ta'mirlovchi chilangar, bo'yoqchi, suvoqchi va shu kabilar	Mexanizm va mashinalarni ishlatish bilan bog'liq: Tokar, frezerlovchi, haydovchi, kombaynchi va shu kabilar	Avtomatik qurilmalarni ishlatish bilan bog'liq: Dasturli stanklar operatori, nazorat-o'lchash uskunali va avtomatik qurilmalarni ta'mirlovchi chilangar	Maxsus qobiliyatlari ishga solish bilan bog'liq: O'yimakor, rassom, kulol, dizayner, musiqachi, badiiy so'z ustasi va shu kabilar.
--	--	---	---

MEHNAT SHAROITI BO'YICHA KASBLARNING TURLARI

Ma'naviy javobgarligi yuqori darajada bo'lgan: Jamoat tartibini saqlash, davlat va Vatan himoyasi, xizmat ko'rsatish, shaxs tarbiyasi bilan bog'liq faoliyat.	O'ziga xos sharoitga ega: yer va suv ostida, yuqori harorat ostida, shovqin tebranish, o'ta nam yoki quruq sharoitda faoliyat ko'rsatish kabilar bilan bog'liq dengizchi, metro haydovchisi, uchuvchi va shu kabilar.	Maishiy xizmat bilan bog'liq shart-sharoitlar: Operator-dasturchi, havaskorlik raqs jamoasi, tabiatshunos va shu kabilar.	Ochiq havodagi mehnat sharoiti: Dehqon-fermer, cho'pon, YHX xodimi va shu kabilar.
--	---	--	---

4.5. Kasb-hunar kollejlarda ilmiy-uslubiy ishlarni tashkil etish metodikasi

Kasb-hunar kollejlarda ilmiy-uslubiy ishlarni zamon talablari asosida tashkil etish va unga rahbarlik qilish uchun kollej rahbari mohir pedagog va kasb-hunar sirlarini yaxshi biladigan mutaxassis bo'lishi kerak. U mustaqil ravishda bilim olish va malaka oshirish kurslari orqali ilmiy-uslubiy ishlarning mazmuni hamda ularni tashkil etishga oid masalalarni o'rganib borishi kerak.

Kasb-hunar kollejlarda tashkil etiladigan ilmiy-uslubiy ishlarning vazifalari sirasiga quyidagilar kiradi:

- kasb-hunar kolleji pedagog va texnik xodimlarining ilmiy-g'oyaviy saviyasini, pedagogik mahoratini oshirish;
- talabalarni milliy mustaqillik ruhida tarbiyalash mazmuni, shakl, usul va vositalarini takomillashtirish;
- ta'lim, tarbiya va rivojlantirish maqsadlarining birligi, umummilliy, umumkasbiy va maxsus tayyorgarlikning uzviylikini ta'minlash;
- ilg'or pedagogik va ishlab chiqarish tajribalarini, fan va texnika yutuqlarini o'rganish, umumlashtirish hamda ta'lim-tarbiya jarayoniga joriy etishdan iborat.

Ilmiy-uslubiy ishlarda ishtirok etish kasb-hunar kollejlardagi barcha rahbarlar, o'qituvchilar, muhandis-pedagoglar uchun majburiy bo'lib, bu ularning pedagogik faoliyatini ajralmas qismi hisoblanadi.

Kasb-hunar kollejlarda olib boriladigan tarbiyaviy ishlarning mazmuni, tashkiliy shakllari va ularga rahbarlik qilishga o'rta — maxsus, kasb-hunar ta'limi tizimi oldida turgan vazifalardan kelib chiqadigan quyidagi asosiy talablar qo'yiladi:

1. G'oyaviy yo'nalganlik.
2. Ilmiylik.
3. Aniq bir maqsadga qaratilganlik va tizimlilik.
4. Ijodiy yo'nalganlik.
5. Ta'sirchanlik va jozibadorlik.

Kasb-hunar kollejlardagi uslubiy ishlarning mazmuni, yo'nalishi, tuzilmasi kabilar uslubiy ish haqidagi Nizom bilan belgilanadi. Shu Nizomga muvofiq, jamoaviy va individual tarzda uslubiy ishlar olib boriladi.

Quyidagilar jamoaviy uslubiy ish shakllari sirasiga kiradi:

- pedagogik kengash;
- uslubiy komissiyalar;
- ilg'or tajriba maktabi, muammoli seminarlar, ilmiy-uslubiy konferensiyalar, pedagogik o'qish va turli uslubiy kengashlar.

Individual uslubiy ish quyidagi shakllarda amalga oshiriladi:

- kasb-hunar kollejlari rahbarlari, o'qituvchilar, muhandis-pedagoglar va boshqa muhandis-texnik xodimlarning o'z g'oyaviy-siyosiy darajasi, pedagogik malakasi va kasbiy mahoratini oshirish yuzasidan olib boriladigan mustaqil uslubiy ishlari;

- kollej rahbari (direktor), uning o'rinbosarlari, katta usta, o'qituvchilar, muhandis-pedagoglar va boshqa muhandis-texnik xodimlar bilan olib boradigan individual uslubiy ishlari.

Uslubiy ishlar shakli va mazmuni bo'yicha ham, pedagogik xodimlarning turli guruhlarini qamrab olish bo'yicha ham muvofiqlashtirilgan taqdirdagina yuqori samaradorlikka erishish mumkin. Kasb-hunar kollejida uslubiy ishlarni umumiy mavzu asosida tashkil etish tajribasi bunday muvofiqlashtirish usullaridan biridir. Uslubiy ishni bunday tashkil etishning mohiyati shundan iboratki, kasb-hunar kolleji ma'lum bir vaqtga mo'ljallangan umumiy mavzuni tadqiq etadi. Buning natijasida ta'lim-tarbiya jarayonini takomillashtirishning dolzarb muammolarini hal etishga muayyan hissa qo'shadi, turli toifadagi pedagogik xodimlarning tayyorgarlik darajasi hisobga olingan holda, ularning pedagogik mahoratini oshirish vazifalarini muvaffaqiyatli amalga oshirishga imkon beradi.

Ushbu mavzu kasb-hunar kolleji ishining muayyan bosqichida uning uchun dolzarb bo'lishi: kasbiy ta'limga oid avvalgi tajribalarga bog'liq va ularning uzviy davomi bo'lishi; ta'lim-tarbiya nazariyasi va metodikasiga yangilik kiritilishi; daliliy materiallar bilan boyitilishi, umuman, ta'lim-tarbiya jarayonini sifat va samaradorligini oshirishga xizmat qilishi kerak. Bunday mavzularga quyidagilarni misol sifatida keltirish mumkin.

- talabalarda dialektik dunyoqarashni tarkib toptirish;
- tahsil oluvchilarning ta'lim jarayonida faolligi va mustaqilligini tarkib toptirish;
- ta'lim-tarbiya jarayonini maqbullashtirish;
- ta'lim-tarbiya va rivojlantirishning birligini ta'minlash;
- predmetlararo aloqadorlikni ta'minlash;

- ta'lim va tarbiya jarayonini individuallashtirish;
- tahsil oluvchilarda mehnatga va jamoat mulkiga ongli munosabatni shakllantirish;
- fan-texnika taraqqiyotini jadallashtirish talablari asosida kasbiy tayyorgarlikni takomillashtirish;
- fanlar va kasblarning majmuaviy uslubiy ta'minlanishi;
- darsning samaradorligini oshirish yo'llari;
- yangi pedagogik texnologiyalarini joriy etish;
- ta'lim-tarbiya jarayonini faollashtirish.

Uslubiy ish kasb-hunar kollejining istiqbol va joriy ish rejalarida mustaqil bo'lim sifatida rejalashtirilishi kerak. Mustaqil ishlarning tashkil etilishi va samaradorligini tekshirish masalalari kasb-hunar kollejlarning ichki nazorat rejalarida o'z aksini topadi. Uslubiy ishlarni rejalashtirishda quyidagi talablarga asoslanish maqsadga muvofiqdir:

- kelgusidagi rivojlanishni ko'zda tutish (bajarish muddatlari va vazifalari bo'yicha);
- rejalarini ta'lim-tarbiya va uslubiy ishning ahvoli va natijalarini har tomonlama chuqur o'rganish hamda tahlil qilish asosida ishlab chiqish;
- rejalarining ijodiy xarakteriga, ya'ni ularni bajarishda ishtirok etuvchi xodimlarning tashabbusi va ijodkorligini namoyish etilishiga yetarlicha imkoniyat yaratish;
- uslubiy ishlarning jamoaviy va individual shakllarini uyg'un ravishda qo'shib olib borish;
- tezkor tekshirish mumkinligi (yozuvlar va bajarish muddatlarining aniqligi ijrochilarning ko'rsatilishi).

Uslubiy ish shakllari va maqsadlarining rang-barangligi, uning turli guruh va toifadagi pedagoglarni o'ziga jalb etishini hisobga olib, tadbirlarni mazmuni va o'tkazish muddatlarini muvofiqlashtirish, bir ishning bir necha marta takrorlanishini bartaraf etish, uning samaradorligini oshirish uchun pedagogik amaliyotda uzoq vaqtlardan beri «Uslubiy ishlarning umumiy rejasi» tuziladi. Bunday rejada kasb-hunar kollejidagi barcha uslubiy ishlar tizimi taqvim muddatlar va muhim tadbirlar bo'yicha uyg'unlashtiriladi. quyida pedagogik amaliyotda keng ko'lamda qo'llanilayotgan ana shunday reja shaklini keltiramiz.

Uslubiy ishlarining umumiy rejasi 2005/06 o'quv yili uchun № sonli kasb-hunar kolleji.

Kasb-hunar kolleji jamoasi uslubiy ishlarining mavzulari

	Uslubiy komissiyalar													
Oy														
Pedagogik kengash														
Maxsus fanlar va ishlab chiqarish ta'limi														
Umumkasbiy fanlar														
Ijtimoiy fanlar														
Umumilmiy fanlar														
Boshlang'ich harbiy tayyorgarlik va jismoniy tarbiya														
Guruh murabbiylari														
Tarbiyachilar														
Instruktiv-uslubiy majlislar														
Ilg'or tajriba maktabi														
Ilmiy amaliy konferensiyalar														
Seminar-amaliyotlar														
Pedagogik o'qishlar														
Ma'ruza, sayohatlar														
Eslatma														

Kasb-hunar kollejidagi uslubiy ishlarining aniq shakllarini kollej pedagogik kengashi belgilaydi. Kollej rahbari (direktor) uslubiy ishlarga umumiy rahbarlik qiladi.

U «Uslubiy ishlarining rejasi»ni tasdiqlaydi, pedagogik kengash ishiga rahbarlik qiladi, instruktiv-uslubiy majlislar o'tkazadi, o'qituvchi va muxandis pedagoglar o'tkazadigan mashg'ulotlarni tahlil qiladi, alohida o'qituvchilarning uslubiy ishlariga rahbarlik qiladi, o'rta-maxsus, kasb-hunar ta'limini yuqori idoralariga o'zi rahbarlik qilayotgan kollejdagi uslubiy ishlarining ahvoli to'g'risida hisobot beradi.

Direktorning o'quv-ishlab chiqarish ishlari bo'yicha o'rinbosari, umuman, kollejdagi uslubiy ishlarining, shuningdek, maxsus fanlar turkumi o'qituvchilari bilan olib boriladigan uslubiy ishlarining tashkilotchisi hisoblanadi.

Ijtimoiy o'quv predmetlari va tarbiyachilar bilan olib boriladigan uslubiy ishlarni direktorning o'quv-tarbiyaviy ishlar bo'yicha o'rinbosari,

umumta'lim o'qituvchilari bilan olib boriladigan uslubiy ishlarga esa ilmiy bo'lim mudiri rahbarlik qiladi. Quyidagilar direktor o'rinbosarlarining xizmat vazifalariga kiradi:

- kollejdagi «Uslubiy ish rejasi»ni tuzish;
- uslubiy komissiya majlislari, instruktiv-uslubiy kengashlar va boshqalar uchun haftaning doimiy kuni va oyning doimiy haftasini belgilash;
- ochiq darslar o'tkazish, bir-birining darslariga kirish jadvalini ishlab chiqish;
- talabalar va muhandis-pedagoglar bilan olib boriladigan individual uslubiy ishlarni rejalashtirish;
- kollej pedagogik kabineti ishini yo'lga qo'yish va uslubiy komissiyalar raislariga yordam berish;
- o'qituvchilar va muhandis-pedagoglarning kasbiy mahoratini oshirishda ularning mustaqil ishlariga rahbarlik qilish;
- ta'lim-tarbiya jarayonini takomillashtirish, o'zi o'qitadigan o'quv predmetining o'qitish vositalari bilan majmuaviy ta'minlash;
- ilg'or tajribalar, zamonaviy texnologiyalar, vositalarni o'rganish hamda amalga joriy qilishda o'qituvchilarga yaqindan ko'mak berish;
- kollejdagi uslubiy ishlarning borishi va natijalari haqida pedagogik kengashga hisobot berish kabilar.

Mustaqil bajarish uchun topshiriqlar

1. Pedagogik madaniyat deganda nimani tushunasiz?
2. Talabani kasbga yo'naltirishning ahamiyati to'g'risida tushuncha bering.
3. Zamonaviy ishlab chiqarish ta'limi ustasi qanday jihatlarga ega bo'lishi kerak?
4. Kasb-hunar kollejlari ilmiy-uslubiy ishlar qanday tashkil etiladi?

Bilimingizni tekshirib ko'ring.

1. Tarbiyaviy faoliyat to'g'ri ta'riflangan variantni aniqlang.
a) pedagogik jarayonda o'z hissiyotlarini boshqarish

*b) darsdan tashqari ishlarni, ishlab chiqarish ta'limi mashg'ulotlaridagi tarbiyaviy yondashuvlari, talabalar bilan faol ishlashni, guruhiy ishlarni shakllantirishni o'z ichiga oladi.

c) xohish va istaklarni boshqarish

d) o'zliklarini anglash

e) talabalarning faol ishlarini qo'llab-quvvatlash.

2. Kasbiy faoliyat mazmunining asosi nima?

*a) malakali talablar, o'lchovlar, mezon, maqsad, vazifa

b) ishlab chiqarish ta'limi

c) bilim va ko'nikmalar

d) ilmiy bilimlar

e) ijodiy yaratuvchanlik

3. Didaktik vazifaga ko'ra dars tipini aniqlang.

a) amaliy mashg'ulot

b) nazariy mashg'ulot

*c) umumlashtiruvchi takrorlash darsi

d) guruhiy darslar

e) qo'shma dars

4. Refleksiv qobiliyatlar nima?

*a) o'qituvchining kasbiy yoki shaxsiy sifatleri

b) ijodkorlik mahorati

c) ilmiy bilimlari

d) kasbiy mahorati

e) fikrlash texnikasi

5. Layoqat nimani anglatadi?

a) ma'lum bir faoliyat bilan shug'ullanishga undovchi omil

b) obyektlar bilan yaqindan tanishish, uni bilishga, o'rganishga bo'lgan intilish

*c) shaxsning tabiiy tug'ma xususiyatlari bo'lib, u hayot va tajriba davomida rivojlanib, qobiliyatga aylanadi

d) insonlarning qiziqishi

e) insonlarning xohishi

Foydalanilgan adabiyotlar va ilmiy-uslubiy ishlar ro'yxati:

1. I.A.Karimov. Barkamol avlod orzusi. «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti. Toshkent., 2000.-245 b.
2. S.Ya. Batishev. Professionalnaya pedagogika. «Professionalnaya obrazovaniye». Moskva. 1997. 511 s.
3. Olimov Q.T., Uzoqova L.P. va boshqalar. Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi. Kasb-hunar kollejlari o'qituvchilari uchun metodik qo'llanma. -Toshkent: "Fan", 2004. – 119 b.
4. Abduqudusov O.A. Qishloq xo'jalik mashinalari fanidan dars ishlanmalari: Hunar texnika bilim yurtlari o'qituvchilari uchun metodik qo'llanma. – T.: O'qituvchi, 1997. – 256 bet.
5. Abduqudusov O. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi o'quv muassasalarida ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish muammolari (metodik qo'llanma) Toshkent, O'MKXTRM, 2002. – 46 bet.
6. Abduqudusov O. Avtomobillarni yakka tartibda boshqarishga o'rgatish (Yo'riqchilarga o'quv-uslubiy qo'llanma) Toshkent, TAYI, 2003. – 46 bet.
7. Abduqudusov O. Kasb-ta'limi o'qituvchilari tayyorlashga integrativ yondashuv. Toshkent: "FAN", 2005. – 160 bet.
8. Abduqudusov O.A., Rashidov X.F., Inoyatova M.E. O'zbek xalqining urf odat va an'alaridan foydalanib, hunar bilim yurtlari o'quvchilarida vatanparvarlik xislatlarini shakllantirish. (Metodik tavsiyanoma). Toshkent, HTITI, 1996. – 77 bet.
9. R.Mavlonova, O.To'rayeva, K.Xoliqberdiyev, «Pedagogika» "O'qituvchi" - 2001 .
10. Ulrich Kline. Projekt – und tron sferorientierte Ausbildung – PETRA (Loyihalarni va mavjud bilimlarni yangi vaziyatda qo'llashga qaratilgan ta'lim). Printed in Germany.
11. Frank Vengkefer, Berufliche Bildung und Consulting GmbH, («Kasbiy pedagogika» maxsus sohasining muhim masalalar asosida Frank Vengkeferning konsepsiyasi)., D-13189 Berlin, 2002.
12. Ilg'or pedagogik texnologiya: Nazariya va amaliyot «Ma'naviyat asoslari» darsi asosida ishlangan uslubiy qo'llanma. «Abu Ali ibn Sino». Toshkent. 2001. - 80 b.
13. Bo'ri Ziyomhammadov, Shoira Abdullayeva. Pedagogika.

- «O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashriyoti. Toshkent. 2000.- 127 b.
14. A.Nishonov, B. Haydarov va boshqalar. Baholash metodlari. Toshkent. Osiyo taraqqiyot banki. 2003. - 156 b.
10. N.X.Avliyoqulov. Zamonaviy o‘qitish texnologiyalari. «Muallif» 2001.
15. Q.T.Olimov Tikuvchilik korxonalarini jihozlari va uskunalari. Kasb-hunar kollejlari uchun darslik. Toshkent – “G‘.G‘ulom” - 2002.
16. Borodina N.V., Samoylova E.S. Modulnoye texnologii v professionalnom obrazovanii. Ucheb. posobiye. Yekaterinburg.- 1998.
17. Selevko S.K. Sovremennoye obrazovatelnoye texnologii. M. Izd. Narodnoye obrazovaniye, 1998.
18. D.X. Bafoyev, L.P. Uzoqova, M.Axmedjanov. Zamonaviy ishlab chiqarish ta’limi ustasi faoliyati to‘g‘risida. «Ta’lim texnologiyalari» ilmiy-uslubiy jurnal. №2. T. 2005. 13 b.
19. Olimov Q.T., Avliyoqulov N.X., Rustamov R.M. Kasbiy fanlarni o‘qitishning modul tizimi // Kasb ta’limi. – 2003.-№2. – B.18.
20. Q.T. Olimov, E.Z. Xalimov, Z.Nigmatillayeva Kasb-hunar ta’limida kasbiy fanlardan o‘quv maqsadlari va mazmunlarini belgilash / / Ilmiy tadqiqotlar axborotnomasi. -2003. -№2.B. 35-36.
21. Olimov Q.T., Nazarova N.N., Shukurova B.T. Talabalar bilimini baholashning zamonaviy usullari // Ta’lim muammolari.-2003.-№1.- B. 61-62.
22. Olimov Q.T., Uzoqova L.P., Jalolova D.F. Kasb-hunar ta’limida amaliy ko‘nikmalarni o‘rganish bosqichlari. «Kasbiy ta’lim muammolari» respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari» Samarqand – 2003 y. 72 b.
23. Olimov Q.T., Avliyoqulov N.X. Muammoli o‘qitish texnologiyasi. «Kasbiy ta’lim muammolari» respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. Samarqand – 2003 y. 73 b.
24. Olimov Q.T., Uzoqova L.P., Jalolova D.F. Kasbiy fanlarni o‘qitishda qiziqitirish (motivatsiya) usulini qo‘llash. «Kasbiy ta’lim muammolari» respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. Samarqand – 2003 y. 75 b.
25. Olimov Q.T., Avliyoqulov N.X., Rustamov R. Kasbiy fanlarni o‘qitishning modul tizimi. Kasb-hunar ta’limi ilmiy-metodik jurnal. 2003. №2. 18 b.

26. Olimov Q.T., Uzoqova L.P., Dubrovets L.V. Kasbiy fanlarni o'qitishning umumiy tahlili va tuzilishi. Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. Farg'ona-2003. 71 b.

27. Olimov Q.T., Uzoqova L.P. Talabalar huquqini va bilimni baholashning ahamiyati. Termiz Davlat Universiteti. Ilmiy amaliy anjumani, maqolalar to'plami. Termiz-2003.

28. Olimov Q.T., Jalolova D.F. Talabalar bilimni baholashning zamonaviy usullari. Termiz Davlat Universiteti. Ilmiy amaliy anjumani, maqolalar to'plami. Termiz-2003 y.

1 - ilova

«Tikuv va trikotaj jihozlarini o'rnatish, yig'ish va ta'mirlash asoslari» fani bo'yicha namunaviy modul

I. Modul raqami 5

II. Modul nomi: Tikuv va trikotaj buyumlarini tikish, mashinalarini sozlash.

III. Maqsadi: O'quvchilarning tikuv va trikotaj buyumlarini tikish mashinalarini ishchi organlari va ularni sozlash bo'yicha nazariy bilimlarini mustahkamlash, amaliy ko'nikmalarni shakllantirishdan iborat. Ushbu modulni muvaffaqiyatli o'rgangach, quyidagilarni bilishlari va bajara olishlari mumkin.

IV. O'quv mashg'uloti: 12 o'quv soati

V. Modulni o'rganish bo'yicha nazariy bilimlar:

- tikuv va trikotaj mashinalarining asosiy ishchi organlarining vazifalari, tuzilishlari va ishlash prinsiplari;

- tikuv va trikotaj mashinalarini sozlash bo'yicha ko'rsatmalar;

VI. Modulni o'rganish davomida olinadigan asosiy bilimlar va ko'nikmalar:

1. Tikuv mashinalarining ishchi organlarini vazifalari, tuzilishlar va ishlash prinsiplari haqida nazariy bilimga ega bo'lish; tikuv mashinasini ishlatish jarayonida texnika xavfsizligiga rioya qilish.

2. Tikish mashinalarini sozlash bo'yicha quyidagilarni bilish:

- bahyali tikuv mashinalarning ishchi organlarini sozlash;

- sinq bahya hosil qiluvchi tikuv mashinalarining ishchi organlarini sozlash;

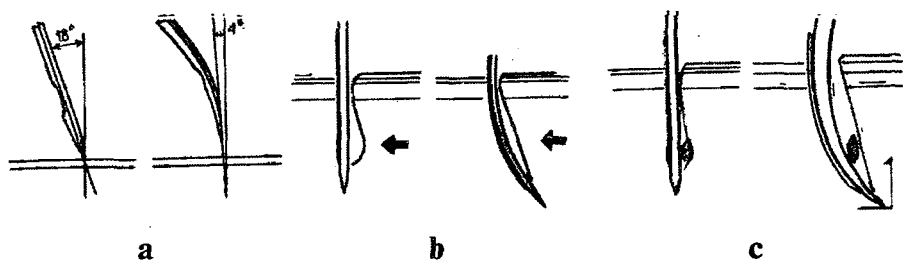
- zanjirsimon bahya hosil qiluvchi tikuv mashinalarining ishchi organlarini sozlash;
- ikki ignali tikuv mashinalarining ishchi organlarini sozlash;
- yo'rma tikish mashinalarini sozlash;
- yarim avtomatik tikuv mashinalari ishchi organlarini sozlash;
- tekis bahyali tikuv mashinalarini sozlash;

NAZARIY O'QUV MATERIALLARI

Tikuv mashinalarining asosiy ishchi organlarining vazifalari, tuzilishlari va ishlash prinsiplari

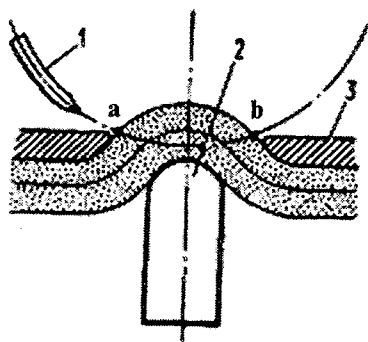
Igna - tikuv mashinasining asosiy ishchi organlaridan biri hisoblanadi. Hamma mashina ignalari gazlamani teshib, ustki ipni ignaplastinasi ostigaolib o'tish vaustki ipdan halqahosil qilish uchun xizmat qiladi.

Ignalar to'g'ri va yoysimon ko'rinishlarda bo'ladi. Yashirin bahya hosil qilib tikuvchi mashinalarda yoysimon igna materialning yarim qalinligiga sanchiladi. Yoysimon shakldagi ignalar asosan yarim aylana trayektoriya bo'ylab harakatlanadi. Moki bahyali tikuv mashinalarida esa vertikal harakatlanuvchi to'g'ri ignalar qo'llaniladi. Ignaning uzunligi va ish yo'li orqali tikuv mashinasining konstruktiv parametrlari aniqlanadi.

1- rasm. To'g'ri va yoysimon ignaning bahya hosil bo'lish jarayonidagi holati: a- ignaning gazlamaga sanchilishi, b- igna ipi halqasi hosil bo'lishi, c- moki yoki chalishtirgichning halqani ilib olishi.

Moki - ustki igna ipini ilib olib, uni kengaytirib, o'z atrofidan aylantirib ostki ip bilan chalishtirish uchun xizmat qiladi. Moki qurilmasi (1- rasm), 1- naycha, 2- naycha qopqog'i, 3- moki o'qi, 4- naycha ushlagich va 5- moki ilmoqlaridan tuzilgan. Moki bahyasi hosil bo'lish jarayonida moki ilmog'i igna eng pastki holatidan ko'tarilishi paytida hosil bo'lgan ipning halqasini ilib olib, uni kengaytirib naycha ushlagich atrofidan aylantiradi. Moki tashqi diametri bo'ylab aylantirilgan igna ipi moki ipi bilan chalishtirish bo'ladi.

2- rasm. Yashirin zanjirsimon bahya hosil bo'lish jarayoni: a, b- ignaning gazlama ustki qismiga sanchilish nuqtalari. 1- igna, 2 - bo'rttirgich, 3- igna plastinasi

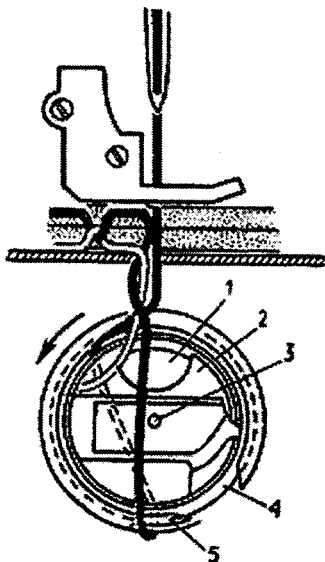
Bahya hosil bo'lish jarayonida to'g'ri va yoysimon ignalarning holati 3- rasmda ko'rsatilgan.

Yashirin zanjirsimon chok bilan tikuvchi mashinalarda yoysimon igna gazlama qatlamining yarim qalinligiga sanchiladi. Bu jarayon ignaning yoysimon trayektoriya bo'yicha harakati orqali ta'minlanadi.

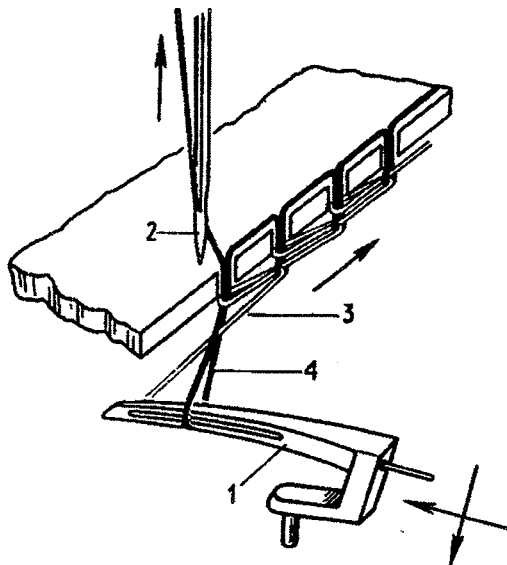
Tikuv mashinalarida naychadagi ipning uzunligiga qarab normal va katta hajmli mokilar qo'llaniladi. Tikuv mashinasining loyihalash va takomillashtirish jarayonida uning stabil va uzoq muddat ishlashini ta'minlash, asosan mokilarni to'g'ri tanlashga bog'liq bo'ladi.

Tikilayotgan kiyimdagi bahyaqator ko'rinishi ham moki tanlanishiga bog'liq. Zanjirsimon bahyali tikuv mashinalarida moki funksiyasini chalishtirgich bajaradi. Ish jarayonida chalishtirgich igna ipi hal-

qasini ilib olib, unga o'zining ipini o'tkazib, uni ignaning gazlamaga keyingi sanchilishiga tayyorlaydi (4- rasm) va halqaga halqani o'tkazish bilan bahya hosil bo'ladi. Harakat yo'nalishi bo'yicha o'ng va chap chalishtirgichlar mavjud.

3-rasm. Moki yordamida bahya hosil bo'lishi: 1-naycha, 2-naycha qopqog'i, 3-moki o'qi, 4-naycha ushlagich 5-moki ilmog'i, 6- igna, 7- tepki, 8- gazlama

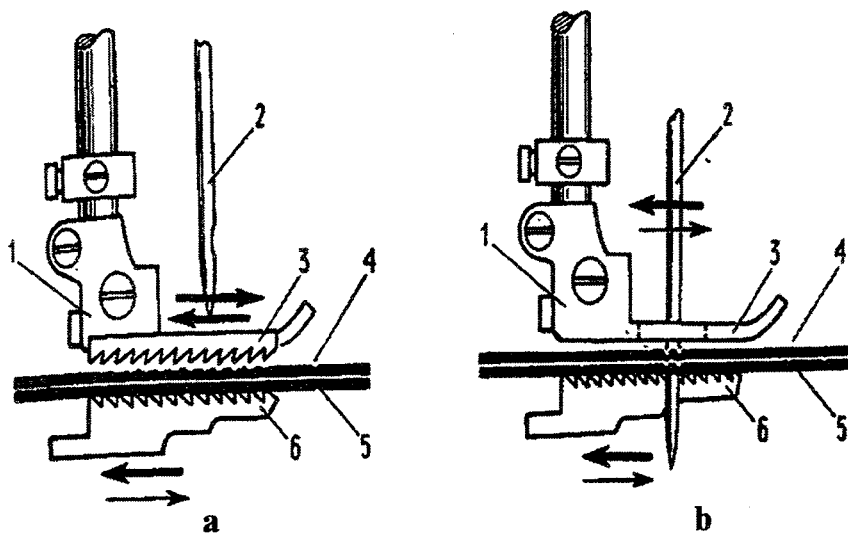

4- rasm. Chalishtirgich yordamida bahya hosil bo'lishi: 1- chalishtirgich, 2- igna, 3- chalishtirgich ipi, 4- igna ipi, 5- gazlama

Chalishtirgichning tebranish va aylanish o'qi gorizontaal, hamda vertikal bo'ladi. Gazlamalar chekkasini 3 ipli yo'rmab tikuvchi mashinalarda bahya hosil bo'lishida igna bilan ikkita ustki va ostki chalishtirgichlar qatnashadi. Bir ipli yo'rmalash bahyasi igna bilan ikkita kengaytirgich ishtirokida olinadi.

Tishli reyka - gazlamani bir bahya uzunlikka surish vazifasini bajaradi. Gazlamani surish mexanizmi bahyaqator yirikligini sozlash, gazlama

surilish yoʻnalishini oʻzgartirish qurilmalaridan tuzilgan. Gazlama surilishi tishli reyka va tepki ishtirokida amalga oshiriladi. Baʼzi tikuv mashinalarida gazlama surilish jarayonida 2, 3, 4 ishchi organlar qatnashadi (5-rasm).

5- rasm. Bahya uzunligi yoʻnalishi boʻyicha boʻylama tebranma harakatlanuvchan igna va tishli reyka ishtirokida gazlama surilishi.

1 - tepki, 2 - igna, 3 - tepki asosi, 4 - ustki material, 5 - ostki material, 6 - tishli reyka

Trikotaj mahsulotlarini tikishda ikki tishli reykali differensial mexanizm qoʻllaniladi. Baʼzi hollarda material bilan tepki va tishli reyka orasida ishqalanish koeffitsienti har xil boʻlishi natijasida gazlamaning ustki va ostki qatlamlarining bir-biriga nisbatan siljishi sodir boʻladi. Bu hol materialga nisbatan ipning qalinligi toʻgʻri tanlanmaganidan kelib chiqishi mumkin. Gazlama qatlamlari siljishlarini yoʻqotish uchun ustki va ostki tishli reykalari qoʻllanilgan tikuv mashinalari ham mavjud. Teri mahsulotlarini va zich materiallarni tikuvchi mashinalarda surilish jarayoni roliklar va tishli reyka ishtirokida taʼminlanadi.

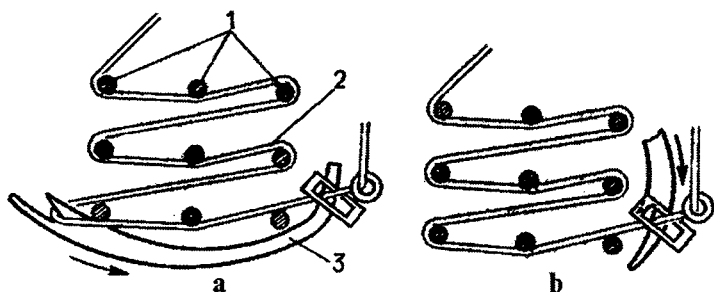
Tishli reyka elli pssimon trayektoriya bo'yicha harakatlanadi.

Ip tortgich - ignaning pastki holati harakatida, moki atrofida aylantirilishida sarf bo'ladigan ipni uzatish va bahyani taranglash uchun xizmat qiladi. Zanjirsimon chok bilan tikuvchi mashinalarda ip tortgich funksiyasini ip uzatgich bajaradi. Ip tortgichlar ko'p hollarda murakkab harakatlanuvchi richag ko'rinishida tayyorlanadi. Ip tortgich o'z funksiyasini igna va moki ishlari bilan hamkorlikda bajaradi. Tikuv mashinalarida har xil ko'rinishdagi ip tortgich konstruksiyalari qo'llanilgan. Ip uzatish sistemasiga har xil turdagi ipni taranglashtirish qurilmasisiz sifatli chok olib bo'lmaydi. Moki bahyali tikuv mashinalarida naycha qopqog'ida prujinali taranglashtirish qurilmasi o'rnatilgan. Ipni taranglanishi vint yordamida prujinani siqilishi natijasidata'minlanadi. Bahyaqator sifati ustki va ostki iplar-ning taranglanish darajasiga bog'liq bo'ladi.

Taqsimlagich - ko'p ignali tikuv mashinalaridan ustki iplarni taqsimlash vazifasini bajaradi. Taqsimlagich ko'p hollarda bir, ikki va ko'p ipli zanjirsimon chokli ko'p chiziqli bahyaqatorlar o'rtasidagi bitta ipni taqsimlash vazifasini bajaradi. Ipni taqsimlash chok tartibini, ko'rinishi va xossasini o'zgartiradi.

Zanjirsimon bahyaqatorlar orasidagi ipni taqsimlash jarayoni 6-rasmda ko'rsatilgan.

Taqsimlagich bahya uzunligiga ko'ndalang tebranma harakatlanib, o'zining ipini ignalar orasidan o'tkazadi. Bu holda turli rangdagi iplar ishlatilgandachiroyli bahyaqator hosil qilish mumkin.

6- rasm. Taqsimlagichning ustki ipni ilib olish jarayoni. 1- ignalar, 2- ustki ip, 3- taqsimlagich

Tikuv va trikotaj buyumlarini tikish mashinasini sozlash ishlarini bajarishda texnika xavfsizligi qoidalari

Tikuv mashinalarida sozlash ishlarini bajarish paytida texnika xavfsizligi qoidalari bo'yicha quyidagi talablarni bajarish kerak;

- Maksimal kiyimni tartibga keltirgan holda to'g'ri kiyish;
- Qo'l va sochni mashinaning harakatlanuvchi qismlaridan ehtiyot qilish;
- Sozlash ishlarini bajarishdan oldin yorug'likni ko'zni qamashtirmaydigan va ishchi o'rniga yaxshi yorug'lik tushadigan qilib moslashtirish;
- Agar sozlash ishlari domiy ish joyiga o'tkaziladigan bo'lsa mashinani energiya manbasidan o'chirish;
- Detallarga vintni osilgan holda buramang.
- Yaroqsiz ishchi organlaridan foydalanmang;

Savollar

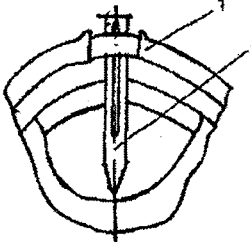
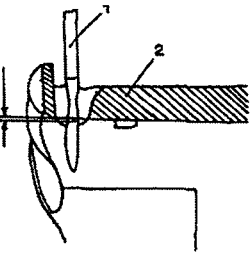
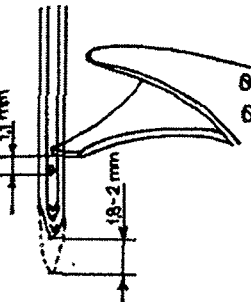
1. Tikuv mashinasining asosiy ishchi organlari qaysilar?
2. Igna nima vazifani bajaradi?
3. Yoysimon shakldagi igna qanday trayektoriyada harakatlanadi?
4. Tikuv mashinasining konstruktiv parametrlari nimaga asoslanib aniqlanadi?
5. Moki qurilmasi qanday detallardan iborat?
6. Chalishtirgichning tebranish va aylanish o'qlari qanday joylashgan bo'ladi?
7. Uch ipli yo'rmab tikishda qaysi ishchi organlar qatnashadi?
8. Bir ipli yo'rmab tikishda qaysi ishchi organlar qatnashadi?
9. Ikki tishli reykali differensial mexanizm qayerlarda qo'llaniladi?
10. Ip tortgich nima vazifani bajaradi?

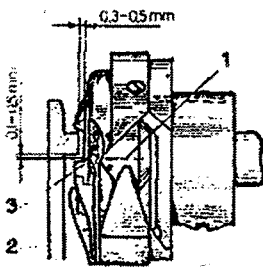
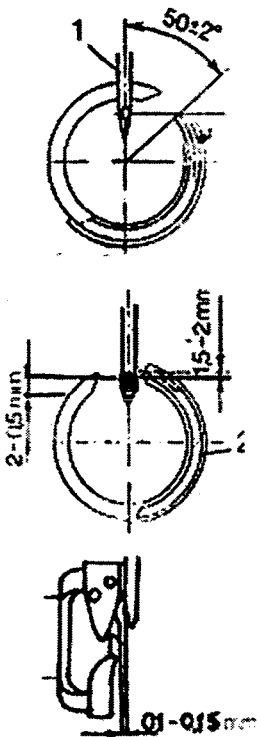
Amaliy mashg'ulotlar

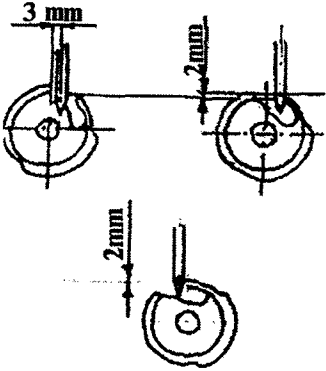
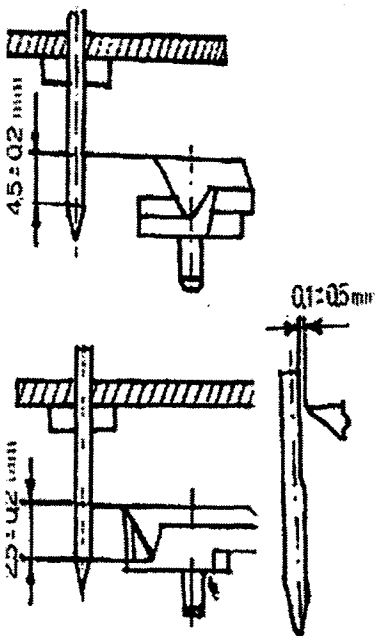
O'quvchilar sozlash asboblari bilan ta'minlanadilar. O'quvchilarni to'rttadan oshmagan guruhlariga ajratib, quyidagi jadvalga keltirilgan faoliyat turlari har bir guruhga alohida taqsimlanadi.

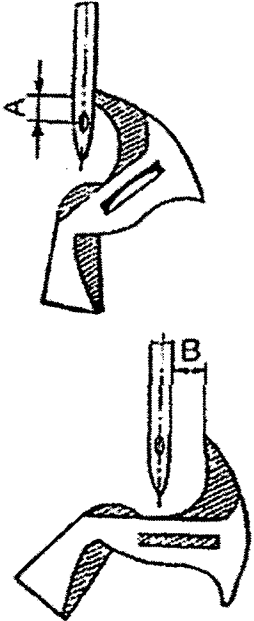
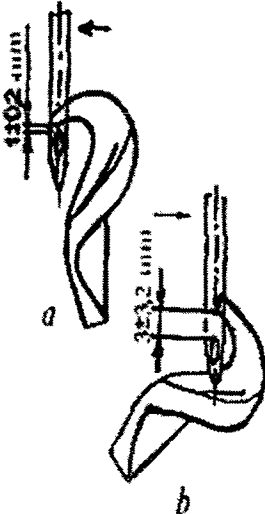
DIQQAT: Tikuv mashinalari ishchi organlarini qismlarga ajratish va sozlash jarayonini bajarishda texnika xavfsizligi qoidalariga rioya qiling. Tikuv mashinasini sozlash, kamchiliklarni bartaraf etish bo'yicha bajarilayotgan harakatlarni mashinani ishlatish bo'yicha yo'riqnomaga muvofiq bajarilishini tekshirishdan erinmang. Sozlash jarayonida paydo bo'lgan kamchilik va nuqsonlarni o'qituvchi yordamida bartaraf etishga harakat qiling.

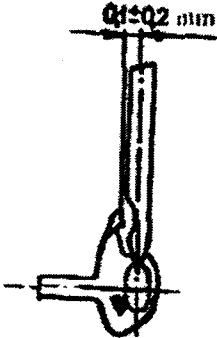
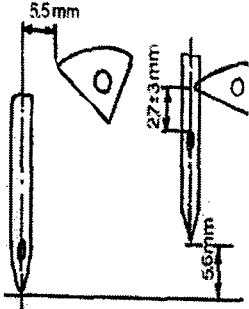
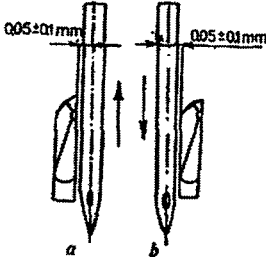
Tikuv va trikotaj mashinalari mexanizmlarining ishchi organlarini sozlash va o'rnatish amaliy ishlarini bajarish bo'yicha texnologik xarita

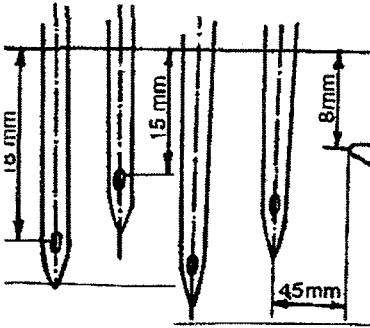
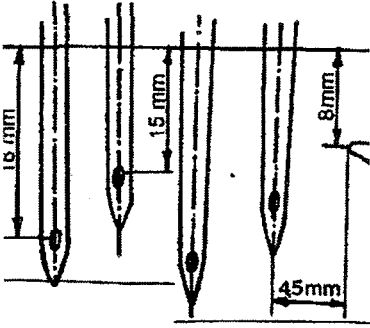
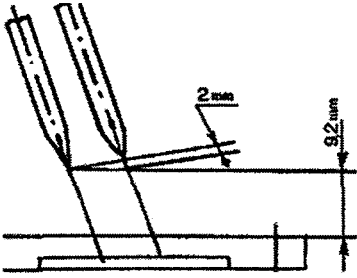
Faoliyat turlari	Asbob-uskuna	Rasmlar	Ishni bajarishda qo'yiladigan talablar
Ignani naycha tutgichga nisbatan o'rnatish	Sozlash asboblari		<p>Ignani 2 igna tutgichga shunday o'rnatiladiki, uning eng past chekka holatida igna ko'zi pastki yarim naycha tutgich 1 ning tirqishidan ko'rinib turishi kerak</p>
Ignani mokiga nisbatan o'rnatish	Sozlash asboblari		<p>Agar ip tutgich 1 sterjenining vertikal holati to'g'ri o'rnatilgan bo'lsa, unda ignani eng pastki holatidan 2,4 mm ga ko'targanda moki uchi igna o'qida joylashgan, igna ko'zi moki uchidan 1,5 mm pastda bo'lishi kerak</p>
Ignaning moki uchiga nisbatan holatini sozlash	Sozlash asboblari		<p>Igna eng pastki holatidan 1,8-2 mm ko'tarilganda moki uchining pastki cheti igna ko'zining yuqori chetidan 1,1mm balandda bo'lishi kerak</p>

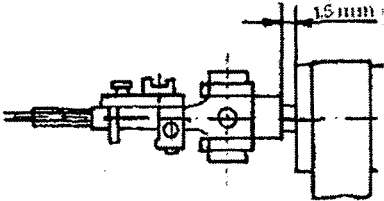
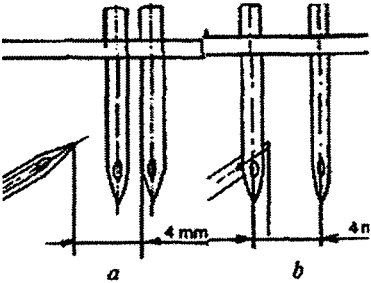
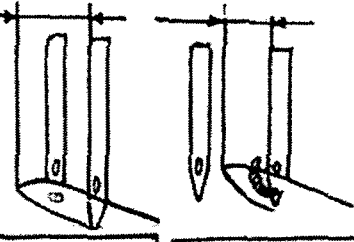
<p>Ignaning naycha tutgich barmog'iga nisbatan joylashishini o'rnatish</p>	<p>Sozlash asboblari</p>		<p>Me'yordagi bahya hosil bo'lishi uchun naychatutgich barmog'i 2 shunday o'rnatilgan bo'lishi kerakki, unda igna o'qi 3 va barmoq cheti orasidagi masofa 0,1-0,5 mm ga barmoq va naychatutgich 1 orasidagi masofa 0,3-0,5 mmga teng bo'lishi kerak</p>
<p>Moki bahyalii universal tikuv mashinalarida igna va mokinining joylashishini sozlash</p>	<p>Sozlash asboblari</p>		<p>Halqani ilib olish paytida ignal pastki chekka holatidan taxminan 2 mm ko'tarilganda igna ko'zining o'rtasi bilan moki 2 ning birinchi uchi orasidagi masofa 1,5-2 mm bo'lishi kerak</p>

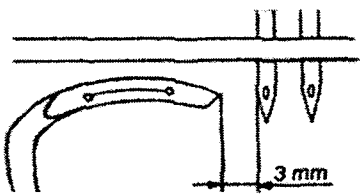
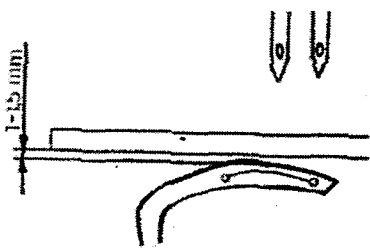
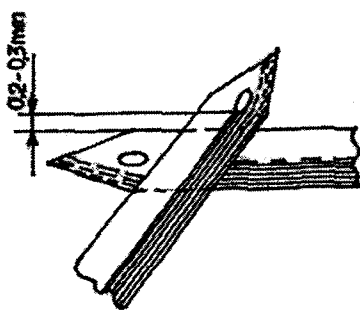
<p><i>Siniq bahya-qator hosil qiluvchi mashinalarda igna va mokining holatini sozlash</i></p>	<p style="text-align: center;"><i>Sozlash asboblari</i></p> 	<p><i>Siniq bahya qator hosil qiluvchi tikuv mashinalarida moki shunday o'rnatiladiki, unda ignaning o'rta holati moki o'qi ignadan 2-3 mm ga chapda joylashsin</i></p>
<p><i>Aylanish o'qi vertikal joylashgan mokinining ignaga nisbatan holatini sozlash</i></p>	<p style="text-align: center;"><i>Sozlash asboblari</i></p> 	<p><i>Igna va mokining to'g'ri o'rnatish uchun igna ko'zining o'rtasi moki uchidan 4,5 mm ga pastda bo'ladi. Halqani ilib olish paytida igna ko'zining o'rtasi moki uchidan 2,5 mm pastda (v) va ipni ilib olishda moki uchi igna yonidan 0,1-0,15 mm oraliqda bo'lishi kerak (d).</i></p>

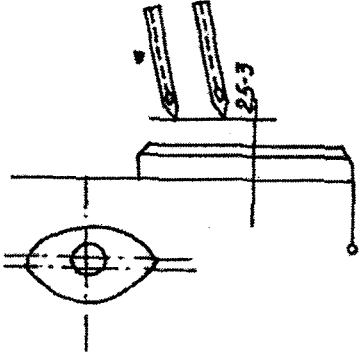
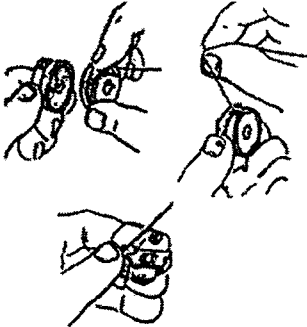
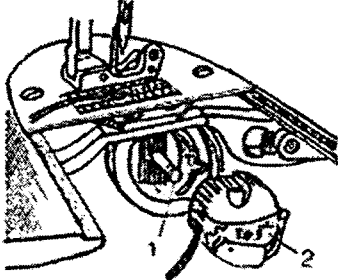
<p>Bir ipli zanjirsimon bahya hosil qiluvchi mashinalarda chalishtirgich ning halqani ilib olish paytidagi ignaga nisbatan holati va eng chekka holatini sozlash</p>	<p>Sozlash asboblari</p>		<p>Bir ipli zanjirsimon bahyali tikuv mashinalarda chalishtirgich ignaga nisbatan shunday o'rnatilishi kerakki, igna ko'zidan chalishtirgich uchigacha bo'lgan A masofa, ya'ni mashinalar turlariga qarab 1-1,5mm; 2,5 mm; 4-4,5 mm bo'lishi, Chalishtirgich uchidan V masofada bo'lgan tikuv mashinalarida, A masofa 4-6 mm bo'lishi kerak</p>
<p>Tugma qadash yarim avtomatida igna va chalishtirgichni o'rnatish</p>	<p>Sozlash asboblari</p>		<p>Tugma qadash yarim avtomatida igna halqani ilib olish holatida, ya'ni chalishtirgich uchi igna o'qida joylashganda, uchi chetidan igna ko'ziga bo'lgan masofa ignaning o'ng holati uchi 3-3,2 mm ni (v), ignaning chap holati uchun 1-1,2 mm ni (a) tashkil etishi kerak.</p>

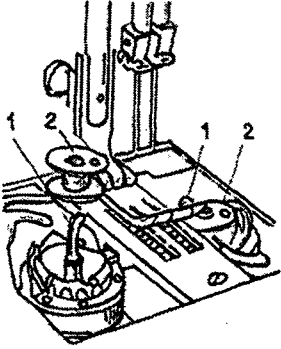
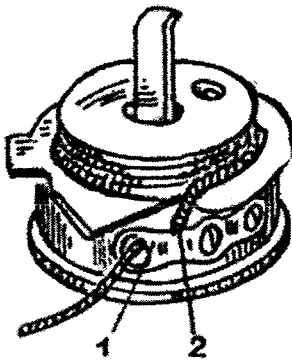
<p><i>Chalishtirgich va igna orasidagi zazorni o'ratish</i></p>	<p><i>Sozlash asboblari</i></p>		<p><i>Oq yo'nalishi bo'yicha chalishtirgich uchi igna yonidan 0,1-0,2 mm oraliqda o'tishi kerak.</i></p>
<p><i>Ikki ipli zanjirsimon bahya hosil qiluvchi mashinalarda ignaning yuqorigi va ostki holatlarida chalishtirgich uchiga nisbatan joylashi rish</i></p>	<p><i>Sozlash asboblari</i></p>		<p><i>Ikki ipli zanjirsimon bahya hosil bo'lishini ta'minlash maqsadida ignaning chekka holatida chalishtirgich uchi igna o'qidan 5,5 mm masofada joylashishi; igna eng pastki chekka holatdan 5,6 mm ga ko'tarilganda, chalishtirgich uchi igna o'qidan 2,7-3 mm masofada joylashishi kerak.</i></p>
<p><i>Ikki ipli zanjirsimon bahya hosil qiluvchi mashinalarda igna va chalishtirgich orasidagi tirqishning o'ratilishi</i></p>	<p><i>Sozlash asboblari</i></p>		<p><i>Ustki va ostki halqalarni olib olish paytida chalishtirgich uchi ignadan 0,05-0,1 mm masofada o'tishi kerak.</i></p>

<p>Tekis bahyali tikuv mashinalarida igna va solishtirgichning o'zaro holatini sozlash</p>	<p style="text-align: center;">Sozlash asboblari</p> 	<p>Tekis bahyali mashinlarda ignayuritgich pastki chekka holatida chap igna ko'zining o'rtasi igna plastinisining yuqori sirtidan 18 mm pastda, o'ng tomondagi igna ko'zining o'rtasigina plastinasining yuqori sirtidan 15 mm pastda joylashgan bo'lishi zarur.</p>
<p>Tekis bahya hosil qilib, trikotaj buyumlarini tikish mashinalarida igna va chalishtirgich orasidagi tirqishni o'rnatish</p>	<p style="text-align: center;">Sozlash asboblari</p> 	<p>Tekis bahyali mashinada halqani ilib olishda chalishtirgich uchi igna yonidan 0,1-0,15 mm oraliqda o'tishi, chalishtirgichning pastki tomoni harakat chizig'i bilan 5° burchak hosil qilishi kerak.</p>
<p>Ikki ignali yo'mab tikish mashinalarida ignaning ustki holatida o'rnatilishi</p>	<p style="text-align: center;">Sozlash asboblari</p> 	<p>Ignayuritgichning yuqori holatida ignalar igna plastinasining yuqori sirtidan 9,2 mm masofada joylashishi kerak.</p>

<p><i>Yo'rmab-tikish mashinalarida ignayuritgich sterjeni va vtulkasi orasida zazorni o'rnatish</i></p>	<p style="text-align: center;"><i>Sozlash asboblari</i></p> <p style="text-align: right;">1,5 mm</p>	<p><i>Bunda ignayuritgich vtulkasi va sterjen flanesi orasidagi oraliq 1,5 mm bo'ladi.</i></p>
<p><i>Ikki ignali yo'rmab tikish mashinalarida chap chalistirgich uchi-ning ignaga nisbatan sozlash</i></p>	<p style="text-align: center;"><i>Sozlash asboblari</i></p> <p style="text-align: center;">4 mm 4n</p>	<p><i>Yo'rmash ignasining chekka holatida chap chalistirgichning uchi igna harakat chizig'idan 4 mm oraliqda joylashishi kerak.</i></p>
<p><i>O'ng chalistirgich uchi-ning ignalarga nisbatan sozlash</i></p>	<p style="text-align: center;"><i>Sozlash asboblari</i></p> 	<p><i>Chap chekka holatda o'ng chalistirgichning uchi o'ngdagiga nisbatan 4,5 mm oraliqda joylashishi zarur</i></p>

<p><i>Tikish chalishtirgichning ignalarga nisbatan sozlash</i></p>	<p style="text-align: center;"><i>Sozlash asboblari</i></p> 	<p><i>Biriktiruvchi chalishtirgichning uchi ignadan 3 mm oraliqda joylashishi zarur</i></p>
<p><i>Igna plastinasi va tikish chalishtirgich orasidagi tirqishni o'ratish</i></p>	<p style="text-align: center;"><i>Sozlash asboblari</i></p> 	<p><i>Ignaning yuqori chekka holatida igna plastinasining pastki sirti va biriktiruvchi chalishtirgich orasidagi oraliq 1-1,5 mm bo'ladi.</i></p>
<p><i>Chap va o'ng chalishtirgichlarning o'zaro joylashishini sozlash</i></p>	<p style="text-align: center;"><i>Sozlash asboblari</i></p> 	<p><i>Chap va o'ng chalishtirgichning o'zaro kesishishi paytida ular shunday joylashgan bo'lishi kerakki, unda chap chalishtirgich ko'zi chetidan o'ng chalishtirgich konturiga bo'lgan masofa 0,2-0,3 mm atrofida bo'lsin.</i></p>

<p><i>Ip taranglanishida ip yo'naltirgich va ignalarning o'zaro holatini sozlash</i></p>	<p style="text-align: center;"><i>Sozlash asboblari</i></p> 	<p><i>Ipning uzatilishi va bahyaning o'z vaqtida tortilishi ignalar igna plastinasining yuqori sirtidan 2,5-3 mm ko'taril-ganda ta'minlanadi. Ip uzat-gich shunday o'rnatilishi kerakki, uning kichik radiusli kulachokli sirti yuqorida bo'lsin.</i></p>
<p><i>O'qi gorizontall joylashgan mokili mashinalarda ipli naychani naycha tutgichga o'rnatish</i></p>	<p style="text-align: center;"><i>Sozlash asboblari</i></p> 	<p><i>Ikki ipli moki aylanish o'qi gorizontall joylashgan tikish mashinalarda ip o'ralgan naycha, naycha qopqog'iga shunday o'rnatiladiki, unda ip ochilish paytida naycha soat mili yo'nalishida aylanishi kerak.</i></p>
<p><i>Naycha tutgichni moki qurilmasiga o'rnatish</i></p>	<p style="text-align: center;"><i>Sozlash asboblari</i></p> 	<p><i>Chap qo'lning katta va ko'rsatkich barmoqlari bilan naycha qopqog'i richagi 2 dan ushlab, sterjen 1 ga kiydiriladi.</i></p>

<p>Aylanish o'qi vertikal joylashgan mokili tikuv machinasida naychani olish taribi</p>	<p>Sozlash asboblari</p> 	<p>Moki aylanish o'qi vertikal joylashgan machinalarda pastki ipni o'tkazish uchun moki qurilmasini yorib turgan suriluvchi plastina suriladi, igna eng yuqori holatni egallashi uchun qo'l bilan maxovni aylantiriladi (ish tomonga), naychatutgichning qopqog'i 1 ko'tariladi va bosh naycha 2 chiqarib olinadi.</p>
<p>Naychani naycha tutgichga o'rnatish</p>	<p>Sozlash asboblari</p> 	<p>Naycha qopqog'i orqali naychatut- gichning markaziy sterjeniga yangi naycha kiydiriladi, so'ngra ipning uchi naychatutgichning qiyshiq kesimi 2 ga o'tkaziladi, tarangl- ovchi prujina 1 ostidan tortiladi va rasmda ko'rsatil- ganidek, tashqariga chiqariladi</p>

**IX. «Tikuv va trikotaj buyumlarini tikish mashinalarini sozlash»
modulini o'tkazish bo'yicha ko'rsatmalar
(12 o'quv soati)**

№	Dars bosqichlari	Ta'lim beruvchi (muhandis-pedagog)	Ta'lim oluvchi (o'quvchi)
1	Tashkiliy qism (10 daqiqa)	Modulning maqsadi va baholash mezonlarini tushuntirish	O'zlashtiradi
2	Kirish yo'riqnomasi (60 daqiqa)	Modul bo'yicha nazariy o'quv materiallari va sozlash ishlaridagi texnika xavfsizligi qoidalari tushuntiriladi	O'zlashtiriladi
3	Bajariladigan amaliy ishlar (80 daqiqa)	Tikuv mashinalarida sozlash ishlari bajarib ko'rsatiladi	O'zlashtiradi va amaliy ishlash ko'nikmasiga ega bo'ladi
4	Modul bo'yicha bajariladigan amaliy ishlar (540 daqiqa)	Nazorat qilinadi	Sozlash ishlari bajarilib, ko'nikmalar hosil qilinadi
5	Test (30 daqiqa)	O'quv mashg'uloti bo'yicha test savollari beriladi va baholanadi	Yozma javob beriladi

X. Test savollari

1. Ignalarning qanday ko'rinishlari mavjud bo'ladi?
- A) to'g'ri va egri
 - B) to'g'ri va yoysimon
 - C) egri va yoysimon
 - D) to'g'ri, egri va qiyshiq
 - E) egri, qiyshiq va yoysimon

2. Ustki ipni ostki ip bilan mashinaning qaysi ishchi organlari chalishtirib beradi?

- A) igna
- B) ip tortgich
- C) moki
- D) tishli reyka
- E) tepki

3. Tishli-reyka qanday vazifani bajaradi?

- A) gazlamani bir bahya uzunlikka suradi
- B) ipni taranglaydi
- C) ipni uzatib beradi
- D) gazlamani ikki bahya uzunlikka suradi
- E) ipni chalishtirib beradi

4. Tishli-reyka qaysi trayektoriya bo'ylab harakatlanadi?

- A) to'g'ri chiziq
- B) egri chiziq
- C) doirasimon
- D) konussimon
- E) ellipsimon

5. Bahya qator sifati nimaga bog'liq bo'ladi?

- A) ustki ipning sustlashuvidan
- B) ostki ipning sustlashuvidan
- C) ustki va ostki iplarning sustlashuvidan
- D) ustki va ostki iplarning taranglik darajasidan
- E) ignaning materialidan

6. Tikuv mashinalari qachon sozlanadi?

- A) yig'masdan oldin
- B) yig'lgandan so'ng
- C) ish smenasidan so'ng
- D) ishlash paytida
- E) sozlanmaydi

7. Tikuv mashinalarini qaysi mexanizmdan boshlab sozlash maqsadga muvofiq?

- A) moki mexanizmining
- B) surish mexanizmining
- C) tepki uzelineing
- D) ip tortgich mexanizmining
- E) igna mexanizmining

8. Tikuv mashinalarining ta'miridan so'ng asosiy inkorlar nima sabablarga ko'ra yuzaga keladi?

- A) ish organlarining noto'g'ri o'rnatilganligi
- B) o'lchamlarning noto'g'ri tanlanganligi
- C) ishchi organlarining almashib ketishi
- D) ishchi organlarining moylanmaganligi
- E) materiallarning sifati pastligi

9. Igna eng pastki holatining 1,8-2 mm ko'tarilganda moki uchining pastki cheti igna ko'zining yuqori chetidan necha mm balandda bo'lishi kerak?

- A) 3 mm
- B) 5 mm
- C) 1,1 mm
- D) 2,1 mm
- E) 3,2 mm

10. Halqani ilib olish paytida moki uchi igna yonidan necha mm oraliqda o'tishi kerak?

- A) 2-2,5 mm
- B) 2,5-3 mm
- C) 1-1,5 mm
- D) 0,1-0,15 mm
- E) 3-3,5 mm

11. Yopiq bahyaqator hosil qiluvchi tikuv mashinalarida ignaning o'rta holatida moki o'qi ignadan qancha masofada va qaysi tomonda joylashishi kerak?

- A) 2-3 mm chapda
- B) 2-3 mm o'ngda
- C) 2-3 mm balandda
- D) 2-3 mm pastda
- E) 4-5 mm o'ngda

12. Ikki ipli zanjirsimon bahya hosil qiluvchi mashinalarda ignaning pastki chekka holatida chalishtirgich uchi igna o'qidan qancha masofada joylashishi kerak?

- A) 1 mm
- B) 2 mm
- C) 3 mm
- D) 4 mm
- E) 5 mm

13. Igna va iplarni tanlash nimadan bog'liq bo'ladi?

- A) igna diametriga
- B) igna ko'zining kengligi va ip diametriga
- C) igna va ip diametriga
- D) igna materialiga
- E) ip materialiga

14. Moki bahyali tikuv mashinalarida moki uchi qaysi paytda igna ipi halqasini ilib oladi?

- A) igna pastki holatdan 5 mm ko'tarilganda
- B) igna pastki holatdan 2-2,5 mm ko'tarilganda
- C) ignaning eng pastki holatida
- D) ignaning eng yuqori holatida
- E) mokining ikkinchi aylanishida

15. Ikki ipli zanjirsimon bahya hosil qiluvchi mashinalarda ustki va ostki halqani ilib olish paytida chalishtirgich uchi ignadan qancha masofada o'tishi kerak?

- A) 2-3 mm
- B) 2-2,5 mm
- C) 0,05-0,1 mm
- D) 0,1-0,3 mm
- E) 0,3-0,5 mm

XI. Jihozlar, asbob-uskunalar, mahsulotlar va ko'rgazmali materiallar:

- modellar, maketlar, plakatlar
- moki bahyali, zanjirsimon bahyali, yo'rmash tikish, tekis bahya hosil qilib tikuvchi va yarim avtomatik tikuv mashinalari va ularning alohida qismlari;
- tikuv mashinalarini sozlash asbob-uskunolari;
- gazlama va iplar;

Foydalaniladigan qo'shimcha adabiyotlar

1. Q. T. Olimov. «Tikuvchilik korxonolari jihozlari va uskunolari». T., "G'afur G'ulom", 2002.
2. Olimov K.T, Bafoyev D. Tikuv va trikotaj jihozlarini o'ratish, ishlatish va ta'mirlash asoslari. T. «O'qituvchi», 2004
3. Q. T. Olimov. «Tikuvchilik sanoati mashina va jihozlari». Elektron multimediali darslik. O'zbekiston Respublikasi Patent idorasining RGU 2003 0127 raqamli guvohnomasi. Toshkent. 2003.
4. Tikuvchilik yo'nalishi bo'yicha OTV loyihasi doirasida keltirilgan jihozlarni ishlatish. O'quv materiallari. T.2004.

I. O'quvchilarning modulni o'zlashtirishini baholash mezonlari (100 ball asosida)

<u>Baholash varaqasi</u>							
<u>Mavzuning nomi:</u> <i>Tikuv va trikotaj buyumlarini tikish mashinalarini sozlash</i>							
<i>Baholash mezonlari</i>	<i>Baholanuvchining ismi-sharifi</i>						
	1	2	3	4	5	6	7
<i>1. Ignani naycha tutgichga nisbatan o'rnatish.</i>							
<i>2. Ignani mokiga nisbatan o'rnatish.</i>							
<i>3. Ignaning mokiga nisbatan holatini sozlash.</i>							
<i>4. Ignaning naytutgich barmog'iga nisbatan joylashishini sozlash.</i>							
<i>5. Moki bahyali universal tikuv mashinalarida igna va mokini to'g'ri joylashtirish.</i>							
<i>6. Siniq bahyaqator hosil qiluvchi mashinalarda igna va mokini to'g'ri joylashtirish.</i>							
<i>7. Aylanish o'qi vertikal joylashgan mokining ignaga nisbatan holatini sozlash.</i>							
<i>8. Bir ipli zanjirsimon bahya hosil qiluvchi mashinalarda chalishtirgichning halqani ilib olish paytidagi ignaga nisbatan holatini va eng chekka holatini sozlash.</i>							
<i>9. Tugma qadash yarim avtomatida igna va chalishtirgichning holatini sozlash.</i>							
<i>10. Chalishtirgich va igna orasidagi tirqishni to'g'ri o'rnatish.</i>							

11. Ikki ipli zanjirsimon bahya hosil qiluvchi mashinalarda ignaning yuqorigi va ostki holatlarida chalishtirgich uchining joylashuvini sozlash.								
12. Ikki ipli zanjirsimon bahya hosil qiluvchi mashinalarda igna va chalishtirgich orasidagi tirqishni o'rnatish.								
13. Tekis bahyali tikuv mashinalarida igna va chalishtirgichning o'zaro holatini sozlash.								
14. Ikki ignali yo'rmab tikish mashinalarida ignani ustki holatda o'rnatish.								
15. Yo'rmab tikish mashinalarida igna yuritgich sterjeni va vtulkasi orasidagi tirqishni o'rnatish.								
16. Ikki ignali yo'rmab tikish mashinalarida chap chalishtirgich ignaga nisbatan to'g'ri joylashtirish.								
17. O'ng chalishtirgichni ignaga nisbatan to'g'ri joylashtirish.								
18. Igna platinasi va tikish chalishtirgichi orasidagi tirqishni o'rnatish.								
19. Chap va o'ng chalishtirgichni o'zaro to'g'ri joylashtirish.								
20. O'qi gorizontol joylashgan mokili mashinalarda ipli naychani naytutgichga o'rnatish.								
21. Naytutgichni moki qurilmasiga o'rnatish.								
22. Aylanish o'qi vertikal joylashgan mokili tikuv mashinasida naychani to'g'ri yechib olish.								

23. <i>Naychani naytutgichga o'ratish.</i>							
24. <i>Krivoship-koromisloli iptortgich mexanizimli moki bahyali tikuv mashinalarida ustki ipni o'tkazish.</i>							
25. <i>Aylanuvchan rotatsion ip tortgich tikuv mashinalarida ustki ipni o'tkazish.</i>							
<i>Izoh: Har bir savolga to'g'ri javob 3,6 ball, noto'g'ri javob -0 ball (Jami: 90 ball)</i>							
26. <i>Nazariy bilimlarini bo'yicha test natijasi (Jami: 10 ball)</i>							
<i>Natijalar</i>							

2 - ilova

AVTOMOBILLARNI BOSHQARISHGA O'RGATISH USULLARI

Kasb-hunar kollejlari avtomobillarni boshqarishga o'rgatishga muhim ahamiyat beriladi. Shuning uchun ham, har bir talaba uchun 50 soat davomida avtomobillarni individual tartibda boshqarish uchun vaqt ajratilgan bo'lib, undan 40 soati yuk avtomobillarida, 10 soati esa yengil avtomobillarda bajarilishi ko'zda tutilgan. Avtomobillarni individual boshqarishga o'rgatish mazmunan yo'l harakati qoidalarining davomi yoki amaliy qo'llanishi sifatida qaralib, xavfsiz harakatlanishni ta'minlaydi. Bu jihatdan uni o'ziga xos mujassamlashgan (integrativ) fan sifatida qarash mumkin. Amaliy jihatdan esa o'ziga xos yakuniy bosqichdir, ya'ni avtomobillarni yakka tartibda boshqarish (haydash) ga o'rgatish mashg'ulotlari talabalarining nazariy bilimlarini mustahkamlash, nazariyasini amaliyot bilan bog'laydi va o'ziga xos kasbiy tayyorgarlikni oxiriga yetkazadi. Bu mashg'ulotlarda nazariy bilim ish-harakat usuliga va undan so'ng kasbiy mahorat darajasiga ko'tariladi. Shunday qilib, avtomobillarni yakka tartibda boshqarishga o'rgatish mashg'ulotlarida haydovchilarga mehnat faoliyatida zarur bo'lgan amaliy bilim va ish-harakat usullarini tarkib topdirish o'ziga

xos shart-sharoit va qonun-qoidalarga asoslanib amalga oshiriladi. Avtomobillarni yakka tartibda boshqarish mashg'ulotlarida usta har doim shuni esda tutmog'i lozimki, bu ishda ikkinchi darajalisi bo'lmaydi, chunki har bir yo'l harakati qoidalarida yo'l qo'yilgan xato yo'l —transport hodisasiga yoki halokatga olib keladi.

Boshqarishni o'rgatayotgan yo'riqchi o'rgatish huquqini beruvchi hujjatga, shu toifadagi transport vositasini boshqarish huquqini beruvchi guvohnomaga va u bevosita 3 yillik haydovchilik stajiga ega bo'lishi kerak.

Ishda tartibli mehnat bilan talabalarga o'rnak bo'lish; o'quv mashqlarini talabalar tomonidan to'g'ri, tez va bexato bajarishiga erishish; talaba yo'l qo'ygan xatolarning sabablarini va ularni bartaraf etish yo'llarini tushuntirish, avtomobilni boshqarishga ajratilgan vaqtdan samarali foydalanish, mashg'ulot oxirida talabalarni odilona baholash va shu kabilar; talabalarning ziyraklikka, tashabbuskorlikka, mustaqillikka, mehnatsevarlikka chiqarib avtomobillarga o'z vaqtida texnik xizmat ko'rsatishga rioya qilishga odatlantirish; harakat xavfsizligini ta'minlash, ilg'orlar tajribasidan foydalanish, o'quv dasturini bajarilishini ta'minlashi, uni to'g'ri hisoblash avtomobillar holati va ishni tekshirib turish kabi talabalarning texnik ijodkorlik qobiliyatlarini rivojlashtirish, qoloq talabalarga alohida e'tibor berish, har bir talabaga to'g'ri muomala qilish, ular uchun qiyin bo'lgan bilim va ish-harakat usullarini qunt bilan o'rgatish va shu kabilar. Shuningdek, usta talabalarga hamisha g'amxo'r, mehribon bo'lishi, qo'pollik qilmasdan, ishda, amaliyotda doimo o'rnak bo'lishi kerak.

Avtomobillarni boshqarishga o'rgatish vaqtida o'quv yurtlari faoliyatiga aloqasi bo'lmagan yuk va odamlarni tashimasligi, transport vositalarini harakatlanishi taqiqlangan ko'chalarda ularni boshqarmasligi kerak. Avtomobillarni boshqarishga o'rgatish vaqtida sodir bo'lgan yo'l — transport hodisalarigaga va yo'l harakati qoidalarining buzilishiga usta ham, talaba ham birday javobgar bo'ladilar.

Ruhiy-pedagogik, jismoniy, iqtisodiy, xavfsiz harakatlanish fanlari nazaridan avtomobillarni yakka tartibda boshqarishni o'rgatish mashq qilish qurilmalarida, o'quv-mashq qilish maydonlarida va o'quv dasturi talab qilgan yo'llarda olib borilishi maqsadga muvofiqdir.

Umuman, avtomobillarni boshqarishga o'rgatish ma'lum dasturga binoan mashq qilish yo'li bilan o'tkaziladi. Har bir mashq avval

vazifalarga bo‘linib, so‘ngra kompleks holda bajariladi. Avtomobillarni boshqarishni mashq qildirish ishining mazmuni, hajmi va tartibini talabalarning shaxsiy xususiyatiga qarab o‘zgartirish va baholash ishlab chiqarish ta‘limi ustasining xatosi hisoblanadi.

Mashg‘ulotlar ma‘lum tartibda o‘tkazilganligi uchun birinchi mashqni bajarmagan talaba ikkinchi mashqqa qo‘yilmaydi. Usta har bir mashqning bajarilish tartibi va mohiyati bilan talabani ko‘rgazmali holda tanishtiradi, so‘ngra talabadan uni qaytarishni talab qiladi. Talabalar usta ko‘rsatgan vazifani bir necha marta takrorlab o‘rganadi. Shunday qilib, har bir mashg‘ulotdan so‘ng talabada mazmunan keng hajmdagi, murakkablik darajasi ortib boruvchi kasbiy mahorat darajasi shakllanib boraveradi. Talabalarni avtomobilni boshqarishga o‘rgatish davrida faqat bitta usta bilan ishlashiga ruxsat etiladi. Bu tartib talabalar xohishiga ko‘ra, boshqa ustaga o‘tib ketishlarini chegaralab qo‘yib, faqat boshqa markadagi avtomobillarni o‘rganish kerak bo‘lgan holdagini o‘zgartirilishi mumkin.

Avtomobillarni boshqarishga o‘rgatish mashg‘ulotlari ham barcha ishlab chiqarish ta‘limi mashg‘ulotlari kabi ustaning boshlang‘ich ko‘rsatma berish, talabaning mustaqil mashq qilishi va ustaning yakuniy ko‘rsatma berib, talabalar faoliyatini baholashi kabi bosqichlarni o‘z ichiga oladi.

Boshlang‘ich ko‘rsatma berishda usta mashg‘ulotdan ko‘zlangan maqsadini tushuntirib; bu maqsadga erishish uchun bajariladigan vazifalar va ularni bajarilish tartibi, xavfsizlik texnikasi qoidalarini tushuntiradi. Shuningdek, talabalarda bu mashq uchun lozim bo‘lgan nazariy bilimlarni shakllanganlik darajasini aniqlaydi, lozim bo‘lsa, zarur ko‘rsatmalarni beradi.

Mashg‘ulotning ikkinchi bosqichida usta talaba har bir ish-harakatni usulini qanday bajarayotganligini kuzatadi. Bu bosqichda u talabalarda noto‘g‘ri shakllanishi mumkin bo‘lgan ish-harakat usullariga ahamiyat bermog‘i lozim, chunki noto‘g‘ri shakllanib qolgan ko‘nikma va malakani tuzatishdan oldini olish osonroq.

Yakuniy bosqichda talabalarning bilimlari baholanib, ularda yangi shakllangan kasbiy ko‘nikmalarni mustahkamlash uchun uyga vazifa beriladi. Talabada shakllangan kasbiy mahorat darajasini to‘g‘ri baholashda mashqning murakkablanish darajasi, hajmi, mashqdan ko‘zlangan maqsadni talaba to‘g‘ri tushunganligi, sarflangan vaqti

hamda professor K. D. Mirsaidov ko'rsatib o'tgani texnikaviy talablarning bajarilishi, mustaqilligi va xavfsizlik texnikasi qoidalariga amal qilishi kabi mezonlarni hisobga olishi lozim bo'ladi. Avtomobillarni yakka tartibda boshqarishga o'rgatish mashg'ulotlarning tahlili va ana shu mashg'ulotlarining o'tkazuvchi ustalar hamda uslubiyatchilar bilan O'zbekiston Respublikasi o'quv yurtlari xodimlarining malakasini oshirish institutida o'tkazgan suhbatlar jarayonida amaliyotchi ustalar quyidagi xatoliklarda ko'proq yo'l qo'yishlari ma'lum bo'ldi:

1. Mashg'ulot davomida ko'proq talabalarning xatolarini topish va ularni bartaraf etishga harakat qilinadi, mashqning bajarilish tartibi va mohiyatini tushuntirishga kam vaqt ajratiladi.

2. Suhbat o'tkazilib talabalarda shakllangan kasbiy bilim va ish-harakat usullarini nazorat qilishga hamda baholashga ko'p vaqt sarflanadi. Natijada talaba kam amaliy mashq qiladi.

3. Talabaning har bir xatti-harakatiga va holatiga ahamiyat beriladi, ammo ko'zlangan maqsadga erisha olinmaydi. Kerak bo'lmagan vaqtda ham talabalar ishiga aralashib, ularda ishonchsizlik bilan ish ko'rish kabi salbiy xislatlarni shakllanishiga olib keladi.

Talaba avtomobilni boshqarishni mashq qilayotganda usta faqat xavfli holat kelib chiqadigan hollardagina ularni ishiga aralashishi lozim. Bunda usta avval talaba o'z xatosining oqibatini tushunib yetishi uchun sharoit yaratadi, bu holni qaytarmaslik yo'llarini tushuntiradi. So'ng talaba ustaning ruxsatiga binoan harakatni davom ettirishi mumkin.

Avtomobillarni boshqarish juda murakkab faoliyat bo'lib, haydovchidan ong, qo'l, oyoq, ko'z, quloq, hid bilish kabi a'zolarining ishlab turishini talab qiladi. Chunki har bir mashg'ulotda talabalardan yo'l sharoitini va o'lchov-tekshiruv asboblari ishini kuzatib, o'z vaqtida baholashni va noxush hodisalarning oldini olish kabi xislatlarni shakllantirishni ko'zda tutiladi. Avtomobillarni boshqarishni o'rgatish uchun mo'ljallangan mexanik transport vositalari «Boshqarishni o'rgatish transport vositasi» taniqli O' belgisi va yo'riqchi uchun orqani ko'rsatuvchi ko'zgu bilan jihozlanishi kerak. Bundan tashqari, boshqarishni o'rgatish transport vositalarida yo'riqchi uchun qo'shimcha ulash va to'xtatish tepkilari ham bo'lishi kerak. Boshqarish yo'nalishlari YHX idoralari bilan kelishilishi shart. Maxsus yuk avtomobillari talabalarni kuzovga chiqib — tushishlarini oson-

lashtiruvchi narvon bilan ta'minlanadi. Shuningdek, bunday avtomobillarda haydovchilik asbob-uskunalaridan tashqari, belkurak, bolta, shinning ishdan chiqishini bartaraf etish uchun maxsus moslamalar, yelim materiallar, dori qutisi, o't o'chirish moslamalari, sirpanchiq yo'llarda harakatlanish uchun zanjir va shunga o'xshashlar bo'lishi zarur.

Avtomobillarni boshqarishni o'rgatish mashg'ulotlari talabalar o'rganilayotgan turdagi va markadagi avtomobillarning umumiy tuzilishi bilan tanishganlaridan so'ng boshlanadi, ya'ni bu mashqlarga kerakli va yetarli darajada nazariy bilimga ega bo'lgan talabalar qo'yiladi.

Talabalarda avtomobillarni boshqarish bo'yicha amaliy bilim va ish-harakat usullarini shakllantirish murakkab jarayon bo'lib, unda talabalar ma'lum xatoliklarga ham yo'l qo'yadilar. Bu xatolar, ayniqsa, avtomobilni o'z o'rnidan «sakrab» qo'zg'alishida, talabalarning aybi bilan dvigatelning tez-tez to'xtab qolishi kabilarda namoyon bo'ladi. Bunday xatolar kelib chiqishiga mufta, drossel zaslonkasi va tormoz pedallaridan, tezlikni almashtirish richagidan, rul boshqarish mexanizmlaridan noto'g'ri foydalanish, sharoitni to'g'ri baholay olmaslik kabilar sabab bo'ladi. Yuqoridagilarning hammasi dvigatel, kuch uzatmalari, yurish qismi, rul boshqarish mexanizmlarini yeyilishi, yedirilish va deformatsiyalanib, o'z holati, shakli hamda xususiyatlarini o'zgarishi yoki ishdan chiqishiga, shuningdek, yonilg'i va moylash materiallarining sarfi ortib ketishiga olib keladi. Bu kamchiliklarni oldini olish uchun amaliyotda mashq qilishga mo'ljallangan maxsus avtomatik qurilmalar-avto trenajyorlardan foydalaniladi. Ruhshunos-pedagogik va iqtisodiy jihatdan bunday mashq qilish qurilmalari nisbatan kam mablag' hamda vaqt sarflab, yetarli sharoit yaratuvchi vositadir.

Avtomobillarni boshqarishni mashq qilish avtomatik qurilmalari dasturiga quyidagi mashqlarni kiritish mumkin: boshqarish organlari, xabar berish qurilmalari, o'lchov-tekshiruv asboblari bilan tanishish; haydovchining ish o'rnini tayyorlash: avtomobilni o'rnidan ravon qo'zg'atish, to'g'ri yo'lda boshqarish, o'ngga va chapga burilish ham orqaga qaytish, tezliklarni kichigidan kattasiga va teskariga almashlab, qo'shish, avtomobilni harakatdan to'xtatish, orqa tomon yo'nalishiga haydash va shu kabilarni bajarishda boshqarish organlaridan foydalanish tartibini mashq qilish.

Amaliyotda avtomobillarni boshqarishga o'rgatishda maxsus o'quv-mashq maydonlaridan ham keng foydalaniladi. Bunday maydonlarni o'quv yurtlarida mavjud emasligi ishlab chiqarish ta'limi ustalarining ishini murakkablashtirib yuboradi. Chunki yetarli kasb mahoratiga ega bo'lmagan talaba bilan har qanday kam qatnovli yo'llarda ham xavfsiz harakatni ta'minlash mumkin bo'lsa-da, bu ustadan juda katta diqqat-e'tiborni talab qiladi. Natijada u tez charchab qoladi va ko'pchilik hollarda noxush oqibatlariga olib keladi. Shuning uchun ham, o'quv yurtlarida mavjud bo'lgan avtomobillarni boshqarishga o'rgatish uchun o'quv mashq qilish maydonlari iloji boricha haydovchining ish faoliyatida zarur bo'lgan amaliy bilish va ish-harakat usullarini mashq qildirish va kasbiy mahorat sirlarini egallashlari uchun yetarli sharoit yaratadigan jihozlar bilan taminlanishi zarur. Shuningdek, o'quv-mashq qilish maydonchasining jihozlanishi dasturda talab qilingan mashqlarni to'liq va eng qisqa muddatda, mumkin qadar kam mablag' sarflab, bajarish imkonini berish kerak. A.N. Jabinning fikricha, o'quv-mashq maydonini 1-rasmdagidek bilish yaxshi natija beradi.

Bu maydon muallif fikriga ko'ra, shartli ravishda uch bo'lakka bo'linib 5 ta harakat yo'nalishi bo'yicha avtomobillarni boshqarishga o'rgatish imkonini beradi.

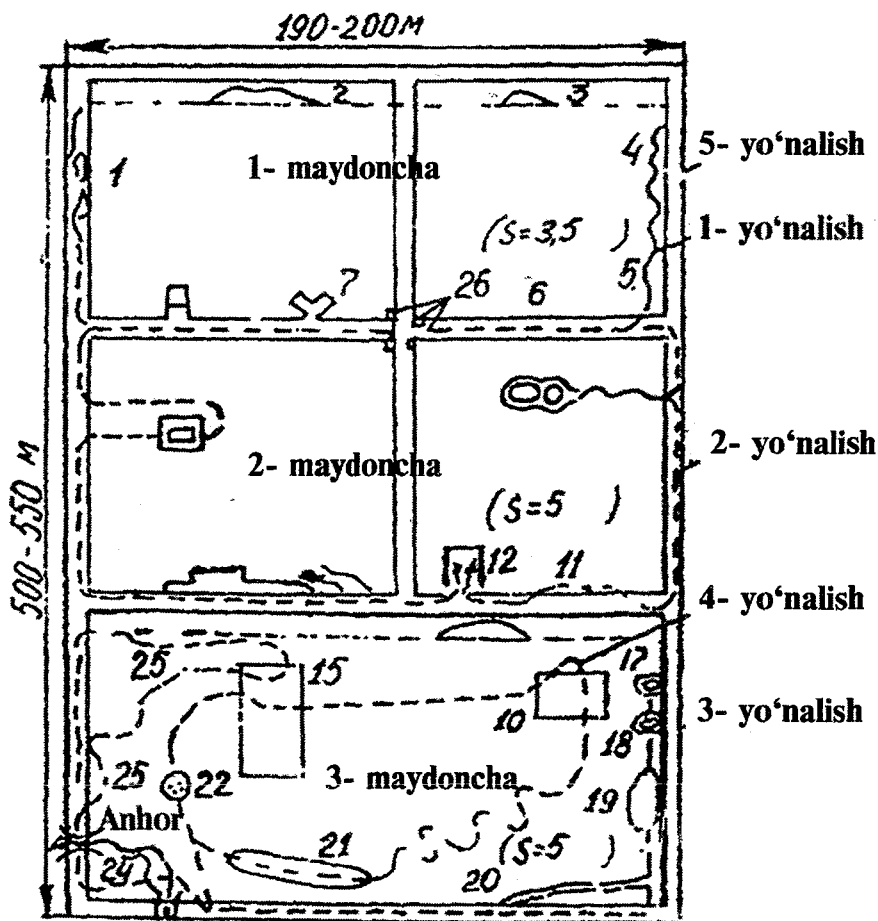
Birinchi maydonchada 1-harakat yo'nalishi o'tib, unda avtomobillarni dastlab kichik tezlikda haydash, to'siqlardan o'tish mashqlari bajariladi.

Ikkinchi maydonchada 2-harakat yo'nalishi o'tib, unda o'lchamlari cheklangan yo'llarda avtomobillarni boshqarish mashq qilinadi.

Uchinchi maydonchada 3 va 4-harakat yo'nalishlari bo'lib, unda avtomobillarni og'ir sharoitlarda boshqarish mashq qilinishi ko'zda tutiladi. O'quv-mashq maydonining butun parametri bo'ylab aylanma yo'l, ya'ni 5-harakat yo'nalishi o'tib, unda avtomobillarni turli tezliklarda boshqarish mashq qilinadi.

Shuningdek, A.D.Jabinning fikricha, avtomobillarni kam qatnov va serqatnov yo'llarda va qorong'u paytlarda boshqarishni o'rgatish ham mos ravishdagi yo'nalishlarda mashq qildirish maqsadga muvofiqdir. Lekin muallif taklif qilgan maydonning o'lchami nisbatan katta bo'lib, uni jihozlash ko'p mablag' talab qiladi. Bunday sarf-xarajatni birmuncha kamaytirish va mashq maydoni o'lchamini kichiklashtirish maqsadida A.I. Bogachkin umumiy maydoni 3ga ga teng o'quv-mashq qilish

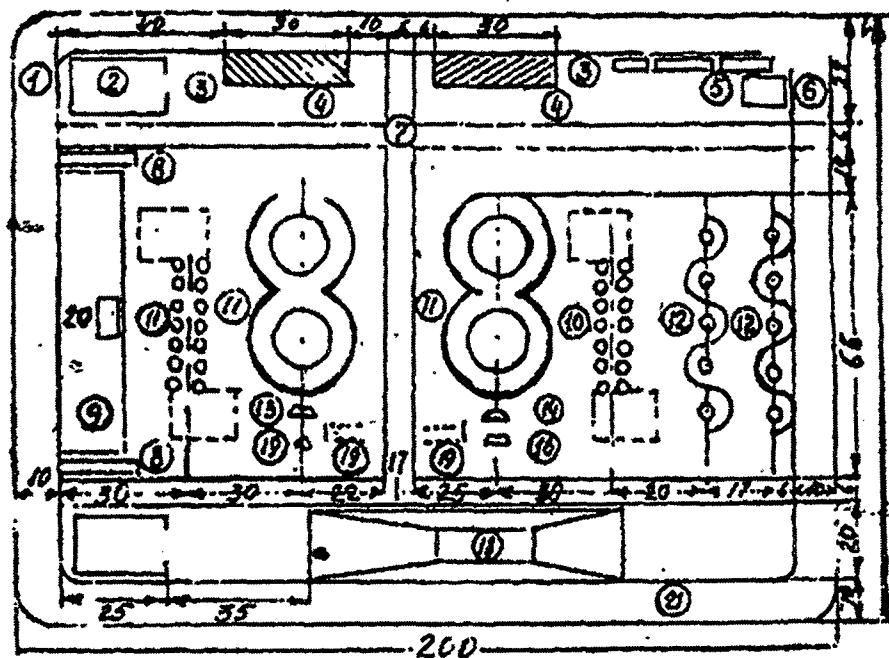
maydonini sxematik ravishda ko'rsatadi. (2-rasm.) Bunday maydon ham o'quv dasturi talablariga javob berishi ta'kidlangan.

1-rasm. O'quv-mashq qilish maydonining chizmasi

1- ko'chma cheklagichlar; 2- tepalik; 3- do'nglik; 4- oldinga yurish uchun mo'ljallangan ilon izi yo'l; 5- orqa tomonga yurish uchun ilon izi yo'l; 6- o'lchamli tunnel; 7- qaldirg'och dumli shaklidagi yo'l qismi; 8- yuk ortish uchun mo'ljallangan joy, 9- paromning maketi, 10- sakkiz raqamiga o'xshash yo'l qismi, 11- tekshirish ko'prikchasi, 12- hovlicha,

13- estakada, 14- temir yo'l platformasining maketi, 15- maxsus o'simliklar o'sadigan maydon, 16- botqoqlikka aylangan o'tloq, 17- ariqcha, 18- o'ra, 19- qiyshiq yer, 20- chuqur izli yo'l qismi, 21- qumli yo'l, 22- qum bilan qoplangan yo'lning ikkinchi qismi, 23- yo'lning buzilgan qismini aylanib o'tish yo'li, 24- buzilgan ko'prikn aylanib o'tish joyi, 25- sirpanchiq yo'l, 26- svetafor.

2-rasm. Umumiy maydoni 3 ga bo'lgan o'quv-mashq maydonining chizmasi

1- halqa yo'l; 2- hovli; 3- qiyalik yoki tepalik yon bag'ri; 4- g'ildirak izi; 5-temir yo'l yoki kichik temir yo'l stansiyasi; 6- harakat tartibga solinadigan temir yo'l; 7- chorraha; 8- yo'lning ustiga qurilgan osma ko'priki; 9- dastlabki mashqlar uchun mo'ljallangan maydoncha; 10- tonnel; 11- sakkiz raqamiga o'xshash yo'l qismi; 12- ilon izi yo'l; 13- egarsimon yo'l qismi; 14- do'nglik; 15- balandlik; 16- pona; 17- g'ildirakning izi uchun aniq mo'ljallangan ko'priki; 18- yo'lning

kesishgan joyi; 19- tepalik; 20- mashinalarni tuzatish yoki saqlash uchun mo'ljallangan joy; 21- boshqarish punkti; 22- harakat tartibga solinmaydigan yo'l;

Avtomobillarni boshqarishga o'rgatish mashqlarining uchinchi bosqichi maxsus tanlangan harakat yo'nalishida, ya'ni avval kam qatnovli, so'ngra serqatnov shahar yo'llarida o'tkazilib, bu bosqich haydovchini bevosita amaliyotga tayyorlashni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. Ishlab chiqarish ta'limining bu bosqichida, ayniqsa, harakat yo'nalishini to'g'ri tanlash muhim bo'lib, u didaktik qonun-qoidalariga asoslanmogi lozim.

Shu o'rinda «Yo'l harakati qoidalari» fanida transport vositalari va yo'lovchilar harakatini tartibga solib turuvchi belgilarning to'liq mohiyati, ularning o'rnatilish joylari, ta'sir ko'rsatish doirasi va shu kabilar yetarli darajada yoritilmaganligini ham ko'rsatib o'tish lozim. Belgilar guruh-guruhlariga bo'linib umumiy holda fikr yuritiladi. Ko'p hollarda haydovchi ma'lum belgini uchratganda nima qilishi kerakligi ko'rsatilmagan. Fikrimizcha, yo'l harakati hodisalarini keltirib chiqaruvchi sababning ma'lum miqdori ana shundandir. Bu juz'iy kamchilikni bartaraf etish uchun har bir o'quv yurtida yo'l harakatida uchraydigan turli hayotiy holatlar va shart-sharoitlarni o'zida mumkin qadar to'liq mujassamlashtira oladigan ko'rgazmali maydon stendini yasab, unda har bir belgini qo'yilishidan ko'zlangan maqsadni mohiyati, ta'sir doirasi, o'rnatilish hollari va ularni haydovchi o'z harakat yo'nalishida uchratganda nima qilishi kerakligi yoritib berilishi ta'lim-tarbiya ishida yuqori samara beradi. Shuningdek, bu juz'iy ko'rinishlarni o'quv-mashq maydonlarida ham bartaraf etish lozim.

Avtomobillarni yakka tartibda boshqarishga o'rgatish mashg'ulotlari 1-jadvalda ko'rsatilgan mavzular rejasiga binoan o'tkazilishi mumkin.

Avtomobillarni yakka tartibda boshqarishga o'rgatish bo'yicha taxminiy mavzular rejasini.

<i>No</i>	Mashg'ulotlar mavzusi	Vaqt
I	Haydovchining ish o'rnini tashkil qilish. Avtomobilni boshqarish va o'lchov-tekshiruv asboblari bilan tanishish	1

2	Rul boshqarish mexanizmi, pedallar va richaglardan foydalanish	1
3	Avtomobillarni ishga tayyorlash, dvigatelni ishga tushirish va to'xtatish	1
4	Avtomobilni o'rnidan qo'zg'atish, to'g'ri yo'lda boshqarish va harakatdan to'xtatish	2
5	Avtomobilni to'g'ri yo'llarda turli tezliklarda boshqarish va harakatdan to'xtatish	2
6	Avtomobillarni o'ng va chap tomonga burish	2
7	Avtomobillarni orqaga qaytarib olish	1
8	Avtomobillarni orqa tomon yo'nalishida boshqarish	2
9	Avtomobillarni o'lchami chegaralangan joylarga kiritish va ulardan chiqarish	2
10	Avtomobilni aylanib o'tish, quvib o'tish hamda belgilangan joyda to'xtatish	2
11	Avtomobillarni kamqatnov yo'llarda boshqarish	4
12	Avtomobillarni serqatnov shahar ko'chalarida boshqarish	4
13	Avtomobillarni qiyin yo'l sharoitlarida boshqarish	4
14	Avtomobillarni qorong'i paytlarda boshqarish	6
15	Avtomobillarga yuk ortilgan holatda boshqarish	11
16	Avtomobillarni kolonna tarkibida va shatakka olgan holda boshqarish	4
17	Bitiruv imtihonlarini topshirish uchun tayyorgarlik bo'yicha yakuniy nazorat uchun boshqarish	1
	Jami:	50

Eslatma: Bu mavzular rejasi va unga ajratilgan vaqt miqdori qat'iy bo'lmay, usta sharoitga qarab, uni o'zgartirishi mumkin.

MUNDARIJA

KIRISH	3
1-bob. Kasb ta'limining metodologik asoslari va ilmiy tadqiqot usullari	
1.1. Kasb ta'limining asosiy tushunchalari	6
1.2. Kasb ta'limining metodologik asoslari	9
1.3. O'quv me'yoriy hujjatlari	13
1.4. Kasb ta'limining ilmiy tadqiqot usullari	17
2-bob. Kasb ta'limi tamoyillari va usullari	
2.1. Kasb ta'limi tamoyillari	25
2.2. Kasbiy ta'lim usullari	32
2.3. Faol o'qitish usullari	35
2.4. Ishlab chiqarish ta'lim usullari	42
2.5. Ta'lim usullarini tanlash	47
3-bob. Kasb ta'limini tashkil etish va o'tkazish	
3.1. Kasb ta'limini tashkil etish shakllari	50
3.2. O'quv ustaxonalarning jihozlanishi	53
3.3. Kasb ta'limida o'quv maqsadlarini va mazmunlarini belgilash	58
3.4. O'quv-didaktik material hamda vositalarni tayyorlash va ulardan foydalanish	61
3.5. Kasb-hunar kollejlarida maxsus fanlardan nazariy va amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish va o'tkazish.	67
3.6. Bilim, ko'nikma va malakalarni baholash usullari.	77
3.7. Kasb-hunar kollejlarida mustaqil ishlarni tashkil etish, o'tkazish va baholash.	81
3.8. Kasb-hunar kollejlarida darslarni tahlil qilish usullari	86
3.9. Kasb-hunar kollejlarida ishlab chiqarish ta'limini tashkil etishning asosiy shakllari.	94
4-bob. Kasbiy faoliyatni tashkil etish	
4.1. Tarbiya - kasbiy faoliyatni tashkil etish vositasi.	99
4.2. O'quv-tarbiya jarayonini boshqarishda pedagogik mahorat	106
4.3. Zamonaviy ishlab chiqarish ta'limi ustasining faoliyati to'g'risida	109

4.4. Talabalarni kasbga yo‘naltirish	112
4.5. Kasb-hunar kollejlarda ilmiy-uslubiy ishlarni tashkil etish metodikasi	116
Foydalanilgan adabiyotlar va ilmiy-uslubiy ishlar ro‘yxati	122
Ilovalar	124

**Q. OLIMOV, O. ABDUQUDUSOV, L. UZOQOVA,
M. AHMEDJONOV, D. JALOLOVA**

KASB TA'LIMI USLUBIYATI

Muharrir Sh. Hudoyberdiyeva
Sahifalovchi D. Abdusattorov
Musahhih H. Teshaboyev

Bosishga ruxsat etildi 11.12. 06 Qog'oz bichimi 60x84. 1/16
Hisob nashr tabog'i 10. b.t Adadi -2000 nusxa.
Buyurtma № 47.

«IQTISOD-MOLIYA» nashriyoti,
700084, Toshkent, H. Asomov ko'chasi, 7-uy.

Hisob-shartnoma №38-2006

Toshkent Tezkor bosmaxonasi MCHJ
700200, Toshkent, pr. Radialiy, 10- uy.